

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI

HARAM AYLARIN KUTSALLIĞI VE SAVAŞ YASAĞI
HÜKMÜNÜN NESHİ PROBLEMİ

İrfan KÖSE

168106011003

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN

Prof. Dr. Yusuf İŞİCİK

KONYA - 2018

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTUSU
---	--	--

BİLİMSEL ETİK SAYFASI

Öğrencinin	Adı Soyadı	İrfan KÖSE		
	Numarası	168106011003		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri / Tefsir		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Yusuf İŞİCİK		
Tezin Adı	Haram Ayların Kutsallığı ve Savaş Yasağı Hükümünün Neshi Problemi			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

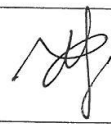

İrfan KÖSE

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTUSU
---	--	--

YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU

Öğrencinin	Adı Soyadı	İrfan KÖSE
	Numarası	168106011003
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri / Tefsir
	Programı	Yüksek Lisans
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Yusuf İŞİCİK
	Tezin Adı	Haram Ayların Kutsallığı ve Savaş Yasası Hükümünün Neshi Problemi

İrfan KÖSE tarafından hazırlanan “**Haram Ayların Kutsallığı ve Savaş Yasası Hükümünün Neshi Problemi**” başlıklı bu çalışma **13. / 11 / 2018** tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği / oyçokluğu ile başarılı bulunarak, jürimiz tarafından yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir

Sıra No	Danışman ve Üyeler		
	Unvanı	Adı ve Soyadı	İmza
1	Prof. Dr.	Yusuf İŞİCİK	
2	Doç. Dr.	Mesut KAYA	
3	Dr. Öğr. Üy.	Muhammed ERSÖZ	

ÖNSÖZ

İslâm dininde “kutsal” kavramı Yaradan’a ait ve onunla ilgili olan, özenle korunup dokunulmaması gereken, duygu ve düşünce dünyamızı etkileyen, şuurumuzda varlığı sabit olan; fakat duyularla idrak edilemediği için de tam manasıyla tarif yapılamayan, derin saygı uyandıran, manevî alanla ilgili, mükemmel, dînî olmayanın karşıtı, ilâhî olan şekilde tanımlanır.

Kutsallığın en mükemmel şekli, Allah Teâlâ’nın zatında tecelli etmiştir. Nitekim Yüce Yaratıcı’nın “القدوس” ismi bu manaya delalet etmektedir. el-Kuddûs; her şâibeden münezze, her vasfında mükemmel, tarif ve tasvir edilemez manasına gelmektedir. Dolayısıyla “mutlak kutsal ve kutsallık” sadece Yüce Allah’a aittir.

İslâm’a göre bütün yaratılanlar değerini, mutlak kutsal olan Allah’tan alırlar. Yaratılan herşeyin değerli görülmesi, yaratan sebebiyledir. Yaratılmışlar içinde bazı zaman, mekân ve eşyanın diğerlerinden ayrılarak, izâfî olarak mübarek kabul edilmesi ise, “mutlak kutsal” olana yapılan nispetten dolaydır.

İslâm dinine göre insana verilen değerli şeylerden biri zamandır. Bu nimetin değeri oranında hesabı da ağır olacaktır. Başka hiçbir dinde ve felsefî düşüncede, zamana, İslâm’da olduğu oranda kıymet atfedilmemiştir. *Kur’an-ı Kerim*’de çeşitli zaman kesitleri üzerine yemin edilmesi, ona verilen değer için açık bir göstergesidir. Aslında zamanın kendisinde veya oluşumunda herhangi bir kutsallık yoktur. Onun kutsallığından söz edebilmek, ancak Allah Teâlâ’nın vahiy yoluyla doğrudan bildirmesi veya Resulü vasıtasıyla haber vermesiyle mümkün olmuştur.

Tüm dinlerde olduğu gibi İslâm’da da birtakım kutsal zamanlar vardır. Bu zamanların bir kısmının kutsallığı haram aylar, Ramazan ayı, Cuma günü ve Kadir gecesi örneklerinde olduğu gibi *Kur’an-ı Kerim*’de, Âşure günü gibi bazılarının kutsiyeti ise hadislerde bildirilmiştir.

Bu tezin konusunu teşkil eden haram ayların kutsallığına, Kur’an çok güçlü bir şekilde vurgu yapmış, diğer aylardan farklı yaratıldığını Tevbe 9/36. âyetiyle açık bir şekilde beyan etmiştir. Âlimler haram ayların kutsiyetinin Hz. İbrahim’den beri bilindiğini ve hürmetine riayet edilmesi gerektiğini ifade ederler.

Bu aylara “haram ay” denmesinin asıl nedeninin “savaş yasağı” olduğunda ihtilaf söz konusu değildir. Ancak bu savaş yasağı hükmünün halen devam edip etmediği hususunda görüş ayrılıkları vardır. Çok azı hariç ilk dönem âlimleri, haram aylarda savaş yasağının kaldırıldığı görüşünde ittifak halindedir. Hükmün neshi konusunda görüş birliği olmakla beraber, hangi nasların bunu nesh ettiği meselesi ihtilafıdır. Kur’an’ın bu yasağı nesh ettiğini söyleyenler hangi âyet veya âyetlerin nâsîh olabileceği konusunda anlaşamamışlar, hatta Hz. Peygamber’in uygulamalarının savaş yasağını kaldırdığını söyleyenler bile olmuştur.

“*Bu aylarda kendinize zulmetmeyiniz*” âyeti İslâm Hukuku açısından değerlendirildiğinde, kutsiyetine saygısızlık anlamını ihtiva ettiği için, haram aylarda işlenen bazı suçların cezalarının veya diyetlerinin artırılması, haram aylarda vuku bulan öldürme fiilinin cezasının, bu aylarda tatbik edilmeyerek tehir edilmesi, adam öldürme diyetinin artırılması gibi bir kısım ilave cezâî müeyyidelerin konulmasına sebep olmuştur.

Haram ayların kutsal zamanlardan olmasının bir sonucu olarak, başta Muharrem ve Receb olmak üzere bu aylarda işlenecek sevaplara daha çok mükâfatın verilmesi, kötülüklerin günahının katlanması gibi ibadetlerle ilgili hükümler açısından, saygı gösterilmesinin gerekliliği görüşü genel kabul görmesine rağmen, Kur’an’ın açık ifadesiyle yasaklanan bu aylarda savaş başlatmanın nesh edildiğine dair iddia, dikkat çekici bir şekilde tarihten günümüze tekrarlanarak aktarılmıştır.

İslâm’ın gerçekleştirmeyi hedeflediği birçok güzelliğin fert ve toplum vicdanında kök salmasına imkân sağlayan Kur’an’ın haram aylarla ilgili hükmünün, İslâmî gelenekte hak ettiği değer kaybolmaya yüz tuttuğunun düşünülmesi, bu çalışmaya motivasyon kaynağı olmuştur.

Bu çalışmada, inananlar nazarında değer kaybına uğrayan haram ayların, kutsal zamanlardan olduğu, naslar çerçevesinde ortaya konulmaya çalışılacaktır. Klasik nesh teorisi kapsamında bu aylarda savaş yasağı hükmünün nesh edildiği iddiası incelenecek, neshe taraf olanlarla, hükmün devam ettiği görüşünde olanların lehte vealeyhte serdettikleri deliller analitik yöntemle ele alınacak, haram aylarda savaş yasağı hükmünün neshi meselesinde bir sonuca ulaşılmaya çalışılacaktır.

Üç bölüm olarak tanzim edilen çalışmanın birinci bölümünde, haram aylarla ilgili olduğu düşünülen bazı kavramlara yer verilecektir. Bu kapsamda “kutsal”, “nesî” ve “fıcar savaşları” ele alınacaktır. İkinci bölüm haram ayların kutsallığı meselesi ayrılmış olup bu bölüm kapsamında, haram ayların tarihî arka planına, mübarek oluşunun hikmetlerine, İslâm Hukuku açısından bu ayların önemine, bu ayları konu edinen Kur’an âyetlerine ve onların analizlerine yer verilecektir. Üçüncü bölümde haram aylarda savaş yasağı hükmünün neshi problemi işlenecektir. Bu çerçevede ilk önce, savaş yasağının nesh edildiği iddiası ve delilleri ele alınacaktır. Akabinde söz konusu yasağın devam eden muhkem bir hüküm olduğuna dair görüş gerekçeleriyle birlikte incelenecektir. Son olarak da savaş yasağının mensûh olduğu iddiasını isbat için serdedilen delillerin analizi yapılacaktır.

Çalışmanın Müslümanlar nazarında, Ramazan ayı, Üç aylar, Cuma günü ve diğer kutsal zamanlar gibi haram ayların da hak ettiği değeri görmesine katkı sağlayacağını ümit etmekteyiz.

Yüksek lisans dersleri süresince değerli katkılarını esirgemeyen ve bu çalışmanın yapılması fikrine kaynaklık eden hocalarım Prof. Dr. Mehmet Sait ŞİMŞEK, Prof. Dr. Harun ÖĞMÜŞ ve Dr. Öğr. Üyesi Hakan UĞUR’a, özellikle de bilgi ve yönlendirmeleriyle bana rehberlik eden danışman hocam, Prof. Dr. Yusuf IŞICIK’a teşekkür ederim.

Gayret bizden, tevfi̇k Allah’tandır...

İrfan KÖSE

KONYA 2018

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ KONYA SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
---	--	--

Öğrencinin	Adı Soyadı	İrfan KÖSE		
	Numarası	168106011003		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri / Tefsir		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Yusuf İŞİCİK		
Tezin Adı	Haram Ayların Kutsallığı ve Savaş Yasağı Hükmünün Neshi Problemi			

ÖZET

Allah arz ve semayı yarattığı gün, evrenle ilgili koyduğu kanunda haram olarak ifade edilen Zilkâde, Zilhicce, Muharrem ve Receb aylarının kutsal zaman olmasını dilemiştir. Bilindiği kadarıyla bazı zamanlar hariç olmak üzere insanlar, bu ayların saygınlığına hürmet edegelmiştir. Bu aylardaki barış ortamı ve saldırmazlık kuralı İslâm'a kadar uygulanmış; mal, can, namus, inanç emniyetinin sağlanması, insanların barış ve huzur içinde yaşaması hedefini gerçekleştirmeye hizmet etmesi sebebiyle İslâm, bu kutsallığı muhafaza etmiştir. Sonraki dönemlerde çeşitli nedenlerle haram ayların saygınlığı, İslâm âleminde unutulmaya yüz tutmuş, bu konu kaynaklarda savaş yasağının neshi bağlamında ele alınmaya başlamıştır. Böylece barış dininin mensubu olan İslâm dünyası, yılın dörtte biri gibi çok önemli bir zaman dilimini barış içerisinde geçirmeyi hedefleyen bu ayların sağladığı maddî ve manevî faydadan yeterince yararlanamamıştır. Son zamanlarda yapılan çalışmalar bu ayların kutsallığını ve savaş yasağının devam ettiği gerçeğini ortaya koyar niteliktedir.

Anahtar Kelimeler: Kutsal, Haram Ay, Nesh, Savaş Yasağı, Ficar, Nesî

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ KONYA SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
---	--	--

Öğrencinin	Name Surname	İrfan KÖSE		
	Student Number	168106011003		
	Department	Temel İslam Bilimleri / Tefsir		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)	X	
		Doctoral Degree (Ph.D.)		
	Supervisor	Prof. Dr. Yusuf İŞİCIK		
Title of the Thesis/Dissertation	The Sanctity of the Forbidden Months and the Problem of Naskh of the Decree of the Warfare Prohibition			

ABSTRACT

In the laws, which Allah puts into force in the day He created the heavens and the earth, He wanted the four forbidden months, Dhu al-Qidah, Dhu al-Hijjah, Muharram, and Rajab, to be sacred times for Muslims. As far as is known, except at certain times, people had shown respect to these sacred months. The peaceful environment and the rules of non-aggression have been practiced until Islam. Since Islam serves for the purpose of people's living in peace and tranquility, and for the purpose of safety of property, life, honor, and belief, Islam has maintained the sanctity of this months. Later on, because of several reasons, the sanctity of this months has been passed into oblivion and this issue has been started to be discussed in the context of the naskh of the warfare prohibition. Thereby, the Islamic World, the members of peace religion, has been deprived of the material and moral benefits derived from these months, in which the aim is to live in a peaceful manner. The recent studies revealed the fact that the sanctity of these months and the prohibition of warfare is still valid.

Key Words: Sacred, Forbidden Months, Naskh, Warfare Prohibition, Ficar, Nesi

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa No</u>
BİLİMSEL ETİK SAYFASI	ii
YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU	iii
ÖNSÖZ	iv
ÖZET	vii
ABSTRACT	viii
İÇİNDEKİLER	ix
KISALTMALAR	xii

GİRİŞ

I. Giriş	1
A. Araştırmanın Konusu ve Problemi	1
B. Araştırmanın Konusuyla İlgili Kuramsal Çerçeve ve Konuyla İlgili Belli Başlı Yapılan Araştırmalar	2
II. Araştırmanın Amacı	2
III. Araştırmanın Önemi	3
IV. Yöntem	4
A. Araştırmanın Yöntemi	4
A. Kapsam ve Sınırlar	4
V. Kaynaklar	4

BİRİNCİ BÖLÜM KAVRAMSAL ÇERÇEVE

I. Kur'an'da Kutsal Karşılığı Kullanılan Kavramlar	6
II. Zamanda Hîle: Nesî	11
A. Nesî'nin Lugat Anlamı	12
B. Nesî'nin Terim Anlamı	13
C. Nesî'nin Tarihsel Süreci	15
D. Araçların Nesî Uygulama Sebepleri	20
1. Ticârî Kaygılar	21
2. Haram Ayların Yasaklarından Kurtulma Çabası	22
F. Nesî Uygulamasının Yöntem ve Çeşitleri	23
G. İslâm'a Göre Nesî Yapmanın Hükümü	24
III. Ahlak Dışı Savaş: Ficar	28
A. Birinci Grup Ficâr Savaşları	29

B. İkinci Grup Ficâr Savaşları.....	30
-------------------------------------	----

İKİNCİ BÖLÜM

HARAM AYLARIN KUTSAL OLUŞU, HARAM AYLARLA İLGİLİ HÜKÜMLER VE KUTSALLIĞININ DELİLLERİ

I. Haram Ayların Anlamı ve Tarihi Arka Planı	32
A. Haram Aylar İfadesinin Analizi	32
B. Haram Aylar Denmesinin Sebepleri	35
II. Tarihi Arka Planı.....	39
III. Haram Ayların İslâm Hukukuna Yansımaları	42
A. Savaş Hukuku Açısından.....	42
B. Ceza Hukuku Açısından	48
IV. Haram Ayların Kutsallığının Delilleri	51
A. Haram Ayda Savaşın Büyük Bir Günah Olması	52
1. Âyetin Nüzulüne Sebep Olan Olay	53
2. Dil Açısından Âyetin Çözümlemesi.....	57
a. (يَسْأَلُونَكَ) Fîlinin Fâiliyle İlgili İhtilaf.....	57
b. (وَكُفِّرْ بِهِ)'deki Zamirin Mercîiyle İlgili İhtilaf	61
c. (وَالْمَسْجِدِ الْحَرَامِ)'ın Atfedildiği Yerle İlgili İhtilaf.....	61
d. Genel Kabule Göre Âyetteki Cümleler ve İ'râbı.....	63
3. İbn Hadramî'nin Öldürme Zamanıyla İlgili İhtilaflar.....	64
B. Haram Ayda Saldırmazlık Karşılıklıdır.....	67
C. Haram Ayların Kutsallığına Saygı Gösterilmesi	71
Ç. Savaşa Haram Ayların Çıkmasından Sonra İzin Verilmesi.....	76
1. Surenin İsmi ve Nüzul Zamanı.....	76
2. Surenin İndiği Dönemin Siyasî Ortamı	77
3. Antlaşma Yapılan Gruplar ve Süreleri	80
4. Savaşılacak Gruplar ve Onlara Tanınan Süreler	82
D. Haram Aylara Saygısızlığın Zulüm Olması	90

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HARAM AYLARDA SAVAŞ YASAĞININ NESHİ MESELESİ

I. Savaş Yasağının Nesh Edildiği Görüşü ve Temellendirilmesi.....	93
A. Savaş Yasağının Kur'an Âyetleriyle Nesh Edildiği İddiası	94
B. Hz. Peygamber'in Uygulamalarıyla Nesh Edildiği İddiası	103
II. Haram Aylarda Savaş Yasağının Devam Ettiği Görüşü	106
1. Savaş Yasağının Nesh Teorisi Kapsamında Değerlendirilmesi	108

2. Savaş Yasağının Neshin Şartları Açısından Analizi	119
3. Savaş Yasağının Devam Ettiği Görüşünün Naslar ve Tarihi Bağlamda Temellendirilmesi.....	124
III. Neshe Mesned Olan Delillerin Tahlili	137
1. Kur'an'ın Nesh Ettiği İddiasına Verilen Cevaplar	137
2. Hz. Peygamber'in Uygulamalarıyla Nesh Edildiği İddiasının Analizi	149
SONUÇ	153

KAYNAKÇA

A. Klasik Kaynaklar	158
A. Çağdaş Kaynaklar.....	163
ÖZGEÇMİŞ	167

KISALTMALAR

a.s.	: Aleyhisselâm
b.	: Bin, İbn
bkz.	: Bakınız
b.s.y.	: Baskı Sayısı Yok
b.t.y.	: Baskı Tarihi Yok
çev.	: Çeviren
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
diğ.	: Diğerleri
Hz.	: Hazreti
md.	: Maddesi
M.Ö.	: Milattan Önce
no.	: Numara
nşr.	: Neşreden
ö.	: Ölümü
örn.	: Örnek
s.	: Sayfa
sad.	: Sadeleştiren
s.a.v.	: Sallallahü Aleyhi ve Sellem
thk.	: Tahkik
vb.	: ve benzeri
vs.	: Vesâire
y.e.y.	: Yayın Evi Yok

GİRİŞ

I. Giriş

A. Araştırmanın Konusu ve Problemi

İnsanlık tarihinde çok eski zamanlardan beri bilinen yılın bazı aylarında birtakım yasaklar konulması âdetinin, İslâm dininde de korunduğunu bildiren bazı âyetler indirilmiştir. *Kur'an-ı Kerim*'in "el-eşhuru'l-hurum" (haram aylar) diye nitelendirdiği bu aylar Muharrem, Receb, Zilkâde ve Zilhicce'dir. Hz. Peygamber Vedâ Haccı'nda irâd ettiği meşhur hutbesinde haram aylara vurgu yapmıştır. Sonraki dönemlerde, özellikle savaş hukuku açısından yasakların devam edip etmediği ihtilaf konusu olmuş, bazı âlimler haram aylarda savaş yapmayı yasaklayan âyetlerin nesh edildiğini iddia ederken, bazıları haramlık hükmünün devam ettiği görüşünü benimsemiştir.

Kur'an'da saygınlıklarının korunmasıyla ilgili açık ifadeler bulunan bu ayların haram kılınmasının ardında yatan sebeplerin ve âyetlerin indiği dönemin özelliklerinin bilinmesi konunun anlaşılması açısından önemlidir.

Klasik kaynaklarda âyetlerin bağlamı ve bu ayların kutsal olarak yaratılmasındaki hikmetler dikkate alınmadan, savaş yasağının kaldırıldığına ilişkin bilgilerin nakledilmesiyle yetinildiği görülmektedir. Bu aylarda savaş meselesi önemli olmakla birlikte konu sadece bundan ibaret değildir. Yüce Allah'ın yılın dört ayını haram aylar olarak belirlemesi İslâm'ın öngördüğü ideal toplum ve salih kul olabilme gayesinin gerçekleştirilmesi için çok güzel bir fırsat sunmaktadır. İslâmî gelenekte haram ayların bu yönünün ihmal edilmiş olması, kudsiyetinin nedenleri üzerinde çok durulmaması, konunun sadece savaş yasağı meselesine indirgenmesi, böylece Kur'an'ın önemli bir hükmünün toplum gündeminden çıkmış olduğunun görülmesi bu çalışmanın yapılmasının gerekliliğini göstermektedir. Kur'an'daki bu aylara olan vurgunun, temellendirme açısından Üç aylar ve Cuma günü gibi zamanlardan daha güçsüz olmamasına rağmen, haram ayların, toplumun dinî yaşamında olması gerektiği şekilde yer edinmemesi bir eksiklik olarak değerlendirilebilir.

B. Araştırmanın Konusuyla İlgili Kuramsal Çerçeve ve Konuyla İlgili Belli Başlı Yapılan Araştırmalar

Konu daha çok ilgili âyetlerin tefsiri ve nesh meselesi bağlamında ele alınmıştır. Klasik kaynaklarda konu bu çalışmanın muhteviyatında olduğu gibi derinlemesine incelenmemiş, haram aylarla ilgili âyetler açıklanırken genellikle meselenin tüm boyutlarına değinilmeden, savaş yasağı ve nesh tartışmaları öne çıkarılmıştır.

Bu konuda şu ana kadar Türkçe olarak, Yüksek Lisans ve Doktora düzeyinde bir çalışma yapılmamıştır. Konu İslâm'da zaman anlayışı, savaş ve cihâd olgusunu değerlendiren makale türü çalışmalar içerisinde ele alınmıştır. Haram ayların İslâm Hukuku açısından öneminin ve fıkhî yansımalarının ön plana çıkarıldığı, Sabri Erturhan'ın "Haram Ayların Fıkhî Okunuşu" adlı makalesi, hicrî takvim ve bununla ilintili olarak nesî uygulamasının işlendiği, Muhammed Hamidullah'ın yazdığı ve Kasım Şulul tarafından "Hicrî Takvim ve Tarihî Arkaplanı" adıyla Türkçeye çevrilen makalesi ve haram ayların bilinen tarihi seyriyle birlikte kutsallığı ve savaş yasağı meselelerinin ele alındığı, Veli Kayhan'ın "Son Zaman Ayarı I, II: Yıl Aylar ve Haram Aylar" isimli makalesi konuyla ilgili yapılan belli başlı çalışmalardır.

II. Araştırmanın Amacı

Tarih boyunca birçok din ve inanışlarda da görüldüğü gibi İslâm'da da bazı zamanlar ve mekânlar kutsal sayılmıştır. Haram aylar bu kabil zaman dilimlerindenidir. Dolayısıyla, ayların kutsal olması ne demektir? Ay haram olur mu? Niçin haram ay denilmiştir? Bu ayların tarihsel arka planı nedir? Bu ayların kutsallığı belli bir coğrafya ve milletle sınırlı mıdır, yoksa bütün insanlığı ilgilendiren evrensel bir kural mıdır? İslâm bu aylara hangi anlamları yüklemektedir ve bununla neyi hedeflemektedir? Bu aylarda haram olan nedir? *Kur'an-ı Kerim*'de bu aylarla ilgili kaç âyet vardır? Geçmişte ve günümüzde bu âyetler nasıl anlaşılmiş ve yorumlanmıştır? Âyetlerin yorumunda ortaya çıkan ihtilaflar ve bunun sebepleri nelerdir? İlgili âyetler hangi hükümleri ihtiva etmektedir? Bu hükümlerin günümüzde bağlayıcılığı var mıdır? Çağımızın problemlerine çözüm olması açısından bu

âyetlerin nasıl anlaşılması gerekmektedir? Bu ve benzeri soruların cevaplanması çalışmanın hedefleri arasındadır.

Kur'an'da kutsallığının açıkça vurgulanması, hakkında farklı bağlamlarda muhtelif âyetlerin indirilmesi ve Hz. Peygamber'in önemle üzerinde durmasına rağmen, İslâm geleneğinde, haram aylar hususunda Müslümanların kahir ekseriyeti nakilci bir tutum takınmış, kutsal oluşunun hikmetinin gerektiği kadar üzerinde durulamamıştır. Toplumsal huzurun sağlanmasında, insan fitratıyla bağdaşmayan her türlü şiddetin yok edilmesinde ve Allah'a ibadet gayesinin gerçekleştirilmesinde haram ayların icra edeceği fonksiyonun yeniden İslâm ümmetinin gündemine girmesi gerektiği inancı ve bu ayların önemine yeniden dikkat çekebilme gayreti böyle bir çalışmanın yapılmasını gerekli kılmıştır.

Bu çalışmada, yukarıda ifade edilen sorular ve hedefler çerçevesinde, haram aylarla ilgili âyetlerin tarihsel arka planı incelenip bu aylarla bağlantılı olan, ilgili diğer meseleler de (nesî, ficar vs.) dikkate alınmak suretiyle, klasik ve çağdaş dönem müfessirlerinin yorumları göz önünde bulundurularak Kur'an'ın bu konudaki hükmünün nasıl anlaşılacağı ve günümüz hayatında nasıl bir yer işgal etmesi gerektiği hususunda bir sonuca varmak hedeflenmiştir.

III. Araştırmanın Önemi

İslâm dininin savaşı değil âdil bir barışı amaç edinmesi ve yok etmeyi değil yaşatmayı esas alması göz önüne alındığında, haram aylarla ilgili âyetlerin doğru anlaşılmasının önemi açıktır. Yılın dörtte biri gibi büyük bir bölümünü, barışla geçirmeyi emreden bu âyetlerin ihtiva ettiği değerlere, tarihin her döneminde çok büyük ihtiyaç duyulacağı aşikardır.

Savaşın ve şiddetin kapsamını daraltmak suretiyle, yılın önemli bir bölümünü çatışmasızlıkla geçirmeyi emrederek insanları, adâletin ve barışın huzur veren ortamına çekmeyi amaçlayan bu âyetlerdeki savaş yasağı hükmünün, yaşama geçirilmesi halinde günümüz problemlerinin çözümüne katkı sağlayacağını ümit edilmesi araştırmayı değerli kılmaktadır.

IV. Yöntem

A. Araştırmanın Yöntemi

Araştırmamızda sosyal bilimler araştırmalarında sıkça kullanılan mukayeseli yöntem kullanılacaktır. Âyet ve olaylar incelenecek tarihsel oluşum ve günümüz problemleri arasında bağlantı kurulmaya çalışılacaktır. Âyetlerin günümüze dair yansımaları incelenecektir.

B. Kapsam ve Sınırlar

Araştırma haram ayların İslâm dinindeki yeri ve önemini, kutsal zamanlardan oluşunu ve kutsallığını isbat eden delilleri, mukaddes zamanlardan olmasındaki hikmetleri, bu aylarla ilgili olan âyetlerin tefsirini, savaş hukuku açısından hükmünün devam edip etmediğini, dinî açıdan bu ayların ifade ettiği hükümleri kapsamaktadır. Bu kapsamda konuyla ilgili olduğu düşünülen kutsal kavramına, nesî meselesine ve fıcar savaşlarına da yer verilecektir.

V. Kaynaklar

Klasik kaynaklardan sıklıkla başvurulanlar, özellikle ahkam tefsirleri başta olmak üzere ulaşılabilen tefsirler, megâzî türü eserler ve hadis kitaplarıdır. Bu kapsamda müracaat edilen eserlerden bazıları şunlardır: İbn İshak'ın (ö. 151/768) "*Kitâbü'l-Megâzî*"si, Ebû Ubeyde'nin (ö. 209/824) "*Eyyâmü'l-Arab*"ı, Ezrakî (ö.250/860)'nin "*Ahbâru Mekke*"si, İbn Receb (ö. 795/1393)'in "*Letâ'ifü'l-Ma'arif*"i ve klasik dönem tefsir kitapları sayılabilir.

Modern döneme ait kaynaklardan bu dönemde yazılan tefsirlerden ulaşılabilenler başta olmak üzere, Cevâd Ali (ö.1987)'nin "*el-Mufassal fi Târîhi'l-Arab Kable'l-İslâm*"ı, Mustafa el-Merâgî (ö. 1371/1952)'nin "*Tefsîru'l-Merâgî*"si, Mevdûdî (ö. 1979)'nin "*Tefhîmü'l-Kur'an*"ı, Mustafa Zeyd'in "*en-Nesh fi'l-Kur'ani'l-Kerim*"i ve Muhammed Hayr Heykel'in "*el-Cihâd ve'l-Kitâl fi's-Siyâseti's-Şer'iyye*"si sıklıkla yararlanılan kaynaklar arasında zikredilebilir. Ayrıca "*en-Nâsîh ve'l-Mensûh*" türü kaynaklardan da istifade edildi. Âyet meallerinin

yazımında Diyanet İşleri Başkanlığı ve Türkiye Diyanet Vakfı tarafından yayınlanan mealler tercih edildi. Ayrıca “*el-Mektebetu's-Şâmile*” isimli Arapça kaynak eserlerin derlendiği internet kütüphanesinden de yararlanılmıştır.

Sıklıkla başvurulacak kaynaklar bunlar olmakla birlikte, mümkün olduğu ölçüde konuyla ilgili yazılmış olan diğer eserler de taranarak onlardan da istifade edilmeye çalışılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Kavramlar olgu ve olayları her zaman tam olarak karşılamasa da onların anlaşılmasında ve başkalarına aktarılmasında önemli görevler üstlenirler. Haram ayların bütün yönleriyle anlaşılması da bu kuraldan bağımsız değildir. Bu nedenle bu aylarla yakın münasebeti olan kavramlara ve onların karşıladığı olgulara değinerek başlamak konunun sistematığıne daha uygun düşmektedir. Bu bölümde haram aylarla ilgili olduğu düşünülen “kutsal”, “nesî” ve “fıcar” terimlerine yer verilecektir.

I. Kur'an'da Kutsal Karşılığı Kullanılan Kavramlar

Kutsal kelimesinin kökü olan “kut”, “saadet, devlet, kudsiyet, uğur, mübareklik” gibi anlamlara gelir.¹ Kutsal ise, kuvvetli bir dinî saygı uyandıran, yoluna can feda edilebilecek derecede sevilen, bozulmaması gereken, yaratana ilgili olan, kutsî ve mukaddes gibi anlamları ifade eder.²

İnsan tabiatı, saf, temiz, bozulmamış, mükemmel ve kusursuz olana (kutsala) kayıtsız kalamaz. Ona karşı saygı duyma, huşuyla yaklaşma, kudsiyetini itiraf etme ve ona yönelme eğilimi gösterir. Bu anlamda “kutsal” sadece dinî alanla sınırlı değildir. Tabiatı ve ondaki her türlü varlıkları, gelenekleri, gizemi, tarihî mitleri ve fikirleri vb. kapsar. Kur'an'da ifade edilen “kutsal mekânlar” ile, kaynağını derin tecrübelerin, çeşitli mitlerin, örf ve adetlerin oluşturduğu birtakım “din dışı kutsal anlayışlar”³ konumuzun dışındadır.

---

¹ İsmail Parlatır ve diğerleri, “*ku*” md., *Türkçe Sözlük*, I-II, 9. Baskı, Türk Dil Kurumu, Ankara 1998. II, 1422.; Ahmet Güç, “Kur'an'da Kutsallık Anlayışı”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları*, Cilt:9, sayı: 9, 2000, s. 245.

² Ahmet Güç, “Kur'an'da Kutsallık Anlayışı”, s. 245.

³ Bkz. Ömer Faruk Yavuz, “Kur'an'da Kutsal Mekân, Zaman ve Eşya Kavramlarının Sembolik Değeri”, *Milel ve Nihal İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi*, yıl: 3, sayı: 1-2, Aralık 2005-Haziran 2006, s. 49.

Kutsal olan bütün zamanlar ve mekânlar güçlü bir şekilde o kutsalın kaynağını çağırır. Artık o zaman ve mekân, kendi ifade ettiği anlamın çok ötesinde bir değer kazanır ve sembol haline gelir. İnsanın dinî tecrübesinde kutsallık anlayışı ve kutsalla olan bağ, belirleyici bir öneme sahiptir. Onun için kutsalın ne olduğunun ve onu belirleyen unsurların bilinmesi önemlidir.

Kutsal ve mitoloji konusunda ele aldığı makalesinde Gündüz, konuyla ilgili değerlendirmesinde “kutsal”ın, “kutsal olmayan”la karşılaştırıldığında daha anlaşılır hale geleceğine dikkati çeker ve kutsal olmayana “sıradan, alelâde, herhangi bir olağanüstülüğe sahip olmayan, öz itibarıyla bu evrenin içerisinde yer alan ve aşkın bir değer taşımayan soyut ve somut varlıklar” olarak tanımlar.⁴ Bu tanıma göre “kutsal”, olağan dışı, hiçbir kusur barındırmayan, kaynağı Yüce Yaratıcı’ya ait olan, hürmet ve saygıda kusur edilmemesi gereken şeyler olarak ifade edilebilir. “Kutsal”ın din kavramıyla, ikisinin birbirinin ayrılmaz parçası olması bakımından sıkı bir irtibatı vardır. Öyle ki, bu kavram olmadan dinin tanımını yapmak neredeyse mümkün olmamaktadır.

Kutsal zamanın algılanış biçimini ve ibadet hayatına etkisini ele aldığı makalesinde Cengil, dini hayatla ilgili olguların tümünün, “kutsal” ve “din dışı” (profan)⁵ olmak üzere ikiye ayırdığını, dinî olanın aynı zamanda kutsal olduğunu belirtir. Bu ayrımın zaman için de geçerli olduğunu, içinde bulunan zamanın “kutsal zaman” ve “profan zaman” olmak üzere ikiye ayırdığını, kutsal zamanın kutsalın tezahür zamanı olduğunu, kutsal olmayandan kesin çizgilerle ayırdığını ve süreklilik ifade ettiğini söyler.⁶

---

⁴ Şinasi Gündüz, “Kutsal Hakkında Konuşmak: Dinsel Söylemde Mito”, Milet ve Nihal İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi, cilt: 6, sayı: 1, Ocak-Nisan 2009, s. 10.

⁵ Profan: Yüce Yaratıcı ve ona ait olan her şey anlamındaki kutsalın zıt anlamıdır. Kutsal olanın dışında kalan bütün olgulardır. Diğer bir ifadeyle dini hayatla ilgisi olmayıp dünyevî yaşamla ilgili, din dışı olan her şeydir. Bkz. Güç, “Kur’an’da Kutsallık Anlayışı”, s. 245.

⁶ Muammer Cengil, Dilâ Baran Tekin, “Kutsal Zaman, Algılanış Biçimi ve İbadet Hayatına Etkisi”, Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, cilt: 15, sayı: 29, Ocak 2016, s. 34.

Zamanın kutsallaşması kutsal varlıkla olan ilişkisiyle belirginleşir. Buna bağlı olarak o zaman diliminde insanlar dinî duyguları güçlü olarak hissederler. Yaratana yönelme isteği belirgin bir şekilde artar.⁷ “Kutsal zaman”, içinde tecelli eden olaylar sebebiyle sıradan zamanlardan ayrılır. Alelâde zamanlarla türdeş olmaktan çıkar. İçerisinde meydana gelen olaylar veya yapılan birtakım ibadetler zamanı, sıradan olmaktan çıkarır, sembolleştirir,⁸ kutsallaştırır ve Yüce Yaratan’ı çağrıştıran bir özellik kazanmasını sağlar. Diğer bütün semâvî dinlerde ve dinsel oluşumlarda olduğu gibi İslâm’da da kutsal zamanlar vardır. Kur’an’da geçen bazı kelime ve ifadeler, İslâm’da kutsallığın varlığına dair işaretler taşır.

Kur’an’daki kutsal çağrıştıran ifadelerin başında “mübarek” kelimesi gelir. Köken itibariyle “برك” kök fiilinin “مفاعلة” kalıbından türeyen bu kelime, “artma, bereket, kutsal, bereketli”⁹ gibi anlamları ifade eden bir sıfattır. Kur’an’da “bereket”¹⁰ anlamında kullanıldığı gibi kutsal ve kutsallığı ifade etmek için de kullanılmıştır.

İslâm’a göre yeryüzünün en kutsal mekânı olan Kâbe için bu ifadenin kullanılması¹¹ “kutsal mekân” anlayışını ifade eden önemli delillerdendir. Mescid-i Aksâ’dan bahsederken “çevresini mübarek kıldığımız”¹² ifadesi de bu kavramın

⁷ Bkz. Cengil, “Kutsal Zaman, Algılanış Biçimi ve İbadet Hayatına Etkisi”, s. 34.

⁸ Sembol: İnsanın yaşadığı çeşitli tecrübelerin bir gösterge etrafında yoğunlaşması sonucu, o göstergenin nedensiz ya da nedenli olarak bir başka şeyin yerine geçmesi, ya da o şeyi yansıtmasıyla elde edilen iletişim birimine verilen addır. Bkz. Yavuz, “Kur’an’da Kutsal Mekân, Zaman ve Eşya Kavramlarının Sembolik Değeri”, s. 63.

⁹ Mübarek kelimenin anlamıyla ilgili “البركة النماء والزيادة والتبريك” “Bereket artma, çoğalma, kutsama anlamlarına geldiğin söyleyen İbn Manzûr, bu kelimenin kutsallık anlamını ihtiva etmesiyle ilgili de “تفقدس وتنزه وتعالى وتعظيم” “Allah’ın kuddûs, her türlü kötü ve çirkin olan şeylerden uzak, ulu ve yüce olmasıdır” ifadeleriyle açıklar. Bkz. İbn Manzûr Ebû’l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Ali b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî, *Lisânu’l-Arab*, I-XV, thk. Ahmed Fâris, 1. Baskı, Dâr-u Sadr, Beyrut 1881, “brk” md., X, 395.; Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sihâh*, thk. Muhammed Muhammed Tâmir, bsy., Dâru’l-Hadîs, Kahire 2009, “brk” md., s. 91.; Güç, “Kur’an’da Kutsallık Anlayışı”, s. 3.

¹⁰ Bkz. Meryem, 19/31.; Mü’minûn, 23/29.; Kâf, 50/9.

¹¹ Âl-i İmran, 3/96.

¹² İsra, 17/1.

kutsallık anlamına yakın başka bir kullanım şeklidir.¹³ Kur'an'ın indirildiği Kadir gecesinden bahsedilirken “gece”nin sıfatı olarak “*mübarek gece*”¹⁴ denilmesi kutsal zamanı anlatması bakımından önemlidir. Allah Teâlâ'nın Hz. Mûsa'ya vahyi esnasında Tuvâ Vâdisi için kullandığı “*mukaddes vâdi*”¹⁵ ve “*arz-ı mukaddes*”¹⁶ tabirleri kutsal mekâna işaret eden diğer âyetlerdir.

Kur'an dilinde “haram” kavramı da kutsal ifade eden bir sözcük olarak kullanılır. Cevherî (ö. 247/861) bu kelimeyi “çiğnenmesi, ihlal edilmesi ve saygısızlık yapılması caiz olmayan”¹⁷ olarak açıklar. Kâbe ve civarından, “kutsal mescid” anlamında “*mescid-i haram*”¹⁸ olarak bahsedilmesi, savaş yapmanın yasaklandığı dört kutsal aylarla ilgili kullanılan “*haram aylar*”¹⁹ ifadesi, yine Kâbe'nin “*beyt-i haram*”²⁰ olarak nitelenmesi, Kur'an'nda kutsallığı anlatmak üzere kullanılan “haram” sözcüğünün kullanımına dair bazı örneklerdir. Kur'an'da bunların dışında kutsal, “kuds”²¹, kuddûs²² ve “şeâir”²³ gibi sözcüklerle de anlatılır.

Kur'an'a göre mutlak kutsallık Allah'a aittir. O, kutsallığın tek sahibi, kaynağı ve yegâne sebebidir. Noksanlıklardan ve güzel olmayan her türlü niteliklerden münezzeh olan anlamındaki “*قُدُّوس*” (kuddûs)²⁴ ismi sadece Yüce Allah için kullanılır. İslâm'a göre kutsalın yegâne belirleyicisi Allah Teâlâ'dır. O bunu kullarına ya doğrudan Kur'an aracılığıyla bildirmekte ya da Resülünün dilinden

---

¹³ Diğer kullanımları için bakınız: En'am, 6/92.; Enbiya, 21/50.; Sâd, 38/29.

¹⁴ Duhan, 44/3.

¹⁵ Tâ-Hâ, 20/12.

¹⁶ Mâide, 5/21.

¹⁷ Cevherî, *es-Sihâh*, s. 242.

¹⁸ Bakara, 2/144, 149, 150, 191.

¹⁹ Bakara, 2/194, 217.; Tevbe, 9/5, 36.; Mâide, 5/2, 97.

²⁰ Mâide, 5/97.

²¹ Nahl, 16/102.

²² Haşr, 59/23.

²³ Hac, 22/32.

²⁴ Cuma, 62/1.

haber vermektedir. Bunlar Allah'ın koyduğu, kesinlikle korunması gereken ve aşıldığı zaman İlahî tehdide muhatap olunan sınırlardır. Kutsallar insan yaşamında merkezî bir konuma sahiptir. Dini yaşama anlamında insanın üstünlüğünü (takvâ) bu kutsala saygı ve kutsalın kaynağı olan aşkın varlığa olan sadakati belirler.

Herhangi bir şeyin, bir zaman diliminin, bir mekânın kutsal olması ve diğerlerinden farklı olması Kur'an'da bizzat Yüce Allah tarafından yerinin ve zamanın gösterilmesi, bir zamanın veya mekânın Yüce Yaratıcıya tahsis edilmiş olması ve o zamanda veya mekânda tecelli edip gücünü göstermesiyle anlaşılır.²⁵ Hz. İbrâhim'e Kâbe'nin yerinin Cebrâil vasıtasıyla bizzat gösterilmesi,²⁶ Hz. Mûsa'ya İlahî vahiy için, Tuvâ Vâdisi'nin ve oradaki ağacın yerinin tarif edilmesi,²⁷ ibadet yerleri olan mescidlerin Allah'a ait olduğunun bildirilmesi²⁸ ve O'nun "evi" (beyti) ifadesinin kullanılması,²⁹ kudretinin bir tecellisi olarak Musa (a.s.) ile Tûr dağında konuşması³⁰ Kur'an'ın kutsal mekânlarla ilgili anlatımına örnek olarak verilebilir.

Allah Teâlâ'nın ayların sayısını on iki olarak bildirmesi, bunlardan dördünü "haram" (kutsal) olarak nitelmesi ve bunlara saygısızlık edilmemesini istemesi, bunların yerlerinin değiştirilmesinin (nesî)³¹ küfürde ileri gitmek olduğunu bildirmesi, Ramazan ayı,³² Kadir gecesi,³³ Cuma günü ve Cuma namazı vakti³⁴ hakkında Kur'an'da geçen bazı ifadeler İslâm'da kutsal zamanın varlığını gösterir.

---

²⁵ Güç, "Kur'an'da Kutsallık Anlayışı", s. 250.

²⁶ Hac, 22/26.

²⁷ Tâ-Hâ, 20/12.

²⁸ Cin, 72/18.

²⁹ Kureyş, 106/3.

³⁰ Âraf, 7/143.

³¹ Nesî: Haram olan bir ayın yerinin, kendisinde haramlık olmayan ayla değiştirilmesi ve haram aydaki haramlı vasfının ertelenmesidir. Bkz. Cevherî, *es-Sihâh*, "nese'e" md., s. 1132.

³² Bakara, 2/185.

³³ Kadir, 97/3.

³⁴ Cuma, 62/9.

İslâm'da kutsalın bilinmesinin diğerk bir kaynağı da Allah Resulünün haber vermesidir. Hz. Peygamber'den, Arefe günü, Bayram günleri ve Âşûre günü gibi bazı özel zamanların varlığına dair rivayetler aktarılmıştır.

İslâm ilim mirasında, üç aylarla ilgili gelen rivayetler, Müslümanlar arasında bu aylarda dinî hassasiyetin en üst seviyede hissedilmeye çalışılmasına sebep olmuş, inananlar üç aylarda, çeşitli ibadetler yapmak suretiyle Yaradan'a karşı kulluk görevlerini en iyi şekilde yapmaya gayret etmişlerdir. Haram ayların "kutsal" oluşunu hem Kur'an haber vermiş hem de Hz. Peygamber Vedâ Hutbesi'nde³⁵ Allah'ın bu hükmünü bütün insanlığa ilan etmiştir. Bu sebeple haram ayların mübarek ve saygıya değer olmadığını söyleyen hiçbir Müslüman din âlimi olmamıştır.

II. Zamanda Hîle: Nesî

İnsanlar zaman zaman farklı sebeplere bağlı olarak, mukaddesâta gerektiği gibi saygı gösterme hususunda zafiyet göstermişlerdir. Araplar arasında tevhid inancının zayıflaması ve putperestliğin yaygınlaşmasıyla mübarek mekân Kâbe'nin içinin putlarla doldurulması kutsal mekâna yapılan bir tecavüz ve haddi aşmadır.

İslâm öncesi Arap toplumunun birtakım menfaatlar elde etme gayesiyle haram ayların getirdiği yasaklardan kurtulmak için ayların yerlerini değıştirme adetleri de kutsal zamana karşı işlenen günahlardandır. Haram aylarla olan münasebetinden dolayı burada dünyevî çıkar temin etme uğruna yaratılışa müdahale anlamına gelebilecek "nesî" uygulamasına yer vermemiz uygun olacaktır.

---

³⁵ Vedâ Hutbesi: Nebî (a.s.)'ın Vedâ Haccı (10/632) süresince başta Arafat, Mina ve Akabe olmak üzere çeşitli mekânlarda yapmış olduğu kısa ve veciz hitabelerine verilen isimdir. Bu kısa konuşmalar Câhiz tarafından muhtelif rivayetlerden derlenerek, *el-Beyân ve't-Tebyîn* eserinde yayınlamıştır. Daha sonra muhtelif tarih kitaplarında uzunca bir metin olarak Vedâ Hutbesi neşredilmiştir. "Hutbetü'l-Vedâ" ismini ilk defa Câhiz kullanmış olup sonra gelen müellifler tarafından da kabul görmüştür. Bkz. Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Câhiz el-Kinânî, *el-Beyân ve't-Tebyîn*, I-IV, thk. Abdusselâm Muhammed Hârun, 7. Baskı, Mektebetü Hânci, Kahire 1990, II, 31-33.; Ramazan Şeşen, "Câhiz" md., DİA, VII, 20-24.

A. Nesî'nin Lugat Anlamı

Kelimenin kök ve kalıbıyla ilgili tartışmalar bir tarafa bırakılırsa, dilbilimcilerin çoğunluğuna göre bu kelime “نَسَا يَنْسَأُ نَسَاءً” sülâsi fiilinden “مَنْسُوءٌ” kalıbında ism-i mef'ul olup “مَقْتُولٌ قَتِيلٌ” örneğinde olduğu gibi kalıp değişmesine uğrayarak “نَسِيءٌ” şeklinde kullanılmıştır. Başka bir görüşe göre de sıfat için kullanılan ism-i fâil kalıplarından “فَعِيلٌ” vezninde isim olup, ism-i mef'ul manasındadır. (Fâil bi ma'nâ mef'ul) Her iki duruma göre kelime, “ertelenen, geciktirilen, geriye bırakılan” şey anlamına gelir. Masdar olduğu düşüncesine göre ise “ertelemek, tehir etmek, geciktirmek” manasını taşır. “أَنْسَأَ” fiili de aynı anlamı ifade eder. “اسْتَنْسَأْتُهُ الدَّيْنَ فَأَنْسَأَنِي” “Ondan borcumu ertelemesini istedim. O da tehir etti” ve “اللَّهُ نَسَأَهُ أَجَلَهُ” “Allah onun ecelini tehir etti” örnekleri, kelimenin bu anlamda kullanıldığını teyit eder.³⁶ Kaynaklar bu kelimenin “artma, ziyadeleşme, ekleme” anlamını taşıdığından da bahseder.³⁷ Elmalılı (ö. 1942) bu anlamın “tehir etme”nin zorunlu bir sonucu olduğunu, zira bazı ertelemenin mecburen artmayı gerektirebileceğini, kelimenin lügat anlamının “artma”yı da kapsadığı görüşünün zayıf olduğunu söyler.³⁸

³⁶ Cevherî, *es-Sihâh*, “nese'e” md., s. 1132.; Ebü'l-Feyz Muhammed el-Murtezâ b. Muhammed b. Muhammed b. Abdirezzâk ez-Zebîdî el-Hüseynî, *Tâcü'l-Arûs*, I-XL, thk. Abdüsettâr Ahmed Ferrâc, et-Türâsü'l-Arabî, Kuveyt 1965, “nese'e” md., I, 454.; İbn Manzûr, “nese'e” md. I, 166.

³⁷ Cevherî, *es-Sihâh*, “nese'e” md., s. 1132.; Zebîdî, *Tâcü'l-Arûs*, “nese'e” md., I, 454.; Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî Taberî el-Bağdâdî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'an*, I-XXVI, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, I. Baskı, Dâr-ı Hicr, Kahire 2001, XI, 449.

³⁸ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, I-X, b.s.y., sad. Sıtkı Güllü, Huzur Yayınevi, İstanbul 2008, IV, 524.

Nesî uygulamakla görevli olan kişiye “Nâsî” veya “Kalammas”³⁹ denir.⁴⁰

B. Nesî'nin Terim Anlamı

Tarih boyunca farklı milletler tarafından kullanılan ay takvimi ile güneş takvimi arasındaki zaman farkından kaynaklanan sıkıntıları gidermek için uygulanan kamerî takvime ekleme yapma muamelesini ifade etmede iki sözcük ön plana çıkmaktadır. Bunlardan biri “kebs”⁴¹ diğeri “nesî” kelimesidir. İki lafzı birbirinden ayıran temel faktör zamana yapılan bu ilavenin nedeninde ortaya çıkmaktadır. Kebs uygulamasında kamerî ve şemsî takvimi zaman açısından eşitleme çabası ön plana çıkarken, nesîde asıl neden “haram ay”ın yerinin değiştirilmek suretiyle helal sayma çabasıdır. Bu durumda her nesî aynı zamanda kebs olmaktadır. Ancak her kebs nesî değildir. Bu farktan hareketle nesîyi tanımlayan âlimler özellikle haram ayların yasağından kurtulma çabasına vurgu yaparlar.⁴²

³⁹ Kalammas: Lugatta dâhi, hükümdar, reis, taşkın, su ile dolu olan deniz vs. anlamlara gelir. “بحر قلمس” “taşkın deniz” ve “رجل قلمس” “ulu hükümdar, dâhi kimse, hayrı ve ikramı bol kişi” anlamlarında kullanılır. Terim olarak, İslâm öncesi Araplarda takvim işiyle ilgilenme görevini yürüten kişi için kullanılır. Hac esnasında nesî uygulama görevini yürüten kimselere “Kalammas” veya “Kalanbas” denir. Bu kimseler hac sırasında Kâbe'nin Hatîm kısmında halka, kendisinin ayıp ve kusurlardan arınmış bir kimse olduğunu, kimsenin kendisine günah isnadında bulunamayacağını, verdiği kararları kimsenin reddedemeyeceğini söyler. İnsanların kendilerini onaylamaları üzerine o yıl ve daha sonraki seneler için nesîyle ilgili kararlarını açıklar. Herkes kendi planını bu karar çerçevesinde yapar. Nesî uygulamasının ilk olarak ne zaman başladığı bilinmemekle birlikte kaynaklar nesîyi ilk uygulayan kişinin, Mâlik b. Kinâne'nin altıncı göbek torunu, Huzeyfe b. Abd b. Fukâyım b. Adfy b. Âmir b. Sa'lebe b. Hâris b. Mâlik b. Kinâne olduğunu kaydeder. Bkz. İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, “kalammas” md., VI, 182.; Zebîdî, *Tâcü'l-Arûs*, “kalammas” md., XVI, 396.; Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I-II, 5. Baskı, Beyan Yayınları, İstanbul 2017, II, 711.

⁴⁰ Ebü'l-Velîd Muhammed b. Abdillâh b. Ahmed b. Muhammed el-Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, I-II, 1. Baskı, Mektebetü'l-Esedî, Beyrut 2003, I, 274.

⁴¹ Lugatta “çukur bir yeri toprakla doldurup düzeltmek” anlamını ifade eden kebs, terim olarak araya sıkıştırılmış sene veya günler anlamında kullanılır. Bazıları kebsi nesî manasına kullanmışlardır. Birûnî Cahiliye Araplarının önceden kamerî takvimi kullandıklarını, hac aylarını yılın belli mevsimine sabitlemek için kendilerine yakın bölgelerde yaşayan Yahudîlerden “kebs”i öğrendiklerini belirtir. Birûnî'ye göre, Yahudîlerde mecut olan güneş yılı ile ay takvimi arasında meydana gelen zaman farkını belli aralıklarla araya sıkıştırma adetini, Araplar da kullanmışlar ve bu uygulamaya nesî demişlerdir. Bkz. İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, VI, 91.; Cevherî, *es-Sihâh*, s. 984.; Ebü'r-Reyhan Muhammed b. Ahmed el-Bîrûnî, *el-Âsârü'l-Bâkiye ani'l-Kurûnî'l-Hâliye*, Chronologie Orientalischer Völker von Al-Berunî, nşr: C. Edvard Sachau, Leipzig 1878, s. 11.; Mustafa es-Seyyid Bedr Zeyd, *en-Nesh fi'l-Kur'ani'l-Kerim*, I-II, 3. Baskı, Dâru'l-Vefa, Beyrut 1987, II, 490.

⁴² Veli Kayhan, “Son Zaman Ayarı-II: “Nesî” Ya Da Haram Aylara Müdahale”, *Bilimname Düşünce Platformu*, Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, yıl 2015/1, sayı, 28, s. 13.

Ulemânın nesîyi tanımlarken, genellikle farklı uygulama şekillerinden birini dikkate almaları neticesinde, birden çok tanım ortaya çıkmıştır. Bunlardan birkaçını örnek olarak zikretmek gerekirse: Nesî, Cahiliye Dönemi Araplarının erteledikleri ayın ismi olarak tanımlanmıştır.⁴³ Başka bir tanıma göre nesî, “haram ay”ın haramlığını iptal etmek suretiyle o ayda savaş ve yağmaya izin vermektir.⁴⁴

Haram olan bir ayın hürmetinin, kendisinden sonra gelen ve haram olmayan bir aya ertelenmesi şeklinde yapılan tanım daha yaygındır.⁴⁵ Taberî (ö. 310/923), Kur’an’ın ifadesini de dikkate alarak nesîyi “Cahiliye Araplarının, küfürde ileri gitmelerinin bir neticesi olarak, aylardan haram olanı helal, helal olanı haram yapmak suretiyle haram aylarda uyguladıkları erteleme işine verilen isimdir” diye tanımlar.⁴⁶

Elmalılı, nesî ile kebs arasındaki ince ayrıntıya dikkati çeker. O, nesînin örfte “ertelemek, geriye almak” anlamlarını ifade ettiğini, ancak helal ve mübah alanlarda olduğu gibi her geciktirmenin nesî olmadığını, nesînin ancak herhangi bir şeyin hürmetinin yerinin değiştirilmesi suretiyle haramın helal sayıldığı durumlarda sözkonusu olduğunu söyler.⁴⁷

Yapılan tanımların özünde bir farklılık yoktur. Anlayış çeşitliliği, nesî kelimesinin kök anlamının içerdiği “erteleme, ekleme, yerini değiştirme” gibi anlamların birinin veya birkaçının dikkate alınarak tanımlama yapılmış olmasından kaynaklanmaktadır. Sonuç olarak nesînin dinî literatürdeki kullanımında “haram olan

⁴³ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, “nese’e” md., I,166.; Zebîdî, *Tâcü'l-Arûs*, “nese’e” md., I, 454.

⁴⁴ Şeyh Muhammed el-Casnazânî el-Hüseynî ve diğ., “Hz. Peygamber Devri Kronolojisinin Miladî Karşılığı ile İlgili Bir Araştırma”, çev: Kasım Şulul, Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Şanlıurfa 2001, sayı: 7, s. 150.; Kevser Başar, *Câhiliye Dönemi Arap Takviminde Nesî*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2006, s. 16.

⁴⁵ Ebü'l-Meâlî Cemâlüddîn Mahmûd Şükrî b. Abdillâh b. Mahmûd el-Âlûsî, *Bülûğu'l-Ereb fî Ma'rifeti Ahvâli'l-Arab*, I-III, 2. Baskı, y.e.y., Bağdat 1314, III, 71.; Ebü Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî et-Taberistânî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, I-XXXII, 1. Baskı, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1981, XVI, 58.

⁴⁶ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XI, 449.

⁴⁷ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, IV, 528.

bir ayın yerinin, kendisinde haramlık olmayan ayla değiştirilmesi ve haram aydaki yasakların ertelenmesi” anlamı ön plana çıkmaktadır. Bunun dışında çeşitli şekillerde uygulanan, “güneş yılına eşitlemek için ay yılına yapılan ekleme” muamelesi dinî terimdeki nesî değildir. Bu işleme “kebs” denmektedir.⁴⁸

C. Nesî'nin Tarihsel Süreci

İslâmiyette Namaz, Hac, Zekât ve Ramazan orucu gibi ibadetlerle zaman arasında, vücub ve edası bakımından doğrudan münasebet vardır. Birçok dinî yükümlülüklerin edası için ibadetlerin zamanının hesaplanması gerekmektedir. Bu itibarla zaman hesabının bilinmesi ve takvim başlangıcı konusu çok önemlidir. Eski dönem Arapları arasında birçok konuda olduğu gibi takvim başlangıcı ve zaman hesabı hususunda da uygulama birliği yoktur. Her kabile kendi açısından önemli kabul ettiği olayları tarih başlangıcı olarak kabul eder. Sonra eskisinden daha önemli bir olayla karşılaştığında, eski tarih başlangıcını bırakırlar ve yeni olayı tarih başlangıcı kabul ederler.⁴⁹

Nesî gerçekte kökü çok eskilere dayanan ve çoğu milletler tarafından kullanılan bir takvim ayarlama sistemidir. Tarihî bir olgu olarak nesînin varlığı konusunda ihtilaf yoktur. Arapların kullandıkları nesîli takvim güneş-ay takvimi sınıfında değerlendirilir. Arapların nesîyi ne zaman uygulamaya başladıkları konusunda kesin bir bilgi yoktur. Onların nesîye başvurdukları bilinmektedir. Ancak bu uygulamayı nasıl ve nereden öğrendikleri, ilk defa kendileri kullanmışsa bunu nasıl buldukları ve ne zaman kullanmaya başladıkları, başkalarından öğrenmişlerse kimlerden öğrendikleri, başka milletler tarafından da biliniyor ve kullanılıyorsa bunların kimler olduğu gibi konular henüz netliğe kavuşturulamamıştır.

---

⁴⁸ Cevâd Ali, *el-Mufasssal fî Târihi'l-Arab Kable'l-İslâm*, I-X, 1. Baskı, Dâru'l-İlm, Beyrut 1971, VIII, 488.

⁴⁹ Fil olayı, Abdumuttalib'in vefatı, Kabe'nin yeniden inşası, Hişam b. El-Muğire'nin ölümü, Hılfu'l-Fudul cemiyetinin kurulması gibi olaylar tarih başlangıcı olarak kullanılmıştır. Bkz. Muhammed Hamidullah, “Hicrî Takvim ve Tarihî Arka Planı”, çev. Kasım Şulul, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 2000, cilt. 9, sayı. 9, s. 2.

Arapların nesîyi nereden öğrendikleri ve ne zaman kullanmaya başladıkları konusunda kaynaklarda farklı bilgiler verilir. Muhammed Hamidullah (ö. 2002), Arapların nesî konusunda, takvimde ayarlama yaptıkları bilinen Yahudilerden⁵⁰ etkilenmediklerini, Arap metodu ile Hammurabi metodunun birbirine yakınlığından hareketle Arapların Hamurabi metodunu kaynak olarak kullandıklarının tahmin edilebileceğini söyler.⁵¹

İlk nesî uygulayan kişiyle ilgili farklı bilgiler vardır. İbn Hişâm'ın (ö. 218/833) ilk ve son nesî yapan kişilerle ilgili vermiş olduğu listenin, konunun aydınlatılması açısından burada zikredilmesi uygun olacaktır. Onun İbn İshak'a (ö. 151/768) nispet ederek aktardığı bilgiye göre, ilk nesî uygulayan kişi Huzeyfe b. Abd'dir. Ondan sonra sırasıyla oğlu Abbad b. Huzeyfe, onun oğlu Kala' b. Abbad, onun oğlu Ümeyye b. Kala', onun oğlu Avf b. Ümeyye ve nihayet son kişi, onun oğlu Cünâde b. Avf'tır.⁵²

İbn Habib'in (ö. 245/860) sıralaması ise şöyledir: İlk defa nesî Huzeyfe b. Abd b. Nuhm b. Adiy b. Âmir b. Sa'lebe b. Haris b. Malik b. Kinane tarafından tatbik edilmiştir. Sonra, oğlu Kala' b. Huzeyfe bu görevi sürdürmüş, ondan oğlu Abbad b. Kala' devralmış, ardından oğlu Kala' b. Abbad'a geçmiş, ondan oğlu Ümeyye b. Kala''a intikal etmiş, ondan oğlu Avf b. Ümeyye ve en son olarak Cünâde b. Avf tarafından bu görev icra edilmiştir.⁵³ Ezrakî, (ö. 250/864) nesî

---

⁵⁰ Yahudiler takvimlerini esaret yılında Mezapotamyalılardan alarak geliştirmişlerdir. Dünya'nın ve Âdem ile Havva'nın yaratıldığı yıl olarak kabul edilen M.Ö. 3761 yılı takvim başlangıcı olarak kabul edilir. 19 güneş yılı 235 ay takvimi eşitliğine dayanır. Yıllar olağan, artık, kısa, orta ve uzun oluşlarına göre ayrılır. Ayrıntı için bkz. Başar, *Câhiliye Dönemi Arap Takviminde Nesî*, s. 19.

⁵¹ Hamidullah, "Hicrî Takvim ve Tarihî Arkapları", s. 672.

⁵² Ebû Muhammed Cemâluddîn Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Himyerî el-Meâfirî el-Basrî el-Mısırî, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, I-IV, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî, 3. Baskı, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut 1990, I, 59.

⁵³ Ebû Ca'fer Muhammed b. Habîb b. Ümeyye b. Amr el-Hâşimî, *el-Muhabber*, nşr. Iİse Lichtenstadter, bsy., Dâru'l-Âfâki'l-Cedîde, Beyrut, s. 157.

uygulamasının Yemen kabilelerinden Kinde kabilesinin⁵⁴ uhdesinde bir vazife olduğunu,

Kindelilerden Mudar⁵⁵ ve Rebîa⁵⁶ kabileleri vasıtasıyla Mekke Araplarına geçtiğini bildirir. Ona göre, Kinde'nin reisi Muâviye b. Sevr el-Kindî'in kızıyla, Mudar'ın bir kolu olan Kinâne kabilesinin reisi Mâlik b. Kinâne'nin evlenmesi vesilesiyle takvim işleri ve nesî uygulama görevini üstlenmesi üzerine bu görev, Mekkeli Mudar kabilesine geçmiş ve kaldırılıncaya kadar da onlarda kalmıştır. Yine Ezrakî'ye göre nesîyi Mekke'de ilk defa Mâlik b. Kinâne uygulamıştır.⁵⁷ İbn Manzûr (ö. 711/1311), İbn Abbas'tan (ö. 68/687) bunu destekler mahiyette bir rivayeti aktarır.⁵⁸

Birûnî (ö. 453/1061), Arapların nesîyi, İslâm'ın gelmesinden yaklaşık iki yüz yıl önce Yahudilerden öğrenip aldıklarını, ilk nesî uygulayan kişinin, Mâlik b. Kinâne'nin altıncı göbek torunu, Huzeyfe b. Abd b. Fukâym b. Adîy b. Âmir b. Sa'lebe b. Hâris b. Mâlik b. Kinâne olduğunu kaydeder.⁵⁹ İbn İshak, İbn Hişam,

⁵⁴ Kinde (Benî Kinde): V-VI. Yüzyılları arasında Kuzey ve Orta Arabistan'da yaşamışlardır. Bağımsız devlet kuran bedevî Arap kabilelerindendir. Anavatanları Hadramut bölgesidir. İlk başşehirinin Yemen-Şam ticaret yolu üzerinde bulunan Karyetülfav civarı olduğu tahmin edilmektedir. III. yüzyıldan itibaren Kuzey ve Orta Arabistan'a, hususiyile Necid civarına gelmişlerdir. Mezopotamya, Filistin ve Suriye'yi içine alan bölgede yaşamışlardır. Göçebe yaşamın etkisiyle Kahtani ve Adnanî Araplarıyla karışmışlardır. Kinde'lilerin kolları arasında Amr b. Muaviye, Sekasik, Tüdb, Vehb, Raiş, Bedda ve Vella sayılabilir. Bkz. Mustafa Sabri Küçükaşçı, "Kinde (Benî Kinde)" md., DİA, XXVI, 37.

⁵⁵ Mudar (Benî Mudar): Kabile Mudar. Nizar b. Mead b. Adnan soyundan gelir. Reble, Kudaa ve Yemen kabileleriyle birlikte Arap soyunun kendilerine nispet edildiği dört ana koldan biri Adnan ve Kahtan'dır. İslamın gelişinden önce Mudar, Hindif ve Kays Aylan adında iki kola ayrılır. Kays Aylan hem sayı hem de güç bakımından Mudar'ın en meşhur koludur. Diğer kolları Süleym, Hevazin. Mazin. Gatafan, Muharib, Advan, Fehm ve Enmar'dır. Hindif ise Kureyş, Eşraf, Kinane, Hüzeyl, Temim, Huzaa ve Müzeyne kollarına ayrılır. Bkz. Mustafa Sabri Küçükaşçı, "Mudar (Benî Mudar)" md., DİA, XXX, 359.

⁵⁶ Rebîa (Benî Rebîa): Kabile, cediti Rebla'nın soyu Nizar b. Mead yoluyla Adnan'a dayanır. Adnan ve Kahtan'la birlikte Araplar'ın dört büyük kolundan biridir. Esed, Tağlib, Vail, Bekr, Şeyban, Hanife, Abdülkays, Kasit ve Ahmes Benî Rebîa'nın kollarıdır. Bkz. İrfan Aycan, "Rebîa (Benî Rebîa)" md., DİA, XXXIV, 498.

⁵⁷ Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, I, 269.

⁵⁸ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, "nese'e" md., I, 166.

⁵⁹ Birûnî, *el-Âsârü'l-Bâkiye*, s. 12.

Ya'kubî (ö. 292/905) ve Mesûdî (ö. 345/956) de aynı görüştedir.⁶⁰ İbn Hacer'in (ö. 852/1449) Mücâhid'e (ö. 103/721) isnat ettiği bilgide Hâris b. Mâlik b. Kinâne ismi ilk nesî yapan kişi olarak verilir.⁶¹

Kinde Krallığında bu görevi kimlerin icra ettiği ve ne kadar süreyle bu görevi yürüttüklerine dair şimdilik net bir bilgi mevcut değildir. Âlûsî'nin (ö. 1270/1854) naklettiği bir rivayette nesî uygulamasını ilk başlatan kişinin Nuaym b. Sa'lebe olduğu kaydı vardır.⁶² Zebîdî'nin (ö. 1205/1791) Belâzurî'ye (ö. 279/892) dayandırdığı bilgide ise Kala' b. Huzeyfe ilk nesî uygulayan kişi olarak geçer.⁶³

Nesî'yi en son uygulayan kişinin Ebû Sümâme lakaplı, Cünâde b. Avf b. Ümeyye b. Kala' b. Abbad b. Huzeyfe olduğunda kaynaklar ittifak halindedir. İslâm'ın geldiği dönemde bu görevde olan Ebû Sümâme İslâm'dan sonra da aynı görevi sürdürmüş ve nesî kaldırılincaya kadar kırk yıl bu görevde kalmıştır. Bazı kaynaklarda onun Hz. Ömer (ö. 23/644) döneminde Mekke'ye geldiği ve insanların kendisine ilgi gösterdikleri kaydedilmekle birlikte, Müslüman olup olmadığı konusunda net bir bilgi zikredilmez.⁶⁴

Şükrî Âlûsî (ö. 1924), Cahiliye Araplarının Hz. İbrahim'in geleneği üzere yaşamlarını sürdürdüklerini ve ay yılını esas alan zaman hesabını kullandıklarını, ancak hac ibadetini yılın en verimli ve ticaret açısından en uygun zamanında yaparak daha fazla kâr elde etmek istemeleri, onları birtakım arayış içine ittiğini ifade eder. Ona göre Araplar, Yesrib'te Yahudilerle karşılaşırlar ve onların senenin aylarında

⁶⁰ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, I, 59.; Ebü'l-Hasen Ali b. El-Hüseyn b. Ali el-Mesûdî el-Hüzelî, *Mürücü'z-Zeheb ve Meâdinü'l-Cevher*, I-IV, thk. Kemâl Hasan Mer'î, 1. Baskı, el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut 2005, II, 45.

⁶¹ Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Al b. Muhammed el-Askalânî, *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*, I-VIII, thk. Şeyh Âdil Ahmed Adü'l-Mevcûd ve diğ., 1. Baskı, Dâru'l-Kürûbi'l-İlmiyye, Beyrut 1995, I, 610.

⁶² Ebü's-Senâ Şihâbüddîn Mahmûd b. Abdillâh b. Mahmûd el-Hüseynî el-Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî fî Tefsîri'l-Kur'ani'l-Azîm*, I-XXX, b.s.y., İhyâü't-Türâsü'l-Arabî, Beyrut 1997, X, 94.

⁶³ Zebîdî, *Tâcü'l-Arûs*, "nese'e" md., I, 454.

⁶⁴ Ebü'l-Kâsım Abdurrahman b. Abdillâh b. Ahmed el-Has'amî es-Süheylî el-Mâlekî, *er-Ravzü'l-Ünüf fî Şerhi Sîreti'n-Nebeviyye li'bni Hişâm*, I-IV, 1. Baskı, Dâru'l-Mektebetü'l-İlmiyye, Beyrut 1996, I, 115.

oynama yaptıklarını görürler. Bu âdeti onlardan alan Araplar da aynı yönetime başvurarak hac ayını istedikleri zamana denk getirirler.⁶⁵

Hamidullah'ın, Cahiliye Arapları zamanında Kâbe'yle irtibatlı dinî görevler arasında saydığı nesî uygulaması, takvim işiyle ilgili bir vazife olup dinî maksatlarla oluşturulmuş önemli bir görevdir. Kaynaklarda muhtelif sebeplere bağlı olarak hac ibadetini yılın belli bir mevsimine sabitleme düşüncesiyle ortaya çıktığı belirtilir.⁶⁶

Rivayetleri değerlendiren Hamidullah, Birûnî'nin aktarımında kaynak belirtmemesini bir eksiklik olarak görür ve kendi yaptığı teknik hesaplamayla⁶⁷ Araplarda nesî uygulamasının İslâm'dan dört yüz sene önce başlamış olabileceği sonucuna ulaştığını ifade eder. Ona göre Ezrakî'nin görüşünün doğru olma ihtimali daha yüksektir.⁶⁸

İlk nesînin zamanıyla ilgili aktarılanlar değerlendirildiğinde Cünâde b. Avf, Huzeyfe b. Abd ve Malik b. Kinâne isimli kişiler ön plana çıkmaktadır. Bütün kaynaklar son nesî yapan kişi olarak Cünâde b. Avf isminde birleşir. Huzeyfe b. Abd ismi bütün kaynaklarda geçmektedir. Aktarılanlar geriye doğru takip edildiği zaman, en son Ezrakî'nin söylediği Malik b. Kinâne'ye ulaşılmaktadır. Bu durum bizi, bahsi geçen üç ismin soy zincirini takip etmeye sevk etmektedir. İlk nesî yapan kişiler olarak kaynakların verdiği farklı isimlerin Malik b. Kinâne ile Cünâde b. Avf'a ait alt veya üst soyları olduğu görülmektedir.

Ezrakî'nin, nesî uygulamasının Yemenli Kinde kabilesinden Mekke'deki Mudar'ın bir kolu olan Kinâne kabilesine geçtiği bilgisi doğru kabul edildiği

---

⁶⁵ Şükrî Âlûsî, *Bilûğu'l-Ereb*, III, 71.

⁶⁶ Hamidullah, "Hicrî Takvim ve Tarihî Arkapları", II, 710.

⁶⁷ Hamidullah bu sonuca nasıl ulaştığını şu cümlelerle anlatır: "Mâlik b. Kinâne ile İslâm'ın doğuşu arasında 13 kuşak ve Muâviye el-Kindî ile İslâm'ın doğuşu arasında 17 kuşak bulunmaktadır. Bir kuşak 30 yıla tekâbul ederse 13 kuşak 390 ve 17 kuşak 510 yıla eşit demektir. İki tarihin aritmetik ortalaması 450 yıl yapar. Bu tarih olsa olsa Kinane kabilesine mensup Kalammas ailesine işaret eder. Biz nesî vazifesinin Mekke'de Kinâne'ye geçmeden önce Kindelilerin aynı vazifeyi ne kadar süre icra ettiklerini bulmuyoruz." Bkz. Hamidullah, "Hicrî Takvim ve Tarihî Arkapları", s. 673.

⁶⁸ Hamidullah, "Hicrî Takvim ve Tarihî Arkapları", s. 672.

takdirde, farklı rivayetler arasında bir çelişkinin olmadığı, farklı bilgilerin, Malik b. Kinâne ile Cünâde b. Avf arasında geçen, tahminî dört asırlık bir zaman diliminde görev yapan kişilerden herhangi birisini, çeşitli sebeplerden dolayı ilk nesî uygulayan kişi olarak aktarmalarından kaynaklandığı kolaylıkla görülebilir. Sonuç olarak eldeki mevcut verilere dayanarak nesî uygulamasını Mekke'ye ilk defa Mudarlıların getirip uyguladığı ve Hamidullah'ın tespitinin doğruya en yakın görüş olduğu söylenebilir.

D. Arapların Nesî Uygulama Sebepleri

Ay yılının esas alındığı kültürlerde güneş yılı ile kamerî yıl arasındaki zaman farkını ortadan kaldırmak için kamerî takvime ay veya gün ilave etme geleneğinin varlığı bilinmektedir.

Bu uygulama Babil ve benzeri astronomi biliminden haberdar olan medeniyetler tarafından astrolojik⁶⁹ bir hesaplama olarak tatbik edilmiştir.⁷⁰ Astronomi bilimine sahip olmayan ilk dönem Araplarının nesîye başvurularında zaman ayarlama amacının söz konusu olmadığı söylenebilir.⁷¹

Yahudilerin bazı dinî uygulamaların etkisinden kurtulmak için nesî (kebs) yoluna başvurmaları, Birunî'nin Arapların bu usûlü Yahudilerden aldıkları yönündeki nakli ile birlikte dikkate alındığında, Arapların da benzer şekilde menfaat uğruna bazı dinî konularda hile yapma teşebbüsleri sonucu bu yola başvurduklarını düşündürmektedir.⁷²

---

⁶⁹ Bilindiği kadarıyla gök cisimlerini astrolojik yöntemlerle inceleyen ilk medeniyet Sümerlerdir. Babilliler de gök cisimlerin hareketlerini inceleyip kayıt altına almışlardır. Babilliler milattan 1500 sene önce takvim oluşturmuşlardır. Zamanın hesaplanmasında ay ve güneşin hareketlerini birlikte kullanmışlardır. Sene 12 aya bölünmüş ve ay başları ayın hareketine göre belirlenmiştir. Güneş yılı ile ay yılı arasındaki farkı ortadan kaldırmak için belirli dönemlerde zamana ilave yapmışlardır. Bkz. Casnazânî ve diğ., “Hz. Peygamber Devri Kronolojisinin Miladî Karşılığı ile İlgili Bir Araştırma”, s. 150.

⁷⁰ Casnazânî ve diğ., “Hz. Peygamber Devri Kronolojisinin Miladî Karşılığı ile İlgili Bir Araştırma”, s. 150.

⁷¹ Casnazânî ve diğ., “Hz. Peygamber Devri Kronolojisinin Miladî Karşılığı ile İlgili Bir Araştırma”, s. 151.

⁷² Kayhan, “Son Zaman Ayarı-II: “Nesî” Ya Da Haram Aylara Müdahale”, s. 24.

Her ne kadar Birunî'nin tespitini doğru görmeyip, nesîyi uygulama metodu açısından Hammurabi formülüne daha uygun olduğunu söylese de⁷³ Hamidullah'ın, nesî işinin başlangıçta Mekke'ye dinî düşüncelerle getirildiğini, böylece Hac mevsiminin herkesin iştirak edebileceği bir mevsime sabitlenmesinin amaçlandığını söylemesi⁷⁴ Arapların nesîye başvurularında çıkar-din çatışmasının etkili olduğu tezini destekler niteliktedir. Kaynaklar Arapların iki temel sebepten dolayı nesî uygulamasına başvurduklarını bildirir.

1. Ticârî Kaygılar

Çöl şartlarının hâkim olduğu Mekke topraklarında Arapların yaşamlarını sürdürebilmeleri büyük ölçüde ticarete bağlıdır. Ticarî faaliyetlerle Hac ibadetinin sıkı bir münasebeti vardır. Yılın her mevsiminde Arap coğrafyasının farklı yerlerinde devam eden ticaret fuarları (panayırlar) hac mevsiminin gelmesiyle, merkeze doğru yaklaşmakta ve nihayet Zilkâde ve Zilhicce aylarında düzenlenen, yılın en büyük panayırlarıyla Mekke'de final yapılmaktadır.⁷⁵ Bu önemli ticarî hareketlilikte

⁷³ Hamidullah, "Hicrî Takvim ve Tarihî Arkapları", s. 672.

⁷⁴ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, II, 710.

⁷⁵ İslâm'dan önce Arabistan'da düzenlenen fuarlar hakkında bilgi veren İbn Kelbî'nin aktardığına göre yıl boyunca düzenlenen fuarlar şunlardır: 1- Dûmetü'l-Cendel Panayırı: Rebû'l-Evvel ayının ilk günü başlar, ayın ortasına kadar sürer. Suriye ile Hicaz arasında bulunan ve aynı isimle anılan yerde düzenlenir. 2- Muşakkar Panayırı: Cemâziyelâhir'in ilk günü başlayıp ay sonuna kadar süren fuar, Dûmetü'l-Cendel'den üç ay sonra düzenlenir. İran ticari emtialarıyla meşhurdur. 3- Suhar Panayırı: Receb ayının 25'inde başlayıp ay sonuna kadar devam eden fuar Umman'da, deniz kıyısındaki Suhar mevkiinde düzenlenir. 4- Debâ Panayırı: Receb ayının son günü başlayan fuar Umman sahilinden Hindistan'a açılan bir sahil kenti olan Debâ'da düzenlenir. 5- Şıhr Panayırı: Şaban ayının ortasında, Güney Arabistan'da, Hint Okyanusu kıyısında yer alan Mehre'de kurulur. 6- Aden Panayırı: Ramazan ayının 1'i ile 10'u arasında, Hint Okyanusu'nun kıyısında, Güney Yemen'de bir liman kenti olan Aden'de kurulur. 7- Sana Panayırı: Ramazan ayının 15'inden sonuna kadar, Güney Arabistan'ın San'a kentinde kurulan bir fuardır. 8- Râbiye Panayırı: Zilkâde ayında Güney Arabistan'da, Hadramevt mevkiinde kurulur. 9- Ukaz Panayırı: Ukaz Panayırı, Zilkâde'nin başında kurulup 20 gün süren panayır, Arabistan Yarımadasının Hicaz bölgesinde, Mekke'nin güney doğusunda, hac bölgesi olan Mina'nın kuzeyinde Nahle ile Tâif arasında kurulur. 10- Mecenne Panayırı: Zilhicce'nin 1'i ile 8'i arasında, Mekke'nin güneyinde, Mekke'ye 12 mil uzaklıktaki Merruzzahran'da kurulur. 11- Zülmecaz Panayırı: Zilhicce'nin başında, Arafat'a yakın bir bölgede kurulur. 12- Natat Panayırı: Muharrem'in 10'u ile 30'u arasında, Hayber yerleşim merkezindeki Natat bölgesinde kurulur. 13- Hacer Panayırı: Muharrem ayının 10'u ile 30'u arasında, Orta Arabistan bölgesindeki Yemame'de kurulur. Daha geniş bilgi için bkz. İbn Habîb, *el-Muhabber*, s. 263.; Ebû Ali Ahmed b. Muhammed b. El-Hasen el-Merzûkî, *el-Ezmine ve'l-Emkine*, thk. Halil el-Mansûr, 1. Baskı, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1996, s. 382-388.; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, II, 789.; Murat Sarıcık, "Cahiliye Döneminde Arap

maksimum faydanın (kâr) elde edilebilmesi, katılımcı sayısının en üst düzeyde sağlanabilmesiyle mümkündür. Panayırlara iştirak edenlerin sayısının artırılması ve daha çok gelir elde edilmesi çabası, o günün Araplarını yeni çareler aramaya itmiştir.

Hac ibadetinin zamanının kamerî takvime göre belirlenmesi, hac ayının (Zilkâde) yerinin her sene değişmesine neden olmaktadır. Yaz aylarında seyahatin çok meşakkatli olması, bazı mevsimlerde ürünlerde yaşanan azlık gibi nedenlerle hac ayının bu zamanlara denk geldiği yıllarda katılımcı sayısının ciddi oranda düşmesi büyük bir ticarî kayba yol açar.

Maddî çıkarlarının peşine düşen Araplar, nesî yoluna başvurarak bazen hac zamanını belli bir mevsimde sabit tutmak, bazen istedikleri yere ertelemek suretiyle zamanda hile yapmışlar, Allah'ın yarattığı sistemde oynama yaparak Hz. İbrahim'den beri devam eden ve çok önemli bir ibadet olan haccın yapılma zamanını değiştirmişlerdir.⁷⁶

2. Haram Ayların Yasaklarından Kurtulma Çabası

Savaş, gasp, yağma, kısas ve kan davası gütme gibi, Arapların günlük yaşamlarında her zaman yüz yüze oldukları olguların yasak olması, haram ayların sosyal yaşama etkisi bakımından çok önemli bir özelliğidir. Bir taraftan bu yasaklara uyma geleneğinin sürdürülmesi çabası, diğer taraftan hayat şartlarının zaman zaman söz konusu yasakları ihlal etmeye zorlaması, Cahiliye Dönemi Araplarının birtakım hileli yollara başvurmalarına neden olmuştur.

İbn Habîb'e (ö. 245/860) göre, Arapların gelir kaynakları arasında, savaşlardan ve baskınlardan elde ettikleri ganimetler önemli bir yer teşkil etmektedir. Peş peşe gelen üç haram ay süresince bu gelirden mahrum olmaları işlerine gelmemiş ve nesî uygulamasına başvurmuşlardır. Onun ifadesine göre, Arap kabilelerinden biri Muharrem ayında savaş yapmak istediğinde Kalammas'a gelerek, o senenin

---

Yarımadası Panayırları”, Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, yıl: 2013/2, sayı: 31, s. 115-129.

⁷⁶ Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, I, 269.; Cevâd Ali, *el-Mufasssal fî Târihi'l-Arab*, VIII, 489.

Muharrem ayını ertelemesini ister. Kalammas da senenin diğer aylarını etkilemeyecek şekilde gerekli hesaplamaları yaparak, Safer ayını öne aldığını ve Muharrem'i ertelediğini ilan eder. Böylece o yılın Muharrem ayının gerçek yerini ertelemek suretiyle helal kılmış olur.⁷⁷

İbn Habîb'in söylediklerine benzer bilgileri aktaran Şükrî Âlûsî'nin anlattığına göre, Araplardan herhangi bir kabile Muharrem ayında savaş yapmak istediklerinde onu yerini Safer ayıyla değiştirirler, işlerinin (savaş) bitmediği durumlarda Safer'i de helal sayarak onun haramlığını Rebiulevvel'e ertelerler, menfaatlarına göre erteleme devam eder. Haram aylarının yerlerine dikkat etmeyerek sadece sayısını dikkate alırlar. Böylece hem haram ayın yasağından kurtulduklarını hem de kutsiyetini ihlal etmeyerek dört haram ayı koruduklarını düşünürler.⁷⁸

F. Nesî Uygulamasının Yöntem ve Çeşitleri

Kaynaklar nesî uygulamasının kararlaştırılmasının ve ilan edilmesinin genellikle şu şekilde gerçekleştiğini kaydeder:

Nesî tatbikatından mesul olan Kalammas, hac günlerinde Mina'ya gelir ve ertesi yıl hac zamanına kadar zamanla ilgili uygulanacak kuralları açıklar, haram ve helal saydığı günleri belirtir, herkesin bu kurallara uyması gerektiği yönünde uyarılarını yapar, sonuçta itiraz eden kimsenin bulunmaması üzerine nesîli takvim uygulamaya girmiş olur.⁷⁹ Kitaplarda bahsi geçen beş farklı nesî uygulaması şunlardır:

1. Her yıl uygulanan nesî,
2. İki yılda bir uygulanan nesî,
3. Üç yılda bir uygulanan nesî,

⁷⁷ İbn Habîb, *el-Muhabber*, I, 157.; Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, I, 275.

⁷⁸ Şükrî Âlûsî, *Bülûğu'l-Ereb*, III, 71.

⁷⁹ Mesûdî, *Mürûcü'z-Zeheb*, II, 45.

4. Düzensiz aralıklarla uygulanan nesî,
5. Ayların yerlerin değiştirilmesi veya haram ayın helal kılınması şeklinde nesî uygulaması.

Bazı kaynaklarda Arapların savaş halindeyken haram ayın girmesi ve o halde savaşı bırakmak istememeleri üzerine nesîye başvuduklarına dair bilgiler mevcuttur.⁸⁰ Bunun doğru kabul edilmesi durumunda, ya Cemâziyelâhir’de savaşırken Receb ayının girmesi veya Şevvâl’de harp halindeyken Zilkâde’nin girmiş olması lazımdır. Bu durumda nesî tatbikatı, Receb veya Zilkâde aylarında yapılmış olması gerekir. Ancak bu aylarda Arapların nesîye başvurduğuna dair bir rivayete rastlanmamaktadır. Nesî tatbikatının haram aylardan olan ve peş peşe gelen Zilhicce ile Muharrem arasına ekleme yapmak suretiyle uygulandığı hususunda kaynaklar ittifak halindedir.

G. İslâm’a Göre Nesî’ Yapmanın Hükümü

İslâm’da mutlak manada hüküm koymak ve onu kaldırmak Yüce Yaratıcı’ya mahsustur. Bir şeyi haram kılmak veya helal saymak O’nun tasarrufundadır. Hüküm koyma yetkisinin tek sahibi olan Allah Teâlâ, senenin dört ayını haram ay olarak ilan etmiştir. Kur’an, Allah’ın bu hükmüne müdahale anlamına gelen nesî uygulamasını küfrü merkeze alarak değerlendirmiş, bunu yapanların küfürlerinin katlandığını ve katmerleştiğini ifade etmiştir. Nesî uygulaması küfre sebep olan bir davranıştır. Çünkü bu fiilin sahipleri kendilerini Allah Teâlâ’nın yerine koyup, onun tesis ettiği nizamı beğenmeyerek değiştirmeye cüret etmiş olmaktadır. Sonuç olarak bu durum Allah’ın koyduğu düzende isabetli davranmadığı, yanıldığı ve yanlış hükümler koyduğu, bu yanlışlıkların da nesî yapan kişiler tarafından düzeltildiği iddiasını ortaya atmak anlamına gelir.⁸¹

⁸⁰ Âlûsî, *Rûhu’l-Meânî*, X, 93.

⁸¹ Bkz. Kayhan, “Son Zaman Ayarı-II: “Nesî” Ya Da Haram Aylara Müdahale”, s. 21.

Nesî yapmak suretiyle haram aylarda yasak olan fiilleri işleyebilmek için hileye başvurarak ayların yerinin değiştirilmesinin asla musamaha gösterilemeyecek bir davranış olduğunun ifade edildiği âyette Allah Teâlâ şöyle buyurur:

إِنَّمَا النَّسِيءُ زِيَادَةٌ فِي الْكُفْرِ يُضَلُّ بِهِ الَّذِينَ كَفَرُوا يُحْلُونَهُ عَامًا وَيُحَرِّمُونَهُ عَامًا لِيُوَاطِنُوا عِدَّةَ مَا حَرَّمَ اللَّهُ فَيَجْلُوا مَا حَرَّمَ اللَّهُ زَيْنَ لَهُمْ سُوءَ أَعْمَالِهِمْ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْكَافِرِينَ

“(Haram ayları) ertelemek, sadece kâfirlikte ileri gitmektir. Çünkü onunla, kâfir olanlar sapıtırlar. Allah’ın haram kıldığıının sayısını bozmak ve O’nun haram kıldığını helal kılmak için (haram ayını) bir yıl helal sayarlar, bir yıl da haram sayarlar. (Böylece) onların kötü işleri kendilerine güzel gösterilmiştir. Allah kâfirler topluluğunu hidayete erdirmez.”⁸²

Elmalılı, bu âyetin izahını yaparken şunları söyler: “Fîlin hükmü, yapanın ve yapılanın da hükmünü gösterir. Âyet metninde geçen “يُحْلُونَهُ” kelimesinde yer alan zamir “ay”a gönderilmiş, onu göstermiştir. Helal kılma işini yapanın da nesîciler olmaları açıktır. Bunlar nesî kelimesinden işaret yoluyla anlaşılmaktadır. O halde mana, nesî yapmak küfürde bir fazlalık yapmaktan ibarettir. Zira haramı helal saymak küfürdür. Nesîci küfürde ileri gitmiş fazla bir kafirdir. Nesî olayı ile kafirler büsbütün sapıtır. Allah’ın haramlarını helal yapmak için, ayı bir sene helal bir sene de haram yapar, seneden seneye değiştirir dururlar.”⁸³

Kur’an küfür âdetlerini sistemli olarak tedrici bir şekilde kaldırmıştır. Bunlardan biri de nesî uygulamasının kaldırılmasıdır. Hicrî dokuzuncu yıla gelindiğinde Cahiliye Dönemi küfür adetlerinden pek azı kalmıştır. Bunların en önemlileri hac ve zaman ayarıyla ilgili uygulamalardır. Hicretin 9. yılında hac ibadetinin kesin olarak farz kılınması üzerine Hz. Ebû Bekir (ö. 13/634), hac emiri olarak görevlendirildi. O sene hac ibadeti ve Harem-i Şerif ile ilgili devam eden

⁸² Tevbe, 9/37.

⁸³ Elmalılı, *Hak Dini Kur’an Dili*, IV, 528.

Cahiliye uygulamaları kaldırıldı. Nihayet geriye nesî uygulamasının kaldırılması kaldı.

Hz. Peygamber'in hicri 9. senede hac ibadeti için kendisinin gitmemesi ve Hz. Ebu Bekir'i yerine göndermesinin sebebi olarak, eskiden devam eden nesî uygulamasının sonucunda o yıl hac günlerinin Zilhicce değil de Zilkâde ayına denk gelmesi de gösterilir. Hz. Peygamber hac ibadetini gerçek zamanında yapmak ve de nesîli ayın devrini tamamlayarak yaratıldığı zamandaki şekline dönmesini beklemek için bu şekilde davranmıştır.⁸⁴

Hicri 10. yılı hac mevsiminden önce Tevbe 36 ve 37. âyetler nazil olmuş, o yıl hac ayında Hz. Peygamber meşhur hutbesiyle nesînin kaldırıldığını insanlara ilan etmiştir. Birden fazla kaynaktan aktarılan ve neredeyse tevâtür derecesine ulaştığı söylenen Vedâ Hutbesi'ndeki meşhur hitabında Nebî (a.s.), nesînin kesin bir şekilde kaldırıldığını ve haram ayların kutsiyetinin dünyanın sonuna kadar devam edeceğini ifade etmiştir.

Bu konuyla ilgili Ebû Bekre'den naklolunan rivayet şu şekildedir:

حَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ، حَدَّثَنَا أَبُو عَامِرٍ، حَدَّثَنَا فُرَّةٌ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سِيرِينَ، قَالَ: أَخْبَرَنِي عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ أَبِي بَكْرَةَ، عَنْ أَبِي بَكْرَةَ، وَرَجُلٍ - أَفْضَلُ فِي نَفْسِي مِنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ -، حُمَيْدُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ أَبِي بَكْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: حَاطَبْنَا النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَوْمَ النَّحْرِ، قَالَ: أَنْتَرُونَ أَيُّ يَوْمٍ هَذَا؟، قُلْنَا: اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَعْلَمُ، فَسَكَتَ حَتَّى ظَنَنَّا أَنَّهُ سَيُسَمِّيهِ بِغَيْرِ اسْمِهِ، قَالَ: أَلَيْسَ يَوْمَ النَّحْرِ؟ قُلْنَا: بَلَى، قَالَ: أَيُّ شَهْرٍ هَذَا؟، قُلْنَا: اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَعْلَمُ، فَسَكَتَ حَتَّى ظَنَنَّا أَنَّهُ سَيُسَمِّيهِ بِغَيْرِ اسْمِهِ، فَقَالَ أَلَيْسَ ذُو الْحَجَّةِ؟، قُلْنَا: بَلَى، قَالَ أَيُّ بَلَدٍ هَذَا؟ قُلْنَا: اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَعْلَمُ، فَسَكَتَ حَتَّى ظَنَنَّا أَنَّهُ سَيُسَمِّيهِ بِغَيْرِ اسْمِهِ، قَالَ أَلَيْسَتْ بِالْبَلَدَةِ الْحَرَامِ؟ قُلْنَا: بَلَى، قَالَ: فَإِنَّ دِمَاءَكُمْ وَأَمْوَالَكُمْ عَلَيْكُمْ حَرَامٌ، كَحُرْمَةِ يَوْمِكُمْ هَذَا، فِي شَهْرِكُمْ هَذَا، فِي بَلَدِكُمْ هَذَا، إِلَى يَوْمِ تَلْفُونَ رَبَّكُمْ، أَلَا هَلْ بَلَّغْتُمْ؟، قَالُوا: نَعَمْ، قَالَ: اللَّهُمَّ اشْهَدْ، فَلْيُبَلِّغِ الشَّاهِدَ الْغَائِبَ، قَرَبَ مُبَلِّغٍ أَوْ عَى مِنْ سَامِعٍ، فَلَا تَرْجِعُوا بَعْدِي كُفَّارًا، يَضْرِبُ بَعْضُكُمْ رِقَابَ بَعْضٍ

⁸⁴ Şükrî Âlûsî, *Bülûğu'l-Ereb*, III, 73.

Muhammed İbn Sîrîn (ö. 110/729) şöyle demiştir: Bana Ebû Bekre b. Abdurrahmân, babası Ebû Bekre'den haber verdi. Bir de benim nefsimde bu Abdurrahmân'dan daha üstün olan bir kimse, Humeyd b. Abdurrahmân bana, yine Ebû Bekre'den haber verdi. Ebû Bekre (Nufey' b. el-Hâris b. Kelede) şöyle demiştir:

Peygamber (s.a.v) nahr günü bizlere hitâb edip: *“Bugün hangi gündür, biliyor musunuz?”* buyurdu. Biz: *“Allah ve Resulü en iyi bilendir”* dedik. O, sükût etti. O derecede ki, biz Peygamber (s.a.v.) onu başka bir isimle isimlendirecek sandık. Resulüllah (a.s.): *“Nahr günü (yâni kurbân kesme günü) değil mi?”* buyurdu. Bizler: *“Evet, kurbân kesme günüdür”* dedik. Sonra: *“Bu ay hangi aydır?”* diye sordu. Biz: *“Allah ve Resulü en bilendir”* dedik. O yine sükût etti. O derecede ki biz ona isminden başka bir isim takacak sandık. Resulüllah: *“Zilhicce ayı değil mi?”* buyurdu. Biz *“Evet, Zilhicce ayıdır”* dedik. *“Bu hangi beldedir?”* diye sordu. Biz yine: *“Allah ve Resulü en bilendir”* dedik. Resulüllah sustu; o derecede ki, biz ona isminden başka bir isim verecek sandık. *“Haram olan Belde değil mi?”* buyurdu. Biz: *“Evet, Haram Beldedir”* dedik. Bunun üzerine: *“Muhakkak ki kanlarınız, mallarınız bu beldeniz içinde, bu ayınızda, bu gününüzün harâmlığı gibi birbirinize, Rabb'inize kavuşacağınız güne kadar haramdır. Dikkat edin! Bunları size tebliğ ettim mi?”* dedi. Sahâbîler: *“Evet, tebliğ ettin”* dediler. Resulüllah: *“Yâ Râb, Şâhid ol”* dedi. Sonra: *“Burada hâzır bulunanlar, hâzır bulunmayanlara tebliğ etsin. Bâzan kendisine tebliğ edilmiş olan kimse, burada bulunup işiten kimseden daha iyi anlayıp belleyci olur. Benden sonra birbirlerinin boyunlarına vuracak kâfirlere dönmeyiniz”* buyurdu.⁸⁵

Nesî uygulamasıyla ayların yerlerinin değişmesi, ay hesabına göre belirlenen ibadetlerin yerlerinde değişmelere neden olmaktadır. Yılın ilk ayına ilave ay veya günler eklendiği durumlarda, ilk ay olan Muharrem ikinci aya kayacak, aynı durum diğer aylarda da devam edecektir. Böylece dokuzuncu sırada bulunan Ramazan ayının yeri onuncu sıraya kayacak, oruç ibadetinin gerçek yeri değişerek Şevval

---

⁸⁵ Buhârî, *Kitâbü'l-Hac*, 132.

ayına kayacaktır. Aynı durum hac ibadetinde de söz konusudur. Yılın on ikinci ayı olan Zilhicce ayı, yılın birinci ayna yapılan ilave sebebiyle birinci ayın yerine kayacak ve Zilhicce ayında yapılması gereken hac ibadeti, gerçekte Muharrem ayı olan zamanda yapılmış olacaktır. Bayram namazlarının yerleri de aynı nedenle değişecektir. İnsanların işine geldiği gibi zamanla oynaması hem yaşamın ahenginin kaybolmasına hem de ibadet hayatının düzeninin bozulmasına sebep olarak insanlar arasında keşmekeşe neden olur.

Arapların haram aylardaki savaş yasağından kurtulmak için nesîyi kullandıkları bilinmektedir. İster haram ay ile haram olmayan ayın yerini değiştirmek, ister araya fazladan ay ilave etmek suretiyle yapılmış olsun, bu uygulamada haram ayın gerçek yeri değişmekte, gerçekte helal olan bir zaman dilimi (Safer ayı) harama, hakikatte haram olan bir ay (Muharrem ayı) da helale dönüşmektedir.

III. Ahlak Dışı Savaş: Ficar

Haram aylardaki savaş yasağı ihlal edilmek suretiyle gerçekleştirildiği için, bu aylarla irtibatlı olan kavramlardan biri de “Ficar” sözcüğüdür. Bu kısımda, “ahlaksız savaş” olarak nitelendirilebilecek olan ve Cahiliye Arapları arasında haram aylarda işlendiği için “ficar savaşları” isimle anılan mücadelelere yer verilecektir.

“فُجُور” kökünün “مُفَاعَلَةٌ” kalıbından mastar olan “فَجَارَ” kelimesi, “azgınlık etmek, haramlara günahlara vs. dalmak, çirkin olan işlere girişmek, haktan ayrılmak ve âsî olmak” gibi anlamlara gelir. Bu kelime İslâm literatüründe “ficâr savaşları” olarak geçer ve Cahiliyye Araplarının çeşitli nedenlerle haram ayların kutsiyetini ve savaş yasağını ihlal ederek aralarında yapmış oldukları savaşlar için kullanılır.

Nitekim Araplar haktan dönmek suretiyle bu ayda çatıştıkları zaman “günaha daldık” anlamında “فُجِرْنَا” derler.⁸⁶

Bu savaşlar kaynaklarda genellikle, meydana geliş sebepleri ve tarafları dikkate alınarak “birinci grup ficâr savaşları” ve “ikinci grup ficâr savaşları” olarak iki başlık altında incelenmiştir.⁸⁷

A. Birinci Grup Ficâr Savaşları

Bu grup savaşlar her biri birbirinden bağımsız, çeşitli nedenlerden kaynaklanan ve muhtelif zamanlarda, farklı kabileler arasında vuku bulan çatışmalardan oluşur. Kaynaklar ilk ficâr savaşı günlerinde üç önemli mücadeleden bahseder.

1. Bilinen ilk ficâr harbi Kinâne ile Hevâzin kabileleri arasında çıkmıştır. Kinâne kabilesinin Benî Gıfâr kolundan Bedr b. Ma’şer’in Ukâz panayırında öğünerek Arapların en üstün kişisi olduğunu iddia etmesi, aksini söyleyen varsa gelsin ayağıma vursun diyerek ayağını uzatıp meydan okuması üzerine Hevâzin kolunun biri olan Benî Duhman’dan bir kişinin gelerek onu yaralaması üzerine savaş patlak vermiş ve fazla büyümeden yatıştırılmıştır.⁸⁸

2. Kinâne kabilesine mensup bazı kişilerin, Ukâz panayırı esnasında Benî Âmir b. Sa’saa kabilesine mensup bir kadına sataşmaları sonucu çıkmıştır.⁸⁹

---

⁸⁶ Ebû Abdirrahmân el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm el-Ferâhîdî, *Kitâbü'l-Ayn*, I-IV, thk. Abdülhamid Hendâvî, 1. Baskı, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2003, “fcr” md., III, 302.; Cevherî, *es-Sihâh*, “fcr” md., s. 872.; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, “fcr” md., V, 45-47.; Zebîdî, *Tâcü'l-Arûs*, “fcr” md., XIII, 299-302.

⁸⁷ Bkz. Veli Kayhan, “Son Zaman Ayarı-I: Yıl, Aylar ve Haram Aylar”, Erciye Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi Bilimname, sayı: 27, Şubat 2014, s. 51-55.

⁸⁸ İbnü'l-Esîr Ebü'l-Hasen İzzüddîn Ali b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî, *el-Kâmil fi't-Târih*, I-XI, thk. Ebü'l-Fidâ Abdullah el-Kâdî, 1. Baskı, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1987, I, 467.; Câdelmevlâ ve diğ., *Eyyâmü'l-Arab fi'l-Câhiliyye*, bsy, el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut 1961, s. 322.

⁸⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, I, 467.; Câdelmevlâ ve diğ., *Eyyâmü'l-Arab fi'l-Câhiliyye*, s. 324.

3. Kinâne ile Hevâzin arasında, Kinâne kabilesinden bir şahsın Benî Nasr kabilesine mensup bir şahsa olan borcunu inkâr ederek ödememesi üzerine çıkmıştır.⁹⁰

B. İkinci Grup Ficâr Savaşları

Bu savaşlar Kureyş, Kinâne kabileleri ve müttefikleri ile Hevâzin ve taraftarları arasında muhtelif sebeplerden dolayı çıkmıştır. Beş çatışmanın gerçekleştiği bilinmektedir.

Nahle Olayı: Kureyş-Kinâne ile Kays-Aylân ittifakı arasında olmuş ve en şiddetli olanıdır. Kinâne'den Berrâd b. Kays'ın, Nu'man b. Münzir'in ticaret kervanına himaye verme konusunda tartıştıkları Hevâzin kabilesinin ileri gelenlerinden Urve b. Utbe'yi öldürmesi, onların da Kureyş büyüklerinden birini öldürmek istemeleri savaşın başlamasına neden olmuştur.⁹¹ İbnü'l-Esîr (ö. 630/1233) bu olayın fil vakasından yirmi, Abdülmuttalib'in ölümünden on iki sene sonra meydana geldiğini, ficâr günlerinin en meşhuru ve en büyüğü olduğunu, Arapların haram ayların yasaklarını yok saydıklarını aktarır.⁹² Bu olay daha sonra çıkacak savaşların fitilini ateşlemiştir.

Şemta Olayı: Nahle vakasında Benî Âmirliler Kureyşe “bu sene aramızda olanların rövanşını seneye Ukaz'da olacaktır” demişlerdi. Ertesi sene Ukaz yakınlarında bulunan şemta mevkiinde bir araya geldiler. Savaşa Kureyş, Kinâne'nin tamamı, Ehâbiş ve Benî Esed kabilesinden olanlar iştirak ettiler.⁹³

⁹⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, I, 467.; Câdelmevlâ ve diğ., *Eyyâmü'l-Arab fi'l-Câhiliyye*, s. 325.

⁹¹ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, I, 209.; Câdelmevlâ ve diğ., *Eyyâmü'l-Arab fi'l-Câhiliyye*, s. 326.

⁹² İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, I, 468.

⁹³ Câdelmevlâ ve diğ., *Eyyâmü'l-Arab fi'l-Câhiliyye*, s. 331.

Ablâ' Olayı: Ukaz panayırı günlerinde Hevâzin ve Kinâne kabilelerin aralarındaki anlaşmazlığın kızışması üzerine çıkmış, Kinâne'nin mağlubiyetiyle sonuçlanmıştır.⁹⁴

Ukaz (Şerib) Olayı: Hac mevsiminin ardından Muharrem ayında Kinâne ve Kays kabileleri arasında şiddetli bir çatışma çıktı ve Kays'ın mağlubiyetiyle sonuçlandı.⁹⁵

Hurayra Olayı: Kinâne ve Kays arasında gerçekleşen bu savaşta taraflar toplu olarak, gruplar halinde ve teker teker olmak üzere çarpıştılar. Sonra ölülerini saymak ve kim daha fazla öldürdüyse farkın diyetini karşı tarafa ödemek kaydıyla sulh yaptılar. Sonuçta Kinâne tarafının 20 kişi fazla öldürdüğü anlaşıldı. Karşılıklı rehinlerin serbest bırakılmasıyla anlaşma sağlandı.⁹⁶

---

⁹⁴ Câdelmevlâ ve diğ., *Eyyâmü'l-Arab fi'l-Câhiliyye*, s. 333.

⁹⁵ Câdelmevlâ ve diğ., *Eyyâmü'l-Arab fi'l-Câhiliyye*, s. 334.

⁹⁶ Câdelmevlâ ve diğ., *Eyyâmü'l-Arab fi'l-Câhiliyye*, s. 337.

İKİNCİ BÖLÜM

HARAM AYLARIN KUTSAL OLUŞU, HARAM AYLARLA İLGİLİ HÜKÜMLER VE KUTSALLIĞININ DELİLLERİ

Cahiliye Dönemi Arapları haram aylara saygıyı atalarından kalma bir gelenek olarak devam ettirmişlerdir. İslâm ise Kur'an'da açık olarak ifade edildiği gibi, bu ayları bir topluluğa veya herhangi bir coğrafi mekâna mahsus bir uygulama olarak değerlendirmemiştir. Aksine ilk yaratılış anında Yüce Yaratıcı tarafından malum dört ay kutsal olarak tayin ve tespit edilerek bunun evrensel bir kanun olduğu ilan edilmiştir. “*Güneş ve ay bir hesap iledir*”⁹⁷ âyetinde de ifade edildiği gibi, her şeyin ve zamanın tek sahibi olan Allah Teâlâ, zamanla ilgili nizamı yaratmış ve kullarından bu düzeni bozmamalarını istemiştir. Dünya var olduğu müddetçe bu sistemi korumak ve Allah'ın yarattığı düzende tasarrufta bulunmaktan kaçınmak insanlar üzerine bir yükümlülüktür.

I. Haram Ayların Anlamı ve Tarihi Arka Planı

Bu kısımda “haram aylar” tamlamasının ifade ettiği anlam, Kur'an'da kullanılış biçimleri, ulaşılabilen kaynaklarda ifade edildiği kadarıyla, İslâm öncesi dönemde bu aylara yüklenen anlam ve var olan uygulamalar üzerinde durulacaktır. Bu ayların kutsal oluşunun altında yatan sebeplerle ilgili değerlendirmelere değinilecektir. Gerek günlük yaşam gerekse dinî hayat açısından, İslâm dini ve Müslümanlar için bu ayların önemi üzerinde durulacaktır.

A. Haram Aylar İfadesinin Analizi

Haram aylar “*الْأَشْهُرُ الْحُرْمُ*” iki kelimededen oluşan bir sıfat terkididir. “*الْحَرَامُ*” (haram) sözcüğü “yasaklanmış olan şey, bozulması, saygısızlık edilmesi helal olmayan” gibi anlamları ifade eder. “helal”in zıddı olan bu kelime, “ihlal edilmesi ve

---

⁹⁷ Kamer, 54/49.

saygısızlık gösterilmesi caiz olmayan” anlamına gelir.⁹⁸ Kur’an dilinde bu kelime “kutsal olan”ı ifade için de kullanılmıştır. Bu sıfatın “kutsal” anlamında kullanıldığı yerlerde, izafe edildiği nesnelere olağan dışı, kendi cinslerinden farklı ve mukaddes demektir.

Masdar olan “الشَّهْرُ” (şehr) kelimesi, “açık olmak, işin açığa çıkması, açıklığa kavuşma” gibi anlamlara gelir. Arapçada başlangıcı ve sonu insanlar tarafından bilinen belli sayıdaki günlere “شَهْرٌ” (ay) denilmiştir.⁹⁹ Bu anlamıyla “şehr” hilalin hareketi, görünmesi ve kaybolmasıyla bilinen zaman dilimi veya güneşin bir noktadan başlayarak, aynı noktaya dönünceye kadar geçen sürenin on ikide birini anlatır.¹⁰⁰

Bu iki kelimenin oluşturduğu sıfat tamlaması, İslâm dinindeki kutsal zamanlardan biri olan, saygı gösterilmesi gereken, yasaklarına titizlikle uyulması icabeden ve dilimizde de “haram aylar” olarak bilinen dört mübarek ayı anlatan bir terimdir. Bunlar, Receb “رَجَب”, Zilkâde “ذو القعدة”, Zilhicce “ذو الحجة” ve Muharrem “محرم” aylarıdır.

Kur’an-ı Kerim’de “haram ay/aylar” ifadesi yedi yerde geçer.¹⁰¹ Tamamında sıfat tamlaması olarak kullanılmıştır. Bir yerde “الْأَشْهُرُ الْحُرْمُ” (haram aylar)¹⁰² şeklinde çoğul kalıpta elif lamalı, bir yerde “أَرْبَعَةُ حُرْمٍ” (dört haram ay)¹⁰³ nekre ve

⁹⁸ Cevherî haramı “ما لا يحل انتهاكه” “çiğnenmesi, saygısızlık edilmesi helal olmayan” olarak tanımlar. Cevherî, *es-Sihâh*, “hrm” md., s. 242.

⁹⁹ İbn Manzûr bu kelimenin lûgat anlamıyla ilgili “الشَّهْرُ ظُهُورُ الشَّيْءِ حَتَّى يَشْهَرَ النَّاسُ” “insanların görebileceği şekilde bir şeyin açığa çıkması” dedikten sonra, yılın aylarına “الشَّهْرُ الْعَدَدُ الْمَعْرُوفُ مِنَ الْأَيَّامِ” “ay bilinen sayılı günlerin ismidir. Bu ismin verilmesi, kamerin (ay) o zaman diliminde görünür olması sebebiyle” bu ismin verildiğini söyler. İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, IV, 431.

¹⁰⁰ “الشَّهْرُ مَدَّةٌ مَشْهُورَةٌ بِإِهْلَالِ الْهَيْلَالِ أَوْ بِاعْتِبَارِ جُزْءٍ مِنْ اثْنَيْ عَشَرَ جُزْءًا مِنْ دَوْرَانِ الشَّمْسِ مِنْ نَقْطَةٍ إِلَى تِلْكَ النَّقْطَةِ” Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb el-İsfahânî, *Müfredâtü'l-Elfâzi'l-Kur'an*, thk. Safvân Adnan Dâvûdî, b.s.y., ed-Dâru's-Şâmmiyye, Beyrut 2009, “şhr” md., s. 467.; Cevherî, *es-Sihâh*, “şhr” md., s. 619.

¹⁰¹ Muhammed Fuâd Abdülbâkî, *el-Mu'cemü'l-Müfrehes li Elfâzi'l-Kur'ani'l-Kerim*, b.s.y., Çağrı Yayınları, İstanbul 1986, s. 390.

¹⁰² Tevbe, 9/5.

¹⁰³ Tevbe, 9/36.

çoğul isim olarak, beş yerde de “الشَّهْرُ الْحَرَامُ” (haram ay)¹⁰⁴ şeklinde tekil ve marife kalıpta gelmiştir. Bakara 2/194. âyette aynı tamlama iki defa geçer. Bu âyetlerin tamamında “haram aylar” terkihi, Araplar arasında eskiden beri bilinen ve Hz. Peygamber’in de Vedâ Haccı’nda¹⁰⁵ teyit ettiği Receb, Zilkâde, Zilhicce ve Muharrem ayını ifade eder.

Tevbe suresinin ikinci âyetinde geçen “أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ” (dört ay)¹⁰⁶ müfessirlerin çoğunluğuna göre haram ayları değil, Hz. Peygamber ile müşrikler arasında muâhede¹⁰⁷ yapılmış olan ayları ifade eder. Bunlar 20 gün Zilhicce, 30 gün Muharrem, 30 gün Safer, 30 gün Rebûlevvel ve 10 gün Rebûlâhir ayları olmak üzere toplam dört aydır.¹⁰⁸ Bu âyetin indirilmesiyle kendileriyle süreli olarak antlaşma yapıp, muahedelerini bozmayanlara antlaşma süresinin bitmesine kadar, süresiz antlaşma yapılanlar ile sözünde durmayıp ahdi bozanlara dört ay, hiç antlaşma yapılmamış olanlara da haram ayın (Muharrem) çıkmasına kadar süre verilmiştir.¹⁰⁹

¹⁰⁴ Bakara, 2/194, 217.; Mâide, 5/97.

¹⁰⁵ Vedâ Haccı: Hz. Peygamber (s.a.v.)’in vefat etmeden üç ay önce yapmış olduğu ilk ve son hac ibadetinin adıdır. Hicrî 10. (632) yılın Zilhicce ayında eda etmiş, hac ibadetinin hükümlerini tebliğ ederek uygulamalı olarak göstermiştir. Ashâbıyla vedalaştığı için bu isimle anılmıştır. İçerisinde nesînin kaldırıldığı bilgisinin ve haram ayların kutsallığının da ifade edildiği meşhur Vedâ Hutbesi’ni Arafat’ta bu hac esnasında îrad etmiştir. Bkz. Bünyamin Erul, DİA, “Vedâ Haccı” md. XLII, 590.

¹⁰⁶ “فَسَبِّحُوا فِي الْأَرْضِ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَعَلِّمُوا أَنْتُمْ غَيْرَ مُعْجِزِي اللَّهِ وَأَنَّ اللَّهَ مُخْزِي الْكَافِرِينَ” *Yeryüzünde dört ay daha dolaşın. Şunu bilin ki, siz Allah’ı âciz bırakacak değilsiniz; Allah ise, inkârcıları perişan edecektir.*” Tevbe, 9/2.

¹⁰⁷ Hz. Peygamber Medine döneminin ilk yıllarında tüm Putperest Arapları ilgilendiren iki antlaşma yaptı. Bunlardan biri haram aylarda kimsenin rahatsız edilmemesi, mal ve can güvenliğinin sağlanması. İkincisi de Kâbe ziyaretinden kimsenin alikonulmamasıdır. Hz. Peygamber’in Tevbe suresinde bahsedilen antlaşma yaptığı bazı kabileler: Kurayşlilerle yapılan on yıl süreli Hudeybiye Antlaşması, Benî Damrâ, ve Benî Cüheyne ile hicrî 2. yılda (623) süresiz saldırmazlık antlaşması, aynı yıl Benî Gıfar ile on yıl süreli saldırmazlık antlaşması, hicretin 2. yılında (623) Benî Müdlic ve Benî Eslem ile süresiz sulh antlaşması, Benî Eşca’ ile hicretin 5. yılında (626) yapılan saldırmazlık antlaşması, yine hicrî 5. yılda (626) Gatafan ile sulh antlaşması, muhtemelen Hudeybiye’den önce Benî Abd Adî kabilesi ile akdedilen sulh antlaşması, Huzaâ ile hıretin 6. ayında (628) yapılan antlaşma ve hicretin 9. yılında (630) Sakif ile yapılan antlaşma, Putperest Safvan b. Ümeyye ile yapılan bireysel antlaşma. Bkz. Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I, 357-451.; Ramanza Hurç, “Hz. Muhammed’in Müşrikler ile Yaptığı Anlaşmalara Siyasal Bağlamda bir Bakış”, Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı: 6, 2001, s. 35.

¹⁰⁸ Âlûsî, *Rûhu’l-Meânî*, II, 108.

¹⁰⁹ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XI, 319.

B. Haram Aylar Denmesinin Sebepleri

“الْحُرْمُ” (haramlar) kelimesinin “الْأَشْهُرُ” (ayların) sıfatı olarak kullanılması, ay haram olur mu? Zamanın haram oluşu ne anlama gelir, haram olan zamanın kendisi mi, yoksa o zamanın içerisinde bazı yasak olan şeyler mi söz konusu, eğer öyleyse diğer zamanlarda serbest olmasına rağmen bu aylarda yasak olan şeyler nelerdir ve yasak oluşunun hikmeti nedir sorularını akla getirmektedir.

Kur'an'ın haram aylarla ilgili ifadelerinden¹¹⁰ Allah Teâlâ'nın bir hikmete menbi olarak, bu ayları kutsal kıldığı ve diğer zamanlardan üstün yarattığı anlaşılmaktadır. Kutsallığına saygının bir ifadesi olarak da diğer zamanlarda meşru olan bazı davranışların, bu aylarda yasaklandığı görülmektedir. Cessâs (ö. 370/981), bu aylara haram denmesinin nedenini, savaş dâhil her türlü çatışmanın, kavga ve nizanın yasaklanmış olması olarak izah eder.¹¹¹

Savaş ve şiddet olgusu hoş karşılanmayan durumlar olmasına karşın, dünyanın var olduğu günden beri insan hayatında mevcut olan bir gerçekliktir. Barış asıl ve istenen bir durumdur. Savaş ve şiddet ise toplumlara ârız olan, arzu edilmeyen bir haldir. İslâm dini insanların kötü davranışları terk edip, güzel ahlakla bezenmelerini amaç edinir. Toplumu ıslah edip insanların kalıcı güzel davranışlar kazanmalarında, barış ve huzur ortamının etkisi büyüktür. Bu itibarla haram aylarda savaş ve adam öldürme yasaklanmış, insanların her türlü kavga, nizâ ve çekişmeden uzak durmaları istenerek toplumsal barışa ve dünya saadetine ulaşma hedeflenmiştir.

Hayatın idamesi için savaş ve çatışmanın adeta zorunluluk olduğu İslâm öncesi Arap toplumu bu aylara çok büyük değer vermişler, kan akıtma eylemini içermesinden dolayı avlanmayı bile terk etmişlerdir.¹¹² Cahiliye Döneminde

¹¹⁰ Tevbe, 9/36.

¹¹¹ Cessâs Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî, *Ahkâmü'l-Kur'an*, I-V, thk. Muhammed es-Sâdık Kamhâvî, 1. Baskı, Dâru İhyâü't-Türâsü'l-Arabî, Beyrut 1992, IV, 308.

¹¹² İbn Âşûr Muhammed et-Tâhir b. Muhammed b. Muhammed et-Tâhir et-Tûnisî, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, I-XXX, 2. Baskı, ed-Dirâsetü't-Tûnisiyye, Tunus 1984, I, 326.

Arapların haram aylara karşı tutumlarını Ebû Recâ el-Utâridî (ö. 105/723) şu cümlelerle anlatır: “Biz İslâm’dan önce taşa tapınırdık. Daha iyi bir taş bulduğumuzda öncekini atar ona tapınmaya başladık. Taş bulamadığımız zamanlarda toprak yığını biriktirir, onun üzerine koyunlarımızın sütünü sağlar, etrafında tavaf ederdik. Receb ayı girince kılıçlarımızı, mızraklarımızı ve oklarımızı kabına koyar, o ayda savaş ve niza etmezdik.”¹¹³

Süheyli (ö. 581/1185), bu aylarda hac ve umre ibadetinin güven ve huzur içinde eda edilmesinin sağlanmasını, kutsal olmasının ve savaş yasağının nedenleri arasında sayar.¹¹⁴ Her türlü farklılıkları ortadan kaldırıp insanları kullukta eşitleyen hac ve umre, insanların kulluk şuuruna ermesine vesile olan, bütün üstünlük iddialarını yok eden ve nefis terbiyesini sağlayan çok önemli bir ibadettir. Bu ibadetlerin sağladığı kişisel faydaların yanında, toplumların birbirini tanıyıp kaynaşmaları, birbirlerinin sevinç ve kederlerini paylaşmaya vesile olması, toplumda var olan ihtilafların ortadan kaldırılarak birlik ve beraberliğin sağlanmasına vesile olması gibi toplumsal yararları da vardır.

İbn Âşûr (ö.1973), haram ayların kutsal olmasının sebeplerini tahlil ederken, Allah Teâlâ’nın dünyanın barış ve güven yurdu olmasını kastettiği için kutsal kıldığının ve bu aylarda savaş yapmayı, adam öldürmeyi ve her türlü saldırı ve tecavüzü yasakladığını söyler.¹¹⁵

Böylesine önemli olan hac ibadetinin haram aylarda olması, şüphesiz bu ayların kıymetini daha da artırmaktadır. Zilkâde ayında insanlar manevî bir atmosfere girdiklerini hissetmeye başlamakta, tam bir çatışmasızlık ortamına girmekte ve hac ibadeti için hazırlık yapmaktadır.

¹¹³ حَدَّثَنَا الصَّلْتُ بْنُ مُحَمَّدٍ قَالَ سَمِعْتُ مَهْدِيَّ بْنَ مَيْمُونٍ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا رَجَاءٍ الْعَطَارِدِيَّ يَقُولُ كُنَّا نَعْبُدُ الْحَجَرَ فَإِذَا وَجَدْنَا حَجْرًا هُوَ أَحَبُّ مِنَّا مِنْهُ الْفَقِينَاءُ وَأَخَذْنَا الْآخَرَ فَإِذَا لَمْ نَجِدْ حَجْرًا جَمَعْنَا جَنُودَهُ مِنْ ثُرَابٍ ثُمَّ جِئْنَا بِالسَّائَةِ فَحَلَبْنَا عَلَيْهِ ثُمَّ طَفْنَا بِهِ فَإِذَا دَخَلَ شَهْرُ رَجَبٍ قُلْنَا «مُنْصَلُّ الْأَسِنَّةِ فَلَا نَدْعُ رُمْحًا فِيهِ حَدِيدَةٌ وَلَا سَهْمًا فِيهِ حَدِيدَةٌ إِلَّا نَزَعْنَاهُ وَالْفَقِينَاءُ شَهْرُ رَجَبٍ» Buhârî, Kitâbü'l-Megâzî, 70.; Nâsiruddîn el-Elbânî, *Muhtasarü Sahîhi'l-Îmâmi'l-Buhârî*, I-IV, Mektebetü'l-Meârif, Riyad 2002, Kitâbü'l-Megâzî, 72, hadis no: 1822, III, 103.

¹¹⁴ Süheyli, *er-Ravzü'l-Ünüf*, III, 45.

¹¹⁵ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, II, 211.

Zilkâde'nin tartışmasız kutsal aylardan olduğunu hatırlatan İbn Receb, bu ayın hac için yolculuk ayı olduğunu söyler. Bu ayda savaştan geri durulduğu için “oturan, geri duran” anlamında bu isimle anıldığını ifade eder.¹¹⁶ Zilhicce'de Allah'a karşı kulluk görevini ifa eden hacılar, haram ayların temin etmiş olduğu huzur ve emniyet ortamından faydalanarak, hiçbir endişe taşımadan Muharrem ayının sonuna kadar yurtlarına dönmektedirler. Cessâs'ın beyanına göre, bu aylarda yapılan iyi ve kötü işlerin mükafaat ve günahının kat kat fazla verilecek olmasına binaen bu isimle anılmıştır.¹¹⁷

Ulemâ kural olarak, Allah'ın, kullarından bir şeyi istemiş olmasının onunla ilgili bir sonuç doğuracağını, O şeyi kendi katında kutsal olan bir zaman veya mekânda istemiş olmasının ise birden fazla sonuç doğuracağını benimsemiştir.¹¹⁸ Âlimler bu kuralı Hz. Peygamber'in eşleri hakkında nâzil olan “*Ey Peygamber'in hanımları, içinizden kim apaçık bir çirkinlik yaparsa, onun cezası iki kat verilir. Bu, Allah'a göre kolaydır*”¹¹⁹ âyetine dayandırırılar. Nebî (a.s.)'in eşlerinin diğer Müslüman kadınlar gibi olmaması,¹²⁰ onlar tarafından vuku bulacak bir kötülüğün cezasının iki kat olmasına sebep olmuştur. Bu kuralı referans olarak alan İslâm âlimleri, Allah'ın istediği güzel işleri yapmanın karşılığının o ibadete takdir edilen sevap olduğunu, bu ibadetin mübarek olan haram aylarda yapılması halinde verilecek mükafaatın katlanacağını, günahların da aynı kaideye tabi olduğunu

¹¹⁶ Ebü'l-Ferec Zeynüddîn Abdurrahmân b. Ahmed b. Abdurrahmân Receb el-Bağdâdî ed-Dımaşkî, *Letâifü'l-Meârif*, thk. Âmir b. Ali Yâsin, 1. Baskı, Dâr-u İbn Huzeyme, Riyad 2007, s. 576.

¹¹⁷ Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'an*, IV, 308.

¹¹⁸ İbnü'l-Arabî Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Meâfirî, *Ahkâmü'l-Kur'an*, I-IV, thk. Muhmmmed Abdülkâdir Atâ, 3. Baskı, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiye, Beyrut 2003, II, 499.; Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*, I-XXIV, thk. Abdullâh b. Abdulmuhsin et-Türki, 1. Baskı, Müessesetü'r-Risale, Beyrut 2006, X, 198.;

¹¹⁹ (Ahzab, 33/30.) يَا نِسَاءَ النَّبِيِّ مَنْ يَأْتِ مِنْكُنَّ بِفَاحِشَةٍ مُّبِينَةٍ يُضَاعَفْ لَهَا الْعَذَابُ ضِعْفَيْنِ وَكَانَ ذَلِكَ عَلَى اللَّهِ يَسِيرًا

¹²⁰ “*Ey Peygamber'in hanımları, Siz, kadınlardan herhangi biri gibi değilsiniz. Eğer Allah'a karşı gelmekten sakınıyorsanız (erkeklerle konuşurken) sözü yumuşak bir eda ile söylemeyin ki kalbinde hastalık (kötü niyet) olan kimse ümide kapılmasın. Güzel (ve doğru) söz söyleyin.*” Ahzab, 33/32.

söylemişlerdir.¹²¹ Haram aylarda sevabın ve günahın kat kat verilmesinde insanları kötülükten uzaklaştırdığı için ibadet ve taâta teşvik vardır.

İbnü'l-Arabî (ö. 543/1148), haram ayların diğer aylara nispetle üstün olduğunu izah ederken, “bazı zamanların mübarek oluşundaki hikmet nedir?” sorusunu sorar ve kendi verdiği cevapta, bu kutsallığın iki nedene dayandığını anlatır. Ona göre Bârî Teâlâ, dilediğini yapar ve istediği şeye hükmeder. Yaptığı her şeyin bir hikmeti vardır. Bu hikmet, bazen kullarına zâhir olur. Bazı durumlarda da gizli kalır. Tevbe 9/36. âyette beyan ettiği üzere Allah Teâlâ, zamanı yarattığında bu dört ayı kutsal olarak belirlemiştir. Bu yönüyle kutsiyeti İlâhi takdir icabıdır ve hikmeti kendi zatınca malumdur.¹²² İbnü'l-Arabî'ye göre insan, şehvetlere ve nefsânî arzulara daha yatkın ve meyilli olarak yaratılmıştır. Haramlardan sakınmayla ilgili bir emirle karşılaştığında bazen o talimata uymak nefesine zor gelir. Bu gibi durumlarda insanın kötülüklerden sakınıp güzel ahlak sahibi olabilmesi için, daha hafif olandan başlayarak alışma sürecine tâbi tutulur. Haram aylar başta olmak üzere bazı zamanların diğerlerinden mübarek kılınması, insanın ihlas sahibi bir mümin olması yönünde tekâmülünü kolaylaştırmak ve Yüce Yaratana yaklaşmakta bu ayların manevî ikliminden yararlanma fırsatını vermek içindir.¹²³

İz b. Abdisselâm (ö. 660/1262) eserinde, “zamanın ve mekânın değişmesiyle amellerin kıymetinin değişmesi” başlığını taşıyan fasılda zaman ve mekânların mahiyet itibariyle birbirine eşit olduğunu, bazılarının üstün oluşunun Allah'ın lütuf ve keremiyle olduğunu söyler. Ona göre bazı zamanların diğerlerinden üstün oluşu iki şekildedir. Birincisi, ilkbaharın diğer mevsimlerden daha güzel oluşu gibi dünyevîdir. Diğeri ise, dinî bir üstünlük olup, Allah kullarına bir ikrâm mahiyetinde bu zamanı kutsal kılmıştır. Bunun sonucu olarak kulların o aylarda işledikleri

---

¹²¹ Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'an*, IV, 308.; İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'an*, II, 499.; Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*, X, 198.; Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, X, 91.

¹²² İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'an*, II, 500.

¹²³ İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'an*, II, 500.

amellerin karşılığı kat kat fazlasıyla verilmektedir. Haram aylar ve Ramazan ayı gibi zamanlar bu ikinci kısım aylardandır.¹²⁴

II. Tarihi Arka Planı

Haram ayların hac ibadetiyle olan irtibatı, bu ibadetin icra mahalli olan Mekke şehrinin ve Kâbe'nin Arap coğrafyasında bulunması, hac ibadetinin Hz. İbrâhim ve Hz. İsmâil'e kadar dayanması gibi nedenlerle, bu aylarla ilgili bilgiler ve uygulamalar daha ziyade İslâm öncesi Arap toplumundan intikal etmiştir. Bu durum, ilk nazarda haram ayların kutsallığının ve değerinin Arap coğrafyasına ve kültürüne has bir uygulama izlenimi vermektedir.

Ancak tevhid dini olan İslâm'ın evrenselliği ilkesinin bir gereği olarak, haram ayların kutsallığı ve ondaki yasaklar tüm zamanları ve mekânları kapsayan, bütün insanlığı ilgilendiren evrensel bir kuraldır. Haram aylardan bahseden âyetlerde Kur'an'ın kullandığı ifadeler sözkonusu iddiayı doğrulamaktadır. Hz. Peygamber'in Vedâ Hutbesi'ndeki anlatımı ve bu ayların kutsallığının aksine herhangi bir sözünün veya icraatının nakledilmemiş olması da bunu teyit eder.

Ayların yaratılışından ve sayısından bahseden Tevbe 9/36. âyetin tefsirinde müfessirler buna dikkati çekmişlerdir. Nitekim Zemahşerî (ö. 538/1144), "Allah, levh-i mahfuzda bu dört ayı haram olarak tespit etti" diyerek dünyaya ait bir ölçü olan zamanın yaratılma anında kutsallığın belirlendiğini anlatır.¹²⁵

Kaynaklar haram ayların başlangıcı için bir tarih belirlemenin zorluğuna vurgu yapar.¹²⁶ Haram ayların kutsiyetinin Hz. İbrahim zamanından beri bilindiği ve

¹²⁴ Ebû Muhammed İzzüddîn Abdülazîz b. Abdisselâm b. Ebi'l-Kâsım es-Sülemî ed-Dimaşkî, *Kavâidü'l-Ahkâm fî Mesâlihi'l-Enâm*, I-II, thk. Tâhâ Abdurraûf Sa'd, bsy., Mektebetü'l-Külliyati'l-Ezheriyye, Kahire 1991, I, 44, 45.

¹²⁵ Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, *Tefsîru'l-Keşşâf*, thk. Halil Me'mûn Şeyhâ, 3. Baskı, Dâru'l-Ma'rifet, Beyrut 2009, s. 432.

¹²⁶ Ahmed İbrâhîm eş-Şerîf, *Mekke ve Medine fî'l-Câhiliyyeti ve Ahdi'r-Rasûl*, b.s.y., Dâru'l-Fikri'l-Arabî, Kahire 1965, s. 217.

büyük bir titizlikle kudsiyetine saygı gösterildiği söylenmektedir.¹²⁷ Araplar haram aylarla ilgili uygulamaları Hz. İbrâhim ve Hz. İsmâil'den kendilerine intikal eden dinî bir gelenek olarak devam ettirmişlerdir.¹²⁸ Kaynaklarda anlatıldığına göre bu aylara saygı göstermişler, onda savaş yapmayı, her türlü saldırganlığı ve çatışmayı büyük bir suç olarak görmüşlerdir. Öyle ki, asabiyet duygusunun çok güçlü olduğu Arap toplumunda kan davası çok önemli olmasına rağmen, bu aylarda en yakınının katiline de rastlasalar ona karşı sözlü veya fiili bir saldırıda bulunmazlar.¹²⁹

Hac, umre ibadeti ve Kâbe'yle olan güçlü irtibatı dikkate alındığında, en azından Arapların İbrahim (a.s.)'a kadar dayanan uzun bir zamandan beri bu aylarla ilgili hükümlerden haberdar oldukları söylenebilir.

İslâm'ın geldiği dönemde Araplar senenin aylarını iki gruba ayırıyorlar, sekiz aya normal aylar, dört aya da haram (kutsal, mukaddes) aylar diyorlardı. Bunların üç tanesini “serd” sıralı, bir tanesine de “ferd” olarak isimlendiriyorlardı.¹³⁰ Senenin üçte birlik bir bölümünü teşkil eden haram aylara Cahiliye Arapları saygı gösterir, bu aylarda hiçbir surette şiddete başvurmazlardı. Öyle ki; babasının veya kardeşinin katili gibi en yakın kan davalısını uygun durumda yakalasa bile bir kişi, bu aylara saygının bir gereği olarak ona saldırmazdı.¹³¹

Bu dönemde kabileler arasında büyük bir özgürlük havası eser, herkes güven içinde hac ibadetini yapar, çarşı pazarlarda dolaşarak yıllık ihtiyaçlarını tedarik ederdi. Otlaklara sahip olma, su kaynaklarını elde tutma, yol güzergahlarını kontrol etme gibi yaşamı sürdürebilmek için hayati öneme sahip konularda büyük rekabetin, çekişmenin ve savaşların yaşandığı çöl hayatında, haram ayların kutsallığından kaynaklanan özgürlük ortamı çok kıymetlidir.

---

¹²⁷ Şükrî Âlûsî, *Bülûğu'l-Ereb*, III, 75.

¹²⁸ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, II, 211.

¹²⁹ Zemahşerî, *Tefsîru'l-Keşşâf*, s. 432.; Muhammed Hayr Heykel, *el-Cihâdu ve'l-Kutâlu fi's-Siyâseti's-Şer'iyye*, I-III, 2. Baskı, Dâr-u İbn Hazm, Beyrut 1996, II, 1512.

¹³⁰ Cevâd Ali, *el-Mufasssal fi Târihi'l-Arab*, VIII, 473.

¹³¹ Zemahşerî, *Tefsîru'l-Keşşâf*, s. 432.

Bu sert hayat şartları içindeki kabileler haram ayların girmesiyle, adeta nefes alırlar, çöl ortamının kasveti içinde yaşam mücadelesi verirken, bir nebze de olsa yaralarını sarma ve toparlanma imkânı bulurlardı. Cahiliye Dönemi¹³² Arapları arasında bilinen ve hürmet edilen haram ayların kutsallığını İslâm korumuştur. Bu ayların kutsallığının başlangıcıyla ilgili en net bilgiyi veren Kur'an ilk yaratılışa atıfta bulunmuştur.¹³³

Kur'an'da ayların sayısının on iki olarak bildirilmesi, bunlardan dördünün haram ay diye nitelenmesi ve onlara saygının emredilmesi,¹³⁴ bu ayların diğerlerinden farkının, insanlar arasında mevcut olan uygulamalardan kaynaklanmadığını, bizzat Allah'ın takdir etmesiyle gerçekleştiğini gösterir.

Âyette on iki sayısının yaratılış anına izafe edilmesi, zamanın ilk hilkâtinde yaratan tarafından böyle takdir edildiğini ifade ettiği gibi, onlardan dördünün istisna edilmesi de yaratılış anında kutsal olarak belirlendiğini gösterir. Kaynaklarda haram ayların kutsallığının İbrahim (a.s.)'dan beri var olan bir uygulama olduğuyla ilgili rivayetler,¹³⁵ muhtemelen hac ibadetiyle de ilişkili olarak kudsiyetinin o zamandan beri bilindiğini anlatmaya yöneliktir. Yoksa haram ayın kutsallığının başlangıcını ifade etmez. Kur'an, haram ayların başlangıcı olarak ilk yaratılışa işaret etmektedir.

Bu ve başka âyetlerde¹³⁶ haram ayların kudsiyeti açıkça belirtilmiş, onun saygınlığına karşı vuku bulacak ihlal, kişinin kendisine zulmetmesi olarak nitelenmiştir. Yılın hangi aylarının haram olduğu hususunda Araplar arasında önemli

---

¹³² Câhiliye Dönemi: İlmin zıddı olarak “bilgisizlik” anlamına gelen “cehl” kökünden türeyen “câhiliye”, genel anlamıyla “bilgiden yoksunluk, doğru olanın tersi ve yapılması gerekenin tersini yapma” gibi anlamlara gelir. İslâmi dönemde bir terim olarak ortaya çıkan bu sözcük *Kur'an-ı Kerim* ve hadislerde İslâm öncesi Arapların yaşam biçimlerini, inançlarını ve davranışlarını ifade etmek için kullanılmıştır. Bu kelimeyle ilk vahyin gelmeye başladığı milâdî 610 yılından önceki zaman dilimi kastedilir. Bu dönem “câhiliye”, “câhiliye çağı” veya “câhiliye dönemi” olarak adlandırılır. Râgıb el-İsfahânî, *Müfredâtü Elfâzi'l-Kur'an*, “chl” md. s. 132.

¹³³ Tevbe, 9/36.

¹³⁴ Bakara, 2/194.

¹³⁵ Bkz. Kayhan, “Son Zaman Ayarı-I: Yıl, Aylar ve Haram Aylar”, s. 31.

¹³⁶ Bakara, 2/194, 217.; Mâide, 5/2, 97.; Tevbe, 9/5, 36, 37.

bir ihtilaf yoktur. Sadece Rebâa kabilesi Receb yerine Ramazan'ı haram aydan saymıştır.¹³⁷

Bu farklılıktan olacak ki Hz. Peygamber, Mudar kabilesiyle adeta özdeşleşmiş¹³⁸ olan Receb ayını, Mudar'ın Receb'i diye ifade etmiştir. Receb ayı bugün kullanıldığı şekliyle Cemaziyelevvel ve Şaban'ın arasındadır. Haram ayları konu edinen âyetlerin tamamında o zamanda yaşayan insanların kutsiyetinden haberdar olduğu, malum aylar kastedilmiştir.

III. Haram Ayların İslâm Hukukuna Yansımaları

Haram aylar İslâm'ın kutsal zamanları arasında yer almaktadır. Kur'an'ın muhtelif yerlerinde bahsedilmesi bu aylara atfedilen değeri gösterir. Toplumun huzur ve güvenliğini temin hususunda yüklendiği önemli rolün yanında İslâm Hukuku sahasında da birtakım uygulamalara konu olmuştur. Bilhassa savaş hukuku, ceza hukuku ve ibadetlerle ilgili bu aylara özel bazı fikhî hükümler sözkonusu olmuştur. Bu kısımda haram ayların İslâm Hukuku açısından ifade ettiği anlam ve hükümlerden bahsedilecektir.

A. Savaş Hukuku Açısından

Haram ayların başta gelen özelliği savaşın ve savaşa götürme ihtimali bulunan her türlü çatışmanın yasak edilmesidir. Bu aylarda savaş ve öldürme bizatihi Kur'an'la yasaklanmıştır. İnsanlık adına ne büyük tahribata sebep olduğu tarihin acı tecrübesiyle sabit olan savaş olgusunun, senenin önemli sayılabilecek bir bölümünde yasaklanmış olması İslâm dininin yaşatmaya verdiği değeri göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Şüphesiz bu aylarda savaşın yasaklanmasının birçok faydaları ve hikmetleri vardır.

¹³⁷ İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'an*, I, 499.; Askalânî, *el-İsâbe*, VIII, 325.

¹³⁸ Mudar kabilesinin Receb ayına diğerlerinden çok daha önem vermeleri sebebiyle bu isimle anılmıştır. Bkz. Ebü's-Seâdât Mecdüddîn el-Mübârek b. Esîrüddîn Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî, *Câmiu'l-Usûl fî Ahâdîsi'r-Resûl*, I-XII, thk. Abdülkâdir el-Arnaût, 1. Baskı, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1969, I, 266.

Kaynaklarda meşru sebepler zuhur etmediği müddetçe haram aylarda savaş başlatmanın yasak kılınmasıyla ilgili birtakım hikmet ve faydadan bahsederler. Onlardan bazıları şunlardır:

1. Hac ibadetinin ve buna bağlı olarak da ticârî faaliyetlerin emniyet içinde yapılmasını temin etmek için bu aylarda savaş yasaklanmıştır.¹³⁹

Tarih boyunca Arabistan ve Mekke şehri iki yönden cazibe merkezi olma özelliğini korumuştur. Önemli bir ticaret merkezi oluşu, kıtalararası ticarete geçiş güzergahında bulunuşu ve senede dört büyük uluslararası fuarın kuruluyor olması, rakiplerine karşı önemli bir avantaj elde etmesini sağlamıştır.¹⁴⁰ Bölgede ve civarda yaşayan insanların yaşamlarını sürdürebilmeleri için gerekli olan her türlü gıda, giyim ve diğer malzemeleri temin edebilmeleri bakımından bu panayırlar hayati değerdedir. Bu etkinliklerin ticarî faaliyetlere katkısının yanında, kültürel etkileşim sayesinde insanlığın ortak değeri olan medeniyete de katkısı yadsınamaz.

Hem maddî ihtiyaçların temin edildiği ticaret faaliyetlerinin devam edebilmesi, hem de hac ibadetinin ve Beytullah'ı ziyaret geleneğinin sürdürülebilmesi, tam bir barış ve sükunet ortamının sağlanmasına bağlıdır. Haram aylarla hac ve umre ibadetinin sıkı bir münasebetinin olduğu âşikardır. Haram ayların hikmet-i teşrîi üzerinde duran âlimler, insanların, bu ayların sağlayacağı barış ve esenlik ortamından faydalanarak Kâbe ziyaretini güven içinde yapmalarını ve hayati öneme sahip ticarî faaliyetlerini yürütebilmeyi ilk sırada sayarlar.¹⁴¹ Şöyle ki; Zilkâde bölgedeki insanların Mekke'ye güven içinde yolculuk yapabilmeleri için, Zilhicce her türlü tehlikeden emin olarak ziyaretlerini ve alışverişlerini yapabilmeleri için, Muharrem de huzur içinde tekrar memleketlerine dönebilmeleri için haram

---

¹³⁹ Cevâd Ali, *el-Mufasssal fî Târihi 'l-Arab*, VIII, 471.

¹⁴⁰ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, II, 795.

¹⁴¹ İbn Receb, *Letâifü 'l-Meârif*, s. 277.

kılınmıştır. Receb ise senenin ortasında Mekke'ye yakın kabilelerden umre ibadetini yapmak isteyenlere bu imkânı sağlamak üzere kutsal kabul edilmiştir.¹⁴²

2. Uzun zaman savaş yapmak zorunda olan askerlerin bu mübarek zamanlarda kendilerine zaman ayırma fırsatının temini için bu aylarda savaşa ara verilmesi istenmiştir.¹⁴³

Heykel'in değerlendirmesine göre, hayatlarının ve senenin uzun bir dönemini savaş meydanlarında geçirmek zorunda kalan askerlerin, belli bir zamanda harp meydanlarından ayrılarak dinlenmelerinin temini, aile ve etraflarıyla ilgilenmelerinin sağlanması, hac, umre, oruç gibi cihad esnasında yapamadıkları ibadetleri yapmaya fırsat bulmaları, savaş şartlarının katılaştırmış olduğu kalblerinde ve mizaçlarında insanlığın temel değerleri olan şefkat ve merhamet gibi duyguları kaybetmemelerinin sağlanması gibi nedenler de bu ayların haram kılınmasının hikmetlerindedir.¹⁴⁴

3. Savaşın olumsuz etkilerinin telafi edilebilmesi için bu aylarda savaş yapmak yasaklanmıştır.¹⁴⁵

İslâm'da cihadın temel amacı fethedilen yerlerdeki zulmün ve adâletsizliğin ortadan kaldırılması, o beldede yaşayanların hak dinle buluşmalarının sağlanmasıdır. Bu amaçlara ulaşabilmek için silahların sustuğu, insanların can güvenliğinin sağlandığı bir ortama ihtiyaç vardır.¹⁴⁶ Haram ayların getirdiği barış ortamı savaşın kötü etkilerinden kurtulma ve fitrata uygun bir yaşama alışma bakımından önemli bir fırsattır.

---

¹⁴² İbn Receb, *Letâifü'l-Meârif*, s. 277.; Cevâd Ali, *el-Mufasssal fi Târihi'l-Arab*, VIII, 477.; Heykel, *el-Cihâdu ve'l-Kitâlu fi's-Siyâseti's-Şer'iyye*, III, 1513.

¹⁴³ Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XVI, 54.; Heykel, *el-Cihâdu ve'l-Kitâlu fi's-Siyâseti's-Şer'iyye*, III, 1513.

¹⁴⁴ Heykel, *el-Cihâdu ve'l-Kitâlu fi's-Siyâseti's-Şer'iyye*, III, 1514.

¹⁴⁵ Heykel, *el-Cihâdu ve'l-Kitâlu fi's-Siyâseti's-Şer'iyye*, III, 1514.

¹⁴⁶ Heykel, *el-Cihâdu ve'l-Kitâlu fi's-Siyâseti's-Şer'iyye*, III, 1514.

4. İnsanları çatışmadan beraber yaşamaya alıştırma ve kalıcı barışı temin etmek için bu kutsal zamanlarda savaşa ara vermeleri istenmiştir.¹⁴⁷

Yaşatmayı ve var olan güzellikleri korumayı amaç edinen İslâm dininde barış esastır. Savaş ise ancak şartların mecbur bırakmasıyla başvurulacak bir durumdur. Tarih boyunca savaş ve çatışmanın kaçınılmaz bir olgu olduğu gerçeği göz önüne alındığında, senenin üçte biri gibi önemli bir zaman diliminde savaşın ve her türlü kargaşanın yasaklanarak, toplumun barışın güzelliklerini yaşamalarının sağlanması ve çatışmasızlık halinin kalıcı olmasının temin edilmesi bakımından önemli bir etkiye sahiptir.

İslâm'ın evrensel amaçlarından biri olan "barış yurdu"nun temin edilmesi, insanın zulüm, şiddet ve isyan gibi kötü ahlaktan arınmasının sağlanması için Allah Teâlâ, bazı özel zaman ve mekânlar yaratarak toplumun ve fertlerin ıslahına fırsatlar sunmuştur.

5. İnsanları daha fazla ibadet etmeye ve iyilik yapmaya teşvik etmek bu aylarda savaş yasağının hikmetleri arasında kabul edilmiştir.¹⁴⁸

Bütün bunlara ilave olarak haram aylarda insanların daha dikkatli olmaya, her türlü zulüm, haksızlık ve günahlardan kaçınmaya davet edilmesi, daha fazla ibadet ve itaatın önerilmesi, hülâsa iyiliklerin artırılıp kötülüklerin azaltılmasının istenmesi nefis terbiyesi ve salih kul olma yolunda insanları cesaretlendiren bir etkiye sahiptir.

Râzî (ö. 606/1210), haram ayların kutsal sayılmasının hikmetine Allah'a itaat, toplumun eğitimi ve nefis terbiyesi açısından yaklaşmış, bu ayların yaradana daha fazla yaklaşıma vesile olacak fırsat zamanları olarak değerlendirmiş, bu aylarda yapılacak ibadet, taat ve duaların ruhların arınmasında daha etkili olacağını ifade

¹⁴⁷ Heykel, *el-Cihâdu ve'l-Kitâlu fi's-Siyâseti's-Şer'iyye*, III, 1514.

¹⁴⁸ Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XVI, 54.

etmiştir. Aynı şekilde bu aylarda işlenecek günahların da ruhun daha fazla kirlenmesine sebep olacağını beyan eder.¹⁴⁹

Râzî, ideal insan ve ideal toplum olma yolunda haram ayların üç önemli etkisinden bahseder. Ona göre bu ayların kutsallığına riayet edildiği takdirde toplumda kötülükler azalacaktır. Bu ayların sağlamış olduğu manevî iklimin tesiriyle katılaşmış kalplerde bile bir yumuşama ve ibadete meyil başlar. Senenin dört ayını günahlardan kaçınıp salih amel üzere yaşamaya çalışan insan, bu yaşama alışkanlık kesbeder ve diğer zamanlarda da aynı hal üzere yaşamını sürdürmeye istekli olur. Böylece İslâm'ın amaç edindiği adâlet, barış ve esenlik toplumunun temini mümkün olabilir.¹⁵⁰

Şerif'in de dediği gibi,¹⁵¹ asabiyet ve kabileye dayalı bir yaşamın sürdüğü ve yerleşik bir devlet düzeninin olmadığı Hicaz bölgesinde haram ayların değeri çok büyüktür. Çöl yaşamı sürerken gıda, yiyecek ve silah gibi temel ihtiyaçların yanında fazla malların satılması, ihtiyaç olanla eldekinin trampa edilmesi gibi zorunluluklar vardır. Bütün bunları gerçekleştirmek için güvenli ortamın bulunmaması durumunda o günün Arap coğrafyasında hayatın sürdürülmesi son derece zordur.

Yaşadığımız çağda muhtelif İslâm beldelerinde ve dünyanın farklı yerlerinde meydana gelen ve yıllarca süren savaşların getirdiği dramatik durumlar dikkate alındığında, haram ayların barışçıl ortamına ihtiyacın tarihin derinliklerinde kalmış bir olgu olmadığı anlaşılmaktadır. Savaşın çocuk, hasta, yaşlı, kadın ve sivil tanımadan bütün acımasızlığıyla tarihin her döneminde cereyan eden bir gerçeklik olması, en temel insanî ihtiyaçların kısa süreliğine bile olsa karşılanabilmesi için ilgililerin çoğunlukla hüsrarla sonuçlanan uzun müzakereler yapmaya mecbur kalmaları, Yüce Yaratan'ın bu İlâhî hükmüne her zaman ihtiyacın varlığını gösterir.

---

¹⁴⁹ Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XVI, 54.

¹⁵⁰ Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XVI, 54.

¹⁵¹ Ahmed İbrâhîm eş-Şerîf, *Mekke ve Medine fi'l-Câhiliyyeti ve Ahdi'r-Rasül*, s. 212.

Haram aylarda savaş yasağı yalnız saldırı başlatmayı kapsamaktadır.¹⁵² Her türlü zulüm ve adâletsizliğin ortadan kaldırılması, mal, can, vatan ve namus güvenliğine yönelik tehditlerin vuku bulması ve inanma özgürlüğünün önüne konulan engellerin bertaraf edilmesi gibi durumlarda son çare olarak savaşa başvurmanın meşruiyeti ve gerekliliğinin dışında İslâm'da, zorunlu olmadıkça savaş başlatan taraf olmak arzu edilen bir eylem olarak görülmemiştir.¹⁵³ Kutsal zaman olan bu ayların saygınlığının ihlali anlamına gelen savaş başlatma davranışı söz konusu olduğunda Kur'an, kesin bir ifadeyle bunu yasaklamıştır.

Bu aylar içerisinde düşman tarafından yapılacak bir saldırıyla karşılaşıldığında veya bir Müslüman kişisel olarak bir tecavüze maruz kaldığında savunma savaşının ve nefs-i müdafaanın meşruiyeti ve söz konusu yasağın bu durumlarla ilgili olmadığı hususunda âlimler arasında görüş ayrılığı söz konusu değildir.

Kur'an'ın teyit ettiği savaş yasağı, Hz. Peygamber döneminde titizlikle uygulanmıştır. Kaynaklarda Abdullah b. Cahş seriyyesinin (batn-ı nahle) dışında haram ayların kutsiyetinin Müslümanlar tarafından ihlal edildiğine dair bir bilgiye rastlanmamaktadır.

İleride anlatılacağı üzere Resulüllah (a.s.) tarafından haram aylarda düzenlenen Tâif (Sakif) kuşatması ve İbn Âmir'in Evtâs seferiyle görevlendirilmesi hadiseleri, bir saldırı hareketi değil, aksine Müslümanlar aleyhine tertiplenen savaş hazırlıklarının istihbaratının önceden alınması üzerine gelmekte olan yakın tehdidin yok edilmesine yönelik savunma hamlesidir.

---

¹⁵² Ebû İshâk İbrâhîm b. Es-Serî b. Sehl ez-Zeccâc el-Bağdâdî, *Meâni'l-Kur'an ve İ'râbuh*, I-V, thk. Abdü'l-Celil Abdüh Şelebî, 1. Baskı, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut 1988, I, 264.

¹⁵³ Muhammed b. Ahmed b. Mustafa Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsir*, b.s.y., I-X, Dâru'l-Fikri'l-Arabî, Kahire b.t.y., II, 684.

B. Ceza Hukuku Açısından

İslâm dininin suç saydığı birtakım fiillerin işlenmesi halinde öngörülen ceza ve diyetler Şârî Teâlâ'nın koymuş olduğu kuralların çiğnenmesinin karşılığı olarak vazedilmiştir. Kurtubî (ö. 671/1273)'nin de söylediği gibi, İslâm Hukuku âlimleri takdir edilen ceza ve diyetin miktarının, suçun büyüklüğü ve işlendiği zaman veya mekânın özelliğinin dikkate alınarak belirleneceğini ifade ederler.¹⁵⁴ Bu kaideden hareketle haram aylarda işlenen suçlara biri işlenen suçun karşılığı, diğeri de kutsal zamanın saygınlığının ihlali mukabili olmak üzere, iki türlü ceza öngörülerek ceza ve diyetin ağırlaştırılması gerektiği görüşü benimsenmiştir.¹⁵⁵

Bu görüşün sahibi olan âlimler tarafından, “*öyleyse o ayda kendinize zulmetmeyin*”¹⁵⁶ âyeti dayanak olarak alınmış, “*kendine zulmetme*” ifadesini “o aylarda suç işlemek suretiyle günahınızın ve cezanızın ağırlaştırılmasına neden olmayın” şeklinde yorumlanmıştır.¹⁵⁷

Kutsal zaman ve mekânlarda işlenen suçun cezasının ağırlaştırılması gerektiğini savunanlar, artırma miktarını kutsallığın derecesine göre belirleme eğilimindedir. İbn Teymiyye (ö. 728/1328), “mübarek zamanlarda ve mekânlarda işlenen masiyete verilecek cezanın artırılması” başlığı altında meseleyi ele almış ve zina gibi fiillere verilecek cezanın, bu fiilin işlendiği zaman ve mekânın kutsallığı nispetinde artırılması gerektiğini söylemiştir.¹⁵⁸

Ta'zir cezasının artırılmasını ve azaltılmasını gerektiren şartlarla ilgili müstakil bir eser kaleme alan Halîfî konuyu, “işlendiği zaman ve mekâna göre suçun

¹⁵⁴ Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*, X, 199.

¹⁵⁵ Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*, X, 199.; Sabri Erturhan, “Haram Ayların Fıkhi Okunuşu”, *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sayı: 13, Nisan 2009, s. 217.

¹⁵⁶ Tevbe, 9/36.

¹⁵⁷ Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*, X, 198.

¹⁵⁸ Ebü'l-Abbâs Takıyyüddin İbn Teymiyye Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecciddîn Abdisselâm el-Harrânî, *Mecmûatü'l-Fatâvâ*, I-XXXVII, thk. Âmir el-Cezzâr, Enver el-Bâz, 1. Baskı, Dâru'l-Vefâ, Riyad 1997, XXXIV, 115.

durumu” başlığı altında ele alır. Ona göre suçun kutsal bir zaman veya mekânda işlenmiş olması, verilecek ta’zir cezasının artmasına sebep olur. Mescidde işlenen cinayete verilecek ceza, sokakta işlenen cinayetin cezasından ağır olacaktır. Aynı şekilde harem bölgesinde işlenen suç ile bu bölgenin dışında irtikab edilen cerîmenin karşılığı da bir değildir. Keza haram aylar ve Ramazan gibi mübarek aylarda işlenen suçların cezası da artırılır. Bunun sebebi, o kişi yasak bir fiili işlemle işlenen suça terettüb eden cezayı hak etmiştir. Kutsal zaman veya yerin saygınlığına riayet etmediği için ikinci bir hata işlemiştir. Öyleyse suçun miktarı artmıştır. Karşılığının da artması gerekir. Söz gelimi, Harem-i Şerif’te, haram ayda, mescid içinde işlenen cürmün karşılığı, aynı suçun diğer yer ve zamanda işlendiğinden daha büyüktür.¹⁵⁹

Kaynakların aktardığına göre Hz. Ali (ö. 40/661), Ramazan ayında açık ortamda içki içen Şâir Kays b. Amr en-Necâşî’ye (ö. 40/660) işlediği suç nedeniyle had cezası uygulamış ve hapse atmıştır. Ertesi gün hapishaneden çıkarılması talimatını vermiş ve yirmi sopa daha vurdurmuş, bu ilave cezanın Ramazan ayının kutsallığını ihlal ederek mübarek zamanda Allah’a isyan etme cür’etini gösterdiği için uyguladığını ifade etmiştir.¹⁶⁰

Genel kabul görmemekle birlikte bazı âlimlere göre kutsal zaman ve mekânlarda ceza infaz edilmez.¹⁶¹ Buna göre mesela Şevvâl ayında işlenen bir suçun cezası, Zilkâde veya Zilhicce aylarında uygulanmaz. Hz. Peygamber’den nakledilen, Mekke’nin fethi esnasında, kendisine mahsus olmak üzere, günün belli bir zamanında harem bölgesinde katle izin verildiği ne kendisinden önce ve ne de sonra

¹⁵⁹ Nâsır Ali Nâsır el-Halîfî, *ez-Zurufu’l-Müşeddede ve’l-Muhaffefe fî Ukubeti’t-Ta’zîz fî’l-Fıkhî’l-İslâmî*, 1. Baskı, Matbaatü’l-Medenî, Kahire 1996, s. 241.

¹⁶⁰ Ebû Ca’fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî el-Hacrî el-Mısırî et-Tahâvî, *Şerhu Meâni’l-Âsâr*, I-IV, thk. Muhammed Zührî en-Neccâr, Muhammed Seyyid Câd el-Hak, 1. Baskı, Âlemü’l-Kütüb, Beyrut 1994, III, 153.; Erturhan, “Haram Ayların Fıkhî Okunuşu”, s. 217.; Halîfî, *ez-Zurufu’l-Müşeddede*, s. 241.

¹⁶¹ Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Saîd b. Hazm el-Endelüsî el-Kurtubî, *el-Muhallâ*, I-XI, 1. Baskı, İdâretü’t-Tibâati’l-Müniriyye, Kahire 1352, XI, 118.; Sabri Erturhan, “Haram Ayların Fıkhî Okunuşu”, s. 217.; Ebû Bekr Abürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi’ es-San’ânî el-Himyerî, *el-Musannef*, I-XI, thk. Habîburrahman el-A’zamî, 1. Baskı, el-Meclisü’l-İlmî, Beyrut 1972, IX, 303.

asla harem bölgesinde öldürmenin helal olmadığıyla ilgili rivayet,¹⁶² kutsal zaman ve mekânların önemini bildirmesi bakımından dikkat çekicidir.

İslâm'ın kutsal kabul ettiği zaman ve mekânlarda işlenen suçları, kutsala hürmetsizlik olarak değerlendiren bazı âlimler, bu durumu cezayı artırıcı bir sebep olarak görmüşlerdir. Mücâhid, haram aylarda, ihramlı iken ve harem bölgesinde işlenen suçun cezasının üçte bir oranda artırılarak uygulanacağını söylemiştir. Tâvûs (ö. 106/725) ve Atâ'nın (ö. 114/732) da aynı görüşte olduğu rivayet edilmiştir. Zührî (ö. 124/742) de haram ayda meydana gelecek yaralama suçunun diyetinin artırılacağını ifade eder.¹⁶³

Mücâhid kanalıyla gelen bir habere göre Hz. Ömer (ö. 23/644), harem bölgesinde işlenen, haram ayda işlenen ve ihramlı olarak işlenen suçların diyetini uygulamış, ayrıca zaman ve mekânın kutsallığına yapılan saygısızlığın cezası olarak diyete üçte bir oranında ilave yapmıştır. Bu zaman ve mekânlarda mallara karşı işlenen suçların cezasının da artırılacağı belirtilmiştir.¹⁶⁴

Meşhur muhaddis ve Şâfiî fakihi Beyhakî (ö. 458/1066) *Sünen-i Kübrâ*'sında “haram aylarda ve harem bölgesinde işlenen cinayetlerin diyetlerinin artırılması” adı altında bir bölüm açmış ve bu konudaki rivayetleri aktarmıştır. Nakillere göre Hz. Ömer ve Hz. Osman (ö. 35/656), üçte bir oranında ağırlaştırılmış diyet

---

أخبرنا سعيد بن عبد الرحمن قال حدثنا سفيان عن عمرو بن عمرو عن عكرمة عن ابن عباس أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال : هذه مكة حرمها الله تعالى يوم خلق السماوات والأرض لم تحل لأحد قبلي ولا لأحد بعدي وإنما أحلت لي ساعة من نهار وهي ساعتني هذه حرام بحرام الله إلى يوم القيامة لا يختلي خلاها ولا يعضد شجرها ولا ينفر صيدها ولا تحل لقطتها إلا لمنشد فقام العباس وكان رجلا مجربا فقال إلا الإذخر فإنه ليبيوتنا وقبورنا فقال إلا الإذخر *“Bu Mekke şehrini Allah Teâlâ kıyamete kadar haram kılmiştir. Benden önce ve benden sonra hiç kimseye helal kılınmamıştır. Ancak gündüzün bir bölümünde benim için helal kılınmıştır. O vakit şu içinde bulunduğum andır. Bu bölge kıyamete kadar Allah'ın kutsallarından olan bir yerdir...”* Nesâî, *Kitâbü Menâsiki'l-Hac*, 120. Aynı hadisin farklı rivayetleri için bakınız: Buhârî, *Kitâbü'l-Cenâiz*, 76.; Müslim, *Kitâbü'l-Hac*, 447.

¹⁶³ Abürrezzâk, *el-Musannef*, IX, 298.

¹⁶⁴ Abürrezzâk, *el-Musannef*, IX, 301.

uygulamışlardır. Nâfi b. Cübeyr'in (ö. 99/717) rivayetine göre İbn Abbâs suçun diyetine dört bin dirhem ilave edileceğini söylemiştir.¹⁶⁵

Cessâs'ın haber verdiğiğine göre, fakih Evzâî'ye (ö. 157/774) haram aylarda ve harem bölgesinde işlenen cinayetlerin diyetinin artırılıp artırılmayacağı sorulması üzerine verdiği cevapta, üçte bir oranında artırılacağını söylemiştir. İmam Şâfiî'nin (ö. 204/820) önde gelen talebelerinden Müzenî (ö. 264/878) Şâfiî'nin de aynı görüşte olduğunu rivayet eder.¹⁶⁶

Bu nakilleri ve haram aylardan bahseden âyetleri¹⁶⁷ delil olarak kullanan Şafîî ve Hanbelî fakihleri bu aylarda işlenen suçların cezalarının ve diyetlerinin artırılması gerektiği görüşündedirler. Şafîî âlimlere göre kasden adam öldürme cezanın ağırlaştırılmasına sebep olduğu gibi haram ayda hataen öldürme halinde de öldüren kişinin diyeti artırılır.¹⁶⁸ Hanbelî ulemâsı da bu durumda diyetin üçte bir oranında ağırlaştırılması gerektiğini ifade ederler.¹⁶⁹ Hanefîler diyetlerin uygulanmasında haram ay ile diğer aylar arasında fark gözetmeyerek ağırlaştırmayı kabul etmezler.¹⁷⁰

IV. Haram Ayların Kutsallığının Delilleri

İslâm kendinden önceki dinleri tasdik eden¹⁷¹, bozulmuş olan hükümleri düzelten, inanç, ahlak ve uygulama alanındaki sapmaları aslî hüviyetine döndüren bir

¹⁶⁵ Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin b. Ali el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, I-XI, thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ, 3. Baskı, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2003, VIII, 124.

¹⁶⁶ Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'an*, III, 210.

¹⁶⁷ Bakara, 2/ 217.; Tevbe, 9/ 36.

¹⁶⁸ Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Habîb el-Basrî el-Mâverdî, *el-Hâvi'l-Kebîr*, I-XVIII, thk. Ali Muhammed Muavvaz, Âdil Ahmed Abdü'l-Mevcud, 1. Baskı, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1994, XII, 216.

¹⁶⁹ Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullah b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme el-Cemmâilî el-Makdisî, *el-Muğni*, I-XV, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türki, Abdülfettâh Muhammed el-Hulv, 1. Baskı, Dâru Âlemi'l-Kütüb, Kahire 1986, XII, 23.

¹⁷⁰ Mâverdî, *el-Hâvi'l-Kebîr*, XII, 217.

¹⁷¹ نَزَّلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ وَأَنْزَلَ التَّوْرَةَ وَالْإِنْجِيلَ “O, sana Kitab'ı hak ve kendisinden öncekileri doğrulayıcı olarak indirdi. O, daha önce Tevrat'ı ve İncil'i insanlar için birer hidayet olarak indirmişti.” Âl-i İmrân, 3/3.

dindir. İslâm barış için dinî tebliği esas alıp, savaşmayı amaç edinmemiştir. Savaşa ancak başka yolun kalmaması halinde izin verilmiş ve kaçınılmaz olduğu durumlarda savaş teşvik edilmiştir. Fîli cihâd, öldürme, intikâm, savaş, baskı ve zulmün ortadan kaldırılması, kendi rızasıyla inanmak isteyenlerin önündeki engellerin bertaraf edilmesi için yapılır.

Ezelî takdirde kutsal zaman olarak ayarlanan haram aylarda¹⁷² süreç içerisinde sapmalar yaşanmış, insanlar çeşitli vesilelerle bu aylara hürmetsizlik etmişler ve yasaklarını çiğnemişlerdir. İslâm bu yanlışları düzeltmiş ve haram ayların kutsiyetini ve o aydaki yasakları, aslî şekline iade etmiştir.

Bu kısımda Kur'an'da haram ayların mukaddes oluşunu ifade eden naslara ve yorumlarına yer verilecektir. Naslar ele alınırken anakronizme düşmemek adına, vahyin kronolojisine riayet edilecektir.

Haram aylarla ilgili olan âyetler ve meydana gelen olaylar târih sırasına göre kendi bağlamında ele alındığında Hz. Peygamber ve ashâb döneminde bu ayların kutsallığının ve yasaklarına uymanın gerekliliğinin dışında herhangi bir durum söz konusu değildir.

A. Haram Ayda Savaşın Büyük Bir Günah Olması

Haram aylarla ilgili olarak Hz. Peygamber'in hicretinden yaklaşık on yedi ay sonra Bakara 2/217. âyet indirilmiştir. İslâm kaynaklarında Bakara 2/194. âyetten sonra, haram aylarla alakalı olarak ilk metin bu âyettir. Surenin nüzulüne sebep olan olaylarla ilgili rivayetlerden, o dönemde mü'min veya müşrik, Arap coğrafyasında yaşayan insanların bu ayları bildiği, kutsal oluşuna büyük oranda inandığı ve bu aylara saygının devam ettiği anlaşılmaktadır.

Bilindiği kadarıyla İslâm'ın gelişinden beri ilk defa, Müslümanlar tarafından haram ay/aylarla ilgili yasak ihlâl edilmiştir. Bu vesileyle konunun hem

---

¹⁷² Tevbe, 9/36.

Müslümanların hem de müşriklerin gündemine gelmesi üzerine bu âyet nâzil olmuştur. İslâmî dönemde haram aylarla ilgili ilk defa bir olayın olması üzerine nazil olan bu âyetin doğru anlaşılması hususunda ulemâ, büyük gayret göstermişlerdir. Aynı gerekçelerle burada, bu âyetin ayrıntılı olarak tahliline yer verilecek, âyetin nüzuluna neden olan olayla ilgili nakiller incelenecek, âyet gramer açısından ele alınacak, dilciler arasındaki anlayış farklılıklarının anlama etkisi tespit edilmeye çalışılacak ve haram ayların kutsallığı açısından âyetin ifade ettiği anlam tespit edilmeye çalışılacaktır.

يَسْأَلُونَكَ عَنِ الشَّهْرِ الْحَرَامِ قِتَالٍ فِيهِ قُلْ قِتَالٌ فِيهِ كَبِيرٌ وَصَدُّ عَنِ سَبِيلِ اللَّهِ وَكُفْرٌ بِهِ وَالْمَسْجِدِ الْحَرَامِ
وَإِخْرَاجُ أَهْلِهِ مِنْهُ أَكْبَرُ عِنْدَ اللَّهِ وَالْفِتْنَةُ أَكْبَرُ مِنَ الْقَتْلِ وَلَا يَزَالُونَ بِكُمْ حَتَّىٰ يَرُدُّوكُمْ عَنْ دِينِكُمْ إِنِ اسْتَطَاعُوا
وَمَنْ يَزِدْكُمْ مِنْكُمْ عَنْ دِينِهِ فَيَمُتْ وَهُوَ كَافِرٌ فَأُولَٰئِكَ حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَأُولَٰئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ
فِيهَا خَالِدُونَ

*“Sana haram ayı, yani onda savaşmayı soruyorlar. De ki: O ayda savaşmak büyük bir günahdır. (İnsanları) Allah yolundan çevirmek, Allah’ı inkâr etmek, Mescid-i Haram’ın ziyaretine mâni olmak ve halkını oradan çıkarmak ise Allah katında daha büyük günahdır. Fitne de adam öldürmekten daha büyük bir günahdır. Onlar eğer güçleri yeterse, sizi dininizden döndürünceye kadar size karşı savaşa devam ederler. Sizden kim, dininden döner ve kâfir olarak ölürse, onların yaptıkları işler dünyada da ahirette de boşa gider. Onlar cehennemlikler ve orada devamlı kalırlar.”*¹⁷³

1. Âyetin Nüzulüne Sebep Olan Olay

Taberî’nin bildirdiğine göre, bu âyetin Amr b. el-Hadramî’nin öldürülmesi olayı üzerine indirildiğinde müfessirler arasında görüş ayrılığı yoktur.¹⁷⁴

Taberî, bu âyetin nüzulüne sebep olan olayla ilgili muhtelif rivayetleri aktarır. Nakillerde hadisenin kendisi ve oluş biçimiyle ilgili ihtilaf olmayıp, anlatım şeklinde

¹⁷³ Bakara, 2/217.

¹⁷⁴ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, III, 650.

ve bazı teferruatta farklılıklar vardır. Ancak bunlar meselenin aslını değiştirecek nitelikte değildir. Urve b. Zübeyr'den (ö. 94/713)¹⁷⁵ rivayetle âyetin nüzuluna sebep olan olayı şu şekilde aktarılır:

Hz. Peygamber hicretin ikinci yılında (Medine'ye hicretinden yaklaşık on yedi ay sonra) Cemaziyelâhir ayının sonlarına doğru, Tâif-Mekke arasındaki Batn-ı Nahle bölgesine, güneyden gelen Kureyşli ticaret kervanlarını gözetlemek ve onların planlarına dair bilgi toplamak amacıyla bir seriyye gönderdi.

İslâm tarihinde “Batn-ı Nahle Seriyyesi” olarak anılan bu gözcü ekip muhacirlerden dokuz¹⁷⁶ kişiden teşekkül etmiş olup isimleri şunlardır:

1. Resulüllah (a.s.)'ın süt kardeşi ve halası Ümeyme'nin oğlu, Abdullah b. Cahş el-Esedî (ö. 3/624)'nin komutasında¹⁷⁷,
2. Ebû Huzeyfe b. Utbe,
3. Sa'd b. Ebî Vakkas,
4. Utbe b. Gazvân es-Sülemî,

¹⁷⁵ Urve b. Zübeyr (ö. 94/713): Tâbîn'den olup 23 (643) yılında Medine'de dünyaya gelmiştir. Hadis ve siyer âlimi, Medineli önde gelen fakihlerdendir. İlk Müslümanlardan Zübeyr b. Âvvam'ın oğludur. Annesi Esmâ bint Ebû Bekir'dir. Siyâsi olaylardan uzak durarak Medine'de ilimle meşgul olmuştur. Bütün hadis otoriteleri tarafından güvenilir (sika) kabul edilmiştir. Peygamber (a.s.)'ın ailesine yakınlığı sebebiyle dini konularda ve Megâzide sağlam bilgiler elde etmiştir. 94 (713) yılında Medine yakınlarındaki Fur köyündeki evinde ölmüş ve oraya defnedilmiştir. Bkz. Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Men' el-Kâtib el-Haşimî el-Basrî el-Bağdâdî, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, I-XI, thk. Ali Muhammed Ömer, 1. Baskı, Mektebetü'l-Hancı, Kahire 2001, VII, 177.

¹⁷⁶ Kişilerin sayısı ve kimler olduğu hakkında rivayetlerde farklılıklar vardır. Mukâtil b. Süleyman seriyyenin sekiz kişiden oluştuğunu belirterek isimlerini sayar. Ancak Taberî'de geçen isimlerden Hâlid b. Bükeyr ve Ukkâşe b. Mihsâ'nın ismini zikretmez. Sekizinci kişi olarak Taberî'de ismi geçmeyen Sehl b. Benî Hâris b. Fehd'in katıldığını aktarır. Ayrıca Süheyl b. Beyzâ'nın adını da Sehl olarak kaydeder. Bkz. Ebû'l-Hasen Mukâtil b. Süleymân b. Beşîr el-Ezdî el-Belhî, *Tefsiru Mukatil b. Süleymân*, I-V, thk. Abdullâh Mahmûd Şehhâte, 1. Baskı, Müessesetü't-Târihi'l-Arabî, Beyrut 2002, I, 188.

¹⁷⁷ Mukâtil ve diğer bazıları, Hz. Peygamber Seriyye komutanı olarak ilk önce Ubeyde b. Hâris b. Abdülmuttalib'i görevlendirdiğini, o hazırlıklarını yapıp veda etmek üzere Resulüllah (a.s.)'ın yanına geldiğinde ayrılığa dayanamayarak ağlamaya başladığını, bunun üzerine Abdullah b. Cahş'ı onun yerine görevlendirdiğini ifade ederler. Mukatil, *Tefsiru Mukatil b. Süleymân*, I, 184.

5. Hâlid b. Bükeyr,
6. Âmir b. Rebîa,
7. Ukkâşe b. Mihsan,
8. Süheyl b. Beyzâ,
9. Vâkîd b. Abdullah el-Yerbû' .¹⁷⁸

Hız. Peygamber, kâtibi Übey b. Kâ'b'a (ö. 33/654) bir mektup yazdırarak seriye komutanına verir. Abdullah b. Cahş'a Medine'nin doğusundaki Necid yolunu takip etmesini, iki gece yol aldıktan sonra mektubu açmasını ve oradaki talimata göre hareket etmesini tembih eder.

Aldığı emre uygun olarak hareket eden Abdullah, iki günün sonunda "Mekke ile Tâif arasındaki Batn-ı Nahle'ye kadar gitmeleri, güneyden gelen Kureyş kervanını gözetlemeleri ve onlar hakkında bilgi toplamaları" talimatının yazılı olduğu mektubu açar ve arkadaşlarına okur. Abdullah arkadaşlarına: "Resulüllah bana Batn-ı Nahle'ye kadar gidip, Kureyş kervanını gözetleyerek onlar hakkında haber toplamamı, sizden hiçbirinizi gelmeye zorlamamamı emrediyor. İçinizden kim şehâdeti arzuluyorsa benimle gelsin. Gelmeyi istemeyenler ise geri dönebilir" der. Arkadaşlarının tamamı ona katılır ve beraber yola devam ederler.

Medine'den yaklaşık olarak iki yüz kilometre uzakta bulunan Buhrân mevkiine vardıklarında Utbe b. Gazvân (ö. 17/638) ve Sa'd b. Ebî Vakkas (ö. 55/675), nöbetleşe bindikleri develerini kaybederler. İki gün ararlar. Arkadaşlarından geri kalırlar ve bir daha da buluşamazlar.

Seriyye Batn-ı Nahle'de kervanı gözetlemeye başlarlar. Nihayet Amr b. el-Hadramî'nin başkanlığında Tâif'ten dönen, kuru üzüm, deri ve ticaret eşyası yüklü

---

¹⁷⁸ İbn. Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, II, 243.; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, II, 9.; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, III, 650-655.

Kureyş ticaret kervanına rastlarlar. Kervana baskın yaparak Amr b. el-Hadramî'yi öldürürler. Osman b. Abdullah b. Muğîre ve Hakem b. Keysân'ı esir alırlar. Nevfel b. Abdullah ise kaçarak kurtulur.¹⁷⁹

Ele geçirdikleri ganimeti beş parçaya bölüp, beşte birini Hz. Peygamber'e ayırdılar kalanını aralarında taksim ederler.¹⁸⁰ Onlar Cemâziyelâhir ayının son günü sanarak kervana saldırmışlardır. Ancak o gün haram aylardan olan Receb ayının birinci günüdür. Esirlerle birlikte Medine'ye dönerek Hz. Peygamber'e olup bitenleri anlatırlar. Resulüllah (a.s.)'ın “*Size haram aylarda savaşmayı emretmemiştim*” diyerek yaptıkları işin yanlış olduğunu ifade etmesi üzerine Abdullah, “Yâ Resülellah biz Amr b. Hadramî'yi öldürdükten sonra akşam Receb ayının hilâlini gözetledik. Ancak Cemâziyelâhir içinde mi öldürdük, Receb ayında mı öldürdük bilemedik” diyerek kasıtlı davranmadıklarını anlatmak ister.

Mekke'ye haberin ulaşması üzerine durumu fırsat bilen Kureyşliler, “Muhammed haram aylara olan saygıyı çiğneyerek yasağı deldi. Kan döktü, mallarımızı alıp adamlarımızı esir etti” diyerek menfi propagandaya başladılar.

¹⁷⁹ Hakem b. Keysân: Ebû Cehil'in babası Hişâm b. Muğîre'nin kölesi olan bu kişi, esir olarak getirildikten sonra Allah Resulü'nün ısrarlı tebliği sonucu Müslüman olmuş, İslâm tarihinde ilk Seriy'e'de ele geçirilen ve Müslüman olan ilk esir olmuştur. Bi'rîmaûne olayında hicretin 4. (625) yılda şehit düşmüştür. Bkz. Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Vâkîd el-Vâkîdî el-Eslemî el-Medenî, *Megâzî*, I-III, thk. Marsden Jones, 3. Baskı, Oxford University Press, London 1984, I, 15.; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, II, 246.; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, II, 10.

Osman b. Abdullah b. Muğîre: Serbest bırakıldıktan sonra Mekke'ye dönmüş ve Kâfir olarak ölmüştür. Bkz: İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, II, 246.

Nevfel b. Abdullah: Seriy'e'nin elinden kurtulmayı başaran Nevfel Mekke'ye ulaşarak olayı haber vermiştir. Müşrik olarak yaşamış, Hendek Muharebesinde Müslümanlardan tarafa geçmeye çalışırken hendeğin içine düşmüş ve orada ölmüştür. Bkz. Vâkîdî, *Megâzî*, III, 471.; Mukatil, *Tefsiru Mukatil b. Süleymân*, I, 187.

¹⁸⁰ Abdullah b. Cahş bu taksimi ganimetlerin taksimini düzenleyen âyet gelmeden kendi görüşüyle yapmıştır. Daha sonra *وَاعْلَمُوا أَنَّمَا غَنِمْتُمْ مِنْ شَيْءٍ فَإِنَّ لِلَّهِ خُمُسَهُ وَلِلرَّسُولِ وَلِذِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينِ وَابْنِ السَّبِيلِ* İN yapmıştır. *Eğer Allah'a ve hak ile bâtulun ayrıldığı gün, iki ordunun birbiriyle karşılaştığı gün (Bedir Savaşında) kulumuza indirdiğimizize inanmışsanız, bilin ki, ganimet olarak aldığınız herhangi bir şeyin beşte biri Allah'a Resulüne, onun akrabalarına, yetimlere, yoksullara ve yolcuya aittir. Allah her şeye hakkıyla kadirdir*” Enfâl, 8/41. Bu âyetle ganimetin taksimi düzenlenmiştir.

Mekke’de bulunan Müslümanlardan onlara cevap verenler, “Bu söyledikleriniz ve arkadaşlarınızın başına gelenler Cemaziyelâhir’in son günü meydana gelmiştir” dediler. Bu olayı Resulullah (a.s.) aleyhine bir durum olarak değerlendiren Yahudîler, “Amr harbi inşa etti. Hadramî savaşa katıldı ve Vâkıd harbi tutuşturdu” diyerek yaygara kopardılar. İnsanlar arasında ileri geri konuşmalar çoğalınca Allah Teâlâ bu ayeti indirmiştir.¹⁸¹

2. Dil Açısından Âyetin Çözümlemesi

Kur’an’ın anlaşılmasında tek belirleyici etken olmamakla birlikte kelimelerin ve cümlelerin özelliklerinin önemli bir yeri vardır. Her ne kadar âyetlerin ifade ettiği anlam, söz diziminden daha geniş olsa da manalar, cümlelerin yapısından bağımsız olarak düşünülemez. Bu gerçeklikten hareketle müfessirler, âyetlerin gramer yapısını derinlemesine incelemeye tâbi tutmuşlardır. Sözkonusu âyeti sarf ve nahiv ilmi açısından analiz eden âlimler arasında üç hususta farklı görüş ortaya çıkmıştır.¹⁸² Burada bu ihtilaflara ve âyetin anlamına etkisine yer verilecektir.

a. “يَسْأَلُونَكَ” Fîlinin Fâiliyle İlgili İhtilaf

Sorma eyleminin anlama etkisi üzerinde duran ulemâ, soruyu soran kişiyle ilgili iki ihtimalin söz konusu olabileceğini değerlendirirler. Âlimlerin bazısına göre soruyu soranlar mü’minlerdir. Bir kısım müfessirler ise sorunun müşrikler tarafından yöneltildiği görüşündedir.

Mukâtil’in aktardığına göre, kaçmayı başaran Nevfel b. Abdullah b. El-Muğire, ertesi gün Mekke’ye ulaşarak olanları haber verir. Mekkeli müşrikler, hicret edemeyen Müslümanlara “siz kendinizi Allah’ın dininde sanıyorsunuz ancak,

¹⁸¹ Mukâtil, *Tefsiru Mukatil b. Süleymân*, I, 184-186.; Vâkıdî, *Megâzî*, I, 13-18.; İbn Hişâm, *es-Sîretü’n-Nebeviyye*, II, 243-247.; İbn Sa’d, *et-Tabakâtü’l-Kübrâ*, II, 9,10.; Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, III, 650.; Beyhakî, *es-Sünenü’l-Kübrâ*, IX, 19-21.; İbn Kayyım el-Cevziyye Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Zürâî ed-Dimaşkî el-Hanbelî, *Zâdü’l-Meâd*, I-V, thk. Şuayb el-Arnaût-Abdülkâdir el-Arnaût, 27. Baskı, Mektebetü’l-Menâru’l-İslâmî, Kuveyt 1994, III, 167-170.

¹⁸² Bkz: Ali Akay, “Söz-Metin Bağlamında Bakara Suresi’nin 217. Ayeti Üzerine Bir Değerlendirme”, *Dini Araştırmalar*, Cilt: 10, Sayı: 28, Mayıs-Ağustos 2007, s. 249-270.

arkadaşlarınız haram aylarda savaşmayı helal sayarak adamlarımızın bazısını öldürüp diğerlerini esir alarak, malımıza da el koydular. Siz iddia ettiğiniz dininizde bunu buluyor musunuz?” diyerek Resulüllah (a.s.)’ı ve ashâbını kınamak isterler. Müslümanlar “Allah ve Resülü daha iyi bilir” cevabını verirler. İşin aslını öğrenmek için Abdullah b. Cahş’a (ö. 3/624) mektup yazarak durumu anlatırlar, Resulüllah (a.s.)’a bu konuda âyet inip inmediğini ve nasıl davranmaları gerektiğini sorarak kendilerine bildirmesini isterler. Abdullah’ın mektubu Hz. Peygamber’e göstermesi üzerine âyet iner.¹⁸³

Mukâtil’in bu anlatımına göre soru sorma eylemi hicret edemeyip Mekke’de kalan müminler tarafından gerçekleştirilmiş ve o ana kadar herkes tarafından bilinen haram aylar ve yasaklarının vârid olan vahiyle değiştirilip değiştirilmediği öğrenilmek istenmiştir. Bu rivayete itibar edildiği takdirde haram ayların hükmünün değil, mevcut olan ve bilinen kutsallığın ve yasakların devam edip etmediği öğrenilmek istenmektedir. Buna göre verilen cevapta, kutsiyetinde ve o ayla ilgili yasaklarda bir değişikliğin olmadığı haber verilmiş olur.

Taberî âyeti açıklarken “Yâ Muhammed (s.a.v.) ashâbın senden haram olan Receb ayında savaşmanın hükmünü soruyorlar de ki” diyerek mü’minlerin soruyu sorduklarını belirtir.¹⁸⁴

Said b. Cübeyr’den (ö. 94/713) gelen bir rivayete göre İbn Abbas, “Ben Resulüllah (s.a.v.)’in ashâbından daha hayırlı bir topluluk görmedim. Onlar Nebî (a.s.)’a on üç soru sordular, hepsine Allah Teâlâ Kur’an’da cevap verdi. Onlardan biri de haram ayda savaş sorusu idi” demiştir.¹⁸⁵

Râzî’nin değerlendirmesine göre, soruyu soranlar mü’minlerdir. Bunun iki şekilde olması muhtemeldir. Allah Teâlâ ashâba savaş emrini verdiği zaman, haram ayların ve Mescid-i Haram’ın hürmetini bilen ve takdir eden mü’minlerin savaş

¹⁸³ Mukâtil, *Tefsiru Mukatil b. Süleymân*, I, 186.

¹⁸⁴ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, III, 648.

¹⁸⁵ Kurtubî, *el-Câmi’ li Ahkâmi’l-Kur’an*, III, 418.

emrinin bu ayların ve Mescid-i Haram'ın dışında olduğunu düşünmeleri ve bu durumu Resulüllah'a sormaları üzerine âyet inmiştir. İkinci ihtimale göre ise, müfessirlerin çoğunluğunun aktardığı İbn Hadramî'nin öldürülmesi olayı üzerine vahyolunmuştur. Batn-ı Nahle olayını nakleden rivayetlerden anlaşıldığına göre, o esnada Hz. Peygamber'in çevresinde ashâbın bulunması, müşriklerle görüştüğüne dair bir bilginin bulunmaması, âyetin öncesinde ve sonrasında hitabın mü'minlere olması sorunun ashâb tarafından sorulduğunu gösterir.¹⁸⁶

İslâm'ın ilk yıllarından itibaren bu olay zamanına kadar haram aylardaki yasak konusunda herhangi bir hüküm belirtilmemiştir. Bant-ı Nahle olayının akabinde meydana gelen gelişmelerden, ashâbın bu ayların hürmetinden haberdar oldukları, yasaklara uydukları anlaşılmaktadır. Araplar arasında çok eskiden beri bilinen haram aylarla ilgili yasakların, fiilen uygulanmaya devam ettiği anlaşılmaktadır. Ashâbın bu olay üzerine soru sormaları, yasağı bilmemelerinden veya tereddüt içerisinde olmalarından değil, ortada var olan durumla ilgili yeni bir hükmün gelip gelmediğini öğrenmek istemelerinden kaynaklanmıştır.

Âlûsî'nin aktardığı Zührî'nin Urve'den rivayetinde, olayı haber alan Kureyş müşriklerinin Resulüllah (a.s.)'a bir heyet göndererek "sen haram ayda adam öldürmeyi helal mı saydın?" diye sormaları üzerine âyetin indiği bilgisi yer alır. Âlûsî bu rivayete göre soruyu soranların müşrikler olduğunu belirtir. Âlimlerin çoğunluğunun soruyu soranların mü'minler olduğunu söylediklerini ifade eden Âlûsî burada kimin sorduğunu anlamaya yarayacak açık bir delil yoktur der.¹⁸⁷

Suyûtî (ö. 911/1505), Beyhakî'den naklen, Kureyş müşriklerinin haberi almaları üzerine bir heyetle Medine'ye geldiklerini, Hz. Peygamber'e "sen haram aylarda savaşmayı ve adam öldürmeyi helal mi kıldın" diye sormalarıyla âyetin

¹⁸⁶ Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, VI, s. 31.

¹⁸⁷ Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, II, 108.

indiğini aktarır.¹⁸⁸ Taberî de İbn Abbâs'tan, Resulullah (a.s.)'a müşriklerden bir heyetin gelerek, haram ayda öldürme işini sorduklarını ve onu ayıplamayı amaçladıklarını belirten bir rivayetin varlığından söz eder.¹⁸⁹

Müşriklerin Peygamber (s.a.v.)'e gelerek soruyu sormaları gerekmez. Yapılan hatalı öldürme olayını kendileri açısından bir fırsat bilerek Resulullah (a.s.)'ı ve ashâbını karalamaya ve küçük düşürmeye yönelik provokatif birtakım hareketlere girişmeleri üzerine Allah Teâlâ, kendi rezil durumlarını haber vermiştir. Onun için verilen cevap da bilgilendirme amacı taşımamaktadır. Haram Ayların yasağının devam ettiğini, ancak sorudaki üsluba uygun olarak, kendilerinin yaptığı kötülüklerin bu yasağı çiğnemekten daha vahim olduğunu vurgulamıştır. Bilgi edinmek amacıyla sorulan sorulara Kur'an'da amaca uygun olarak eğitici ve öğretici bir metodla cevap verilmiştir.¹⁹⁰

Anlama etkisi açısından değerlendirildiğinde, soruyu müminlerin sorduğu rivayeti esas alınırca verilen cevap, mevcut olan durumda değişikliğin olmadığını anlatmaya yönelik olur. Bu durumda âyet, haram ayların kutsallığının ve bu aylarla ilgili var olan yasakların devam ettiğini, ashâbın mâlum olayda gerçekleştirdikleri öldürme fiilinin hata olduğunu bildirmiştir.

Sorma eyleminin fâilinin müşrikler olduğu kabul edildiği takdirde, verilen cevap bilgilendirme amaçlı olmayıp, onları ayıplama ve tahkir etmeye yöneliktir. Buna göre âyet, müminler bu ayda yasak olan bir işi yapmakla hata ettiklerini, ancak bu yanlış üzerinden putperestlerin onları suçlamaya kalkışmalarının abesle iştilal kabilinden olduğunu, kendilerinin işledikleri cürümlerin çok daha büyük ve kınanmaya daha fazla müstehak olduğunu haber verir.

---

¹⁸⁸ Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî, *ed-Dürri'l-Mensûr fi't-Tefsîri bi'l-Me'sûr*, I-XVII, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, 1. Baskı, Dâr-ı Hicr, Kahire 2003, II, 539.

¹⁸⁹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, I, 661.

¹⁹⁰ Örnek olarak, Bakara, 2/186; İsra, 17/85; Kehf, 18/83'e bakılabilir.

b. “وَكُفِّرْ بِهِ”deki Zamirin Mercîyle İlgili İhtilaf

Anlam açısından fazla etkisi olmamakla beraber, zamirin döndüğü kelimeyle ilgili ortaya çıkan iki farklı görüş ortaya konmuştur. Birinci görüşe göre zamir “اللَّهِ” lafzına döner ve ‘Allah’ı inkâr edenler’ demek olur. Taberî, Kurtubî ve Beyzâvî’nin (ö. 685/1286) de aralarında bulunduğu müfessirlerin çoğunluğu bu görüştedir.¹⁹¹

Mukâtil âyeti izah ederken “وَكُفِّرْ بِاللَّهِ” şeklinde açıklamıştır.¹⁹² İbn Abbas’tan, zamirin “سَبِيلِ” kelimesine döndüğünü söylediğine dâir bir rivayet nakledilmiştir. Bu duruma göre âyet “Allah’ın yolundan alıkoyanlar ve o yolu inkâr edenler” anlamında olur.¹⁹³

c. “وَالْمَسْجِدِ الْحَرَامِ”ın Atfedildiği Yerle İlgili İhtilaf

Bu ifadedeki “و” (vav)ın atıf harfi olduğunda ihtilaf yoktur. Ancak matuf olan kelime hususunda görüş ayrılığı ortaya çıkmıştır. Müfessirlerin çoğunluğunun görüşüne göre “الشَّيْءِ الْحَرَامِ” üzerine atfedilmiştir. Bu durumda âyetin takdiri “وَصَدُّ عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ” şeklindedir. Bu takdirde âyetin anlamı “Allah’ı inkarın yanında Mü’minleri O’nun yolundan ve Mescid-i Haram’dan alıkoyup onlara engel olmanız daha büyük günahdır” olur. Başta Mukâtil¹⁹⁴ olmak üzere Nehhâs (ö. 338/950),¹⁹⁵ Kurtubî,¹⁹⁶ Zemahşerî,¹⁹⁷ İbn Kuteybe (ö. 276/889)¹⁹⁸ ve diğerleri bu görüştedir.

¹⁹¹ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, I, 661.

¹⁹² Mukâtil, *Tefsiru Mukatil b. Süleymân*, I, 186.

¹⁹³ İbn Cevzî Ebü’l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed el-Bağdâdî, *Zâdü’l-Mesîr*, I-IX, 3. Baskı, el-Mektebetü’l-İslâmî, Beyrut 1984, I, 238.

¹⁹⁴ Mukâtil, *Tefsiru Mukatil b. Süleymân*, I, 186.

¹⁹⁵ Ebû Ca’fer en-Nehhâs Ahmed b. Muhammed b. İsmâil el-Murâdî el-Mısırî, *I’râbü’l-Kur’an*, I-V, thk. Zühayr Gâzî Zâhid, 2. Baskı, Âlemü’l-Kütüb, Kahire 1985, I, 307.

¹⁹⁶ Kurtubî, *el-Câmi’ li Ahkâmi’l-Kur’an*, III, 426.

¹⁹⁷ Zemahşerî, *Tefsîru’l-Keşşâf*, s. 127.

¹⁹⁸ Ebû Muhammd Abdullâh b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî, *Tefsîru Garîbi’l-Kur’an*, thk. Seyyid Ahmed Sakr, b.s.y., Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, Beyrut 1978, s. 82.

Ferrâ (ö. 207/822), Ulemâ'nın çoğunluğundan farklı bir görüş ileri sürmüştür. Ona göre “وَصَدُّ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ” ve “كُفْرٌ بِهِ” ifadeleri baş taraftaki “كَبِيرٌ” üzerine atfedilmiştir.

“وَالْمَسْجِدِ الْحَرَامِ”¹ da “عَنِ الشَّهْرِ الْحَرَامِ” üzerine atfeden Ferrâ'ya göre cümlenin takdiri, “يَسْأَلُونَكَ عَنِ الشَّهْرِ الْحَرَامِ وَ عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ قِتَالٍ فِيهِ” şeklindedir. Buna göre âyetin manası “*Sana haram ayda ve Mescid-i Haram'da savaşmanın hükmünü soruyorlar, de ki: O ayda savaşmak büyük bir günah, Allah'ın yolundan kullarını alıkoymak ve onu inkâr etmektir. Mescid-i Haram ehli olan Resulü Allah'ı ve ashâbını oradan çıkarmak, o ayda savaşmaktan daha büyük bir günahdır. Şirk bu ayda adam öldürmekten daha büyük günahdır*” şeklindedir.

Ferrâ'ya göre, “قُلْ قِتَالٌ فِيهِ كَبِيرٌ وَصَدُّ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ” ayrı bir cümledir ve manası “*De ki: O ayda savaşmak ve (insanları) Allah yolundan çevirmek büyük bir günahdır*” demektir. “وَإِخْرَاجُ أَهْلِهِ مِنْهُ أَكْبَرُ عِنْدَ اللَّهِ” “*Mescid-i Haram'ın ehlini oradan çıkarmak ise Allah'ın yanında daha büyük bir günahdır*” cümlesi öncesinden bağımsız ayrı bir cümledir.¹⁹⁹

Nehhâs, isim vermeden “denildi ki” diyerek Ferrâ'nın bu görüşünün yanlış olduğunu söyler. Gerekçe olarak, böyle bir atfın olması halinde mananın “*insanlar sana Mescid-i Haram'ı soruyorlar*” şeklinde olacağını, böyle bir sorunun ise anlamsız olduğunu ifade eder. Gerekçe olarak o gün Mescid-i Haram'ın kutsiyeti hususunda, Mü'min olsun Müşrik olsun kimsenin bir şüphesinin olmadığını belirtir.²⁰⁰

Taberî, “bazı Arap dil bilimcilerin zannettiği gibi” diyerek Ferrâ'nın görüşünün ilim ehlinin genel görüşüne uymadığını ve tutarsız olduğunu söyler. Ona göre, mü'minlerden hiç kimse inançları sebebiyle kendilerini, Kureyşlilerin Mekke'den, yurtlarından ve Mescid-i Haram'dan çıkartmalarının kötülüğü

¹⁹⁹ Ebû Zekerriyya Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ, *Meâni'l-Kur'an*, I-III, 3. Baskı, Âlemü'l-Küttüb, Beyrut 1983, I, 141.

²⁰⁰ Nehhâs, *Î'râbü'l-Kur'an*, I, 307.

hususunda bir şüphe duymamaktadır. Mü'minler bu konuda Resulüllah (a.s.)'a soru sormak isteselerdi, “müşriklerin yaptıklarına karşılık bizim de onları evlerinden ve Mescid-i Haram'dan kovmamız caiz olur mu” diye sormaları gerekirdi. Halbuki Müslümanlar ortada mevcut olan haram ayda öldürme fiilinin hükmünü öğrenmek istemişlerdir.²⁰¹

İbn Atiyye (ö. 541/1147) de, Ferrâ'nın bu görüşüne karşı çıkar. Ayetin dil yapısının böyle olduğunu kabul etmemiz halinde “insanları Mescid-i Haram'dan çıkarmak Allah'ın indinde, O'nu inkâr etmekten daha büyük bir günahdır” anlamının ortaya çıkacağını, bunun yanlışlığının açık olduğunu söyler.²⁰²

Sonuç olarak âyetin bu kısmında müşriklerin irtikab ettikleri “İnsanların inanma özgürlüğünün önüne engeller koyma, Allah'ı inkâr etme, Allah'ın kullarının mukaddes belde olan Mescid-i Haram'a girmelerine ve orada ibadet etmelerine mâni olma ve müminleri yurtlarından çıkmaya zorlamak suretiyle can ve mal güvenliğini tehlikeye atma” eylemleri, haram ayların kutsallığının ihlal edilmesiyle karşılaştırılmış ve Kureyş müşriklerinin yaptıklarının daha büyük bir günah olduğu vurgulanmıştır.

d. Genel Kabule Göre Âyetteki Cümleler ve İ'râbı

“يَسْأَلُونَكَ عَنِ الشَّهْرِ الْحَرَامِ قِتَالٍ فِيهِ” burası ayrı bir cümledir. “قِتَالٍ فِيهِ” ifadesi “الْحَرَامِ”dan bedel-i iştimaldir. “Sana haram aylardan, onda savaşmaktan sorarlar” demektir. Soranın kim olduğu hususunda ihtilaf edilmiştir. “قُلْ قِتَالٌ فِيهِ كَبِيرٌ” ayrı bir cümledir. “O ayda savaşmak büyük bir günahdır” anlamını ifade eder.

“وَصَدُّ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ وَكُفْرٌ بِهِ وَالْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَإِخْرَاجُ أَهْلِهِ مِنْهُ أَكْبَرُ عِنْدَ اللَّهِ” cümlesinde “وَصَدُّ” mübteda, “وَكُفْرٌ” ve “وَإِخْرَاجُ” mübteda üzerine ma'tuf, “وَالْمَسْجِدِ الْحَرَامِ” terkibi “وَصَدُّ” üzerine ma'tuf, “أَكْبَرُ عِنْدَ اللَّهِ” ise haber olup “İnsanları Allah yolundan

²⁰¹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, III, 650.

²⁰² İbn Atiyye, Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib b. Abdirrahmân b. Gâlib el-Muhâribî el-Gırnâtî el-Endelüsî, *el-Muharriru'l-Vecîz fî Tefriri'l-Kitâbi'l-Azîz*, I-VIII, 2. Baskı, Dâru'l-Hayr, Doha 2007, III, 522.

alikoymak, O'nu inkâr etmek, insanların Mescid-i Haram'a girmesini engellemek ve onun ehlini oradan çıkarmak Allah katında daha büyük bir günahdır” anlamına gelir. “وَالْفِتْنَةُ أَكْبَرُ مِنَ الْقَتْلِ” ayrı bir cümledir. “Şirk adam öldürmekten daha büyük bir günahdır” manasındadır.²⁰³

3. İbn Hadramî'nin Öldürülme Zamanıyla İlgili İhtilaflar

Rivayetlerde seriyyenin İbn Hadramî'yi öldürme zamanıyla ilgili bazı farklı bilgiler vardır. Âyetin ihtiva ettiği hükümler açısından bu konudaki şüphelerin giderilmesi önemlidir. Bu bakımdan öldürme eyleminin zamanıyla ilgili ihtilaflara temas etmek uygun olacaktır.

Urve rivayetine göre, öldürme fiiliyle sonuçlanan süreçte, Abdullah ve arkadaşları kervanla karşılaştıklarında ne yapmaları gerektiğini istişare ederler. O günün Cemaziyelâhir ayının son günü olduğunu bildikleri için nasıl davranmaları gerektiğini belirlemeye çalışırlar. Bu gece onlara saldırmazlarsa ertesi gün haram ayların gireceği, bu durumdan Kureyşlilerin yararlanacağı, saldırırlarsa da haram ay yasağını çiğnemiş olacakları endişesini taşırlar. Tereddüt ve istişareden sonra saldırmaya karar verirler. Vâkıd bir ok atar ve Hadramî'yi öldürür. Medine'ye döndüklerinde Peygamber (s.a.v.) emretmediği ve yasak olan bir fiili işlemelerinden dolayı kendilerini uyarır.²⁰⁴

Suddî'nin (ö. 127/745) anlatımında, Mekkeli müşriklerin “Muhammed'i Allah'a itaat eden biri olarak bildik. O haram ayları helal sayan ilk kişi oldu. Arkadaşımızı Receb ayında öldürdü” diye yaygara yapmaları üzerine Müslümanlar “Biz onu Cemaziyelâhir ayının son gününde öldürdük. Receb ayı girdiğinde ise kılıçlarımızı kınına koyduk” diye savunmaları üzerine âyetin indirildiğini kaydedilir.

²⁰³ Muhammed et-Tayyib el-İbrâhîm, *İ'rabu'l-Kur'ani'l-Kerim el-Müyyesser*, 5. Baskı, Dâru'n-Nefâis, Beyrut 2011, s. 34.; Zeccâc, *Meâni'l-Kur'an ve İ'râbuhu*, I, 289.; Nahhâs, *İ'râbü'l-Kur'an*, I, 308.; Ebû Ca'fer en-Nehhâs Ahmed b. Muhammed b. İsmâil el-Murâdî el-Mısırî, *Meâni'l-Kur'ani'l-Kerim*, I-VI, thk. Muhammed Ali es-Sâbûnî, I. Baskı, et-Turâsü'l-İslâmî, Mekke 1988, I, 168.

²⁰⁴ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, III, 650.

“قِيلَ” “denildi ki” lafzı kullanılarak, o gün Receb ayının ilk günüydü diyenlerin de olduğu söylenir.²⁰⁵

Cüdeb b. Abdullah rivayetinde, Abdullah ve arkadaşlarının Hadramî’yi öldürdükleri ve o günün Receb mi yoksa Cemaziyelâhir mi olduğu hakkında şüpheyeye düştükleri belirtilir. Ebû Malik el-Gıfârî ve Zührî’den de seriyyenin zaman hakkında şüpheyeye düştüklerini konusunda bir rivayet mevcuttur.²⁰⁶

İbn Abbas’tan nakledilen bir rivayette, seriyyenin gün hakkında yanılarak Receb ayının ilk gününde öldürdükleri bilgisi mevcuttur. Kendisinden yapılan başka bir rivayette de Resûlullah (a.s.)’ın ashâbının Hadramî’yi Cemaziyelâhir’in son günü Receb ayının ilk günü öldürdükleri, müşriklerin Nebî (a.s.)’a bir heyet göndermeleri üzerine Allah Teâlâ’nın, müşrikleri kınayarak bu âyeti indirdiği aktarılır.²⁰⁷

Mücâhid, o zamanlar Hz. Muhammed (s.a.v.) ile Mekkeliler arasında bir anlaşmanın mevcudiyetinden bahseder. Receb ayının ilk gününde Hadramî’nin öldürülmesi nedeniyle Kureyşlilerin, “aramızda anlaşma olmasına rağmen haram ayda arkadaşımızı öldürdünüz” demelerini, bu âyetin inmesinin sebebi olarak gösterir.²⁰⁸

Ubeyd b. Süleyman el-Bâhilî’nin Dahhâk’tan (ö. 105/723) yaptığı nakilde, herhangi bir kayıt olmaksızın haram ayda öldürdükleri kaydedilir.²⁰⁹ Vâhidî (ö. 468/1076), âyetin “وَصَدُّ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ” kısmını açıklarken, “Hudeybiye günü Resûlullah’ın ve ashâbının Beytullah’ı ziyaretine engel olmak” diye tefsir etmiştir.²¹⁰ Âyet Hudeybiye olayından önce indiği için bu yorumun doğru olmadığı açıktır.

²⁰⁵ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, III, 654.

²⁰⁶ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, III, 655.

²⁰⁷ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, III, 657.

²⁰⁸ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, III, 656.

²⁰⁹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, III, 660.

²¹⁰ Vahidî Ebü'l-Hasen Ali b. Ahmed b. Muhammed en-Nîsâbûrî, *el-Vasît fî Tefsiri'l-Kur'ani'l-Mecîd*, I-IV, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd, 1. Baskı, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1994, I, 321.

Öldürme zamanıyla ilgili rivayetler değerlendirildiğinde âyetin doğrudan bu aya ait yasaktan bahsetmesi, müşrikler tarafından ayıplama vesilesi yapılması, Peygamber (s.a.v.)’in Abdullah b. Cahş’ı Receb ayında öldürme yasağının çiğnemelerinden dolayı azarlaması, esirlere ve ganimetlere dokunmaması ve ashâbın bu olayın hükmünü öğrenmeye çalışmaları gibi hususlar dikkate alındığında bu olayın Receb ayı içinde gerçekleştiği anlaşılmaktadır.

Âlûsî, “الشَّهْرُ الْحَرَامُ” daki elif lamın cins için olduğunu ve sadece Receb ayının değil, bütün haram ayların kastedilmesinin daha uygun olacağını ifade eder. Âyetin izahında o ayda kıtalin büyük bir günah olduğunu açıklanması, haram aylarda savaşmanın günah olduğu gerçeğini ifade ettiğinin, Resulullah (a.s.)’in onu helal kılmadığının beyanı olduğunu, ashâbın öldürme işinin ise içtihatla hata olduğunu, onların içtihat ettiklerini, ama hata ettiklerini, dolayısıyla bir sevap²¹¹ aldıklarını söyler.²¹²

Araplar arasında eskiden beri haram aylara saygının varlığı bilinmektedir. Bu aylardaki yasakların insanlara sağladığı barış ortamından yararlanarak Hac ve Umre mevsiminde Kâbe’yi ziyarete geldikleri, ticaret yaptıkları ve yıllık ihtiyaçlarını karşıladıkları sükûnet ortamını korumaya çok özen göstermişlerdir. İslâm dini barışa büyük bir ehemmiyet vermesi hasebiyle bu ayların kutsiyetine olan saygıyı muhafaza etmiştir. Bu âyetin iniş sebebinin teşkil eden olaya kadar Müslümanlar arasında haram ayların saygınlığını ihlal niteliği taşıyan herhangi bir olayın bilgisi bize ulaşmamıştır.

Âyetin nüzulüne sebep olan olayın cereyan etmesi üzerine haram ayların yasaklarında bir değişikliğin olup olmadığı ashâbın gündemine gelmiştir. İnen bu âyet, haram aylarla ilgili uygulamada mevcut olan yasakların ve o ayın kutsallığının devam ettiğini, bu konuda bir değişikliğin olmadığını teyit etmiştir.

²¹¹ Âlûsî bu kanaate Buhârî’nin Amr b. Âs’ten rivayet ettiği ‘Hâkim içtihadıyla hükmettiği ve isabet ettiği zaman iki sevap vardır. İctihat eder ve içtihadında yanılırsa bir sevap vardır’ hadisine dayanarak varmıştır. Bkz. Buhârî, *Kitâbü’l-İ’tisâm*, 21.

²¹² Âlûsî, *Rûhu’l-Meânî*, II, 108.

Âyetle ilgili rivayetler değerlendirildiğinde malum hadisenin arkasından gelişen olaylar, Kureyş müşriklerinin bu olay üzerinden Peygamber (s.a.v.)'e dil uzatmaya kalkmaları, ashâbı haram ay konusunda bilinen hususlarda bir değişiklik olup olmadığını merak etmeye itmiştir. Gerek Mekke'de bulunan mü'minlerin Abdullah b. Cahş'a konuyu Resulüllah (a.s.)'a sormasıyla ilgili mektup yazdıkları rivayeti, gerekse Medine'de bulunanların karşılaştıkları olayın akıbetini merak etmeleri, haram aylar hususunda zihinlerde soruların oluşmasına neden olmuştur. Esasen o dönemde yaşayan bütün insanların haram aylarla ilgili uygulamayı bilmeleri, o zamana kadar hiçbir şüphe yaşamamaları gibi hususlar, haram aylar hakkında genel bilgi öğrenme isteğinden ziyade meydana gelen olayın hükmünü merak ettiklerini akıllara getirmektedir.

Soruyu ister Kureyş müşrikleri sormuş olsun ister Müslümanlar sormuş olsun, sonuçta o zamana kadar var olan bir uygulamanın tersine bir olay meydana gelmiş, bu olayın sonucuyla ilgili merak söz konusu olmuştur.

Allah Teâlâ ilgili âyetle cevap vererek o konuya açıklık getirmiştir. Buna göre haram ayda öldürme işinin büyük bir hata ve günah olduğu teyid edilmekte, ancak bu durumun Kureyşlilerin lehine bir sonuç doğurmayacağı da kuvvetle vurgulanmaktadır. Şöyle ki; Müşriklerin işleyegeldikleri kabahatlerden, Resulüllah (a.s.)'a iman etmek ve onunla hicret etmek isteyenleri engellemek, tutsak etmek ve azap etmek suretiyle mâni olmak, Allah'ı inkâr etmek, hac, umre ibadetini yapmak ve namaz kılmak için Mescid-i Haram'a gitmek isteyenleri engellemek, Mescid-i Haram'ın yerlileri olan ve orada ikamet eden mü'minleri yurtlarını terk etmeye mecbur etmek, bütün bunların haram ayda Hadramî'yi öldürmekten daha büyük bir günah ve suç olduğu hatırlatılmaktadır.

B. Haram Ayda Saldırmazlık Karşılıklısıdır

Haram ayların mübarek olduğunu anlatan âyetlerden biri de Bakara 2/194'tür. Bakara 2/217. âyette bu ayda savaş dâhil her türlü şiddetin büyük bir günah ve haram ayların kudsiyetine saygısızlık anlamına geleceği hatırlatılmıştır. Bu âyette ise haram aylarla ilgili başka bir konuya dikkat çekilmiş, iki toplum arasında savaş yasağına

riayetinin ancak karşılıklı olacağına, bu aylar içerisinde maruz kalınacak bir saldırıya misliyle mukabelenin meşruiyeti ifade edilmiştir.

Bu kısımda söz konusu âyetle ilgili açıklamalara yer verilecek, haram aylar açısından âyetin ifade ettiği anlamlar üzerinde durulacaktır.

الشَّهْرُ الْحَرَامُ بِالشَّهْرِ الْحَرَامِ وَالْحُرُمَاتِ قِصَاصٌ فَمَنْ اعْتَدَى عَلَيْكُمْ فَاعْتَدُوا عَلَيْهِ بِمِثْلِ مَا اعْتَدَى عَلَيْكُمْ
وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ مَعَ الْمُتَّقِينَ

*“Haram ay haram aya karşılıktır. Hürmetler (dokunulmazlıklar) karşılıklıdır. Kim size saldırırsa siz de ona misilleme olacak kadar saldırın. Allah’tan korkun ve bilin ki Allah müttakîlerle beraberdir.”*²¹³

Sebeb-i Nüzulu: Âyetin nüzulüne sebep olan olay ve zamanla ilgili birçok rivayet vardır. Farklı tarikten gelen haberler özünde aynı hadiseden bahsetmekle beraber, aralarında ufak sayılabilecek farklılıklar vardır. Taberî, İkrime (ö. 105/723) ve İbn Abbâs’tan, Mücahid, Katâde (ö. 117/735), Suddî ve Dahhâk’tan gelen rivayetleri kaydetse de bunların arasında önemli bir fark yoktur.

Âyetin nüzulüne sebep olan olay özet olarak şöyle gelişmiştir: Hz. Peygamber hicretin 6. yılı (m. 628) Zilkâde ayında, bu ayın getirdiği barış ve güven ortamından yararlanıp hem umre yaparak Beytullah’ı ziyaret etmek, hem de ashâbıyla beraber vatan hasretini giderip, ana yurtlarını görmek maksadıyla, Medine’de yerine Abdullah b. Ümmi Mektüm’ü (ö. 15/636) bırakarak, 1400 civarında arkadaşı ile Mekke’ye yola çıktı. Yanlarına “hedy”²¹⁴ kurbanlıklarını da

²¹³ Bakara, 2/194.

²¹⁴ Hedy Kurbanı: “Hediye etmek, yol göstermek” gibi anlamlara gelen “hedy” fıkıh terimi olarak, hac ve umre yapanların harem bölgesinde kestikleri kurbanın adıdır. Büyükbaş hayvanlardan kesilenlerine “bedene”, küçükbaş olanlarına “dem” denir. Nafile ve vacip olarak iki türü vardır. Hac veya umre için Mekke’de bulunanların sırf Allah rızası için kestikleri hedy nafiledir. Adamak suretiyle zimmete borç olarak geçen, temettü veya kıran haccı yapanların kesmek zorunda olduğu şükür kurbanı, hac veya umre vaciplerinden birinin terki veya ihram yasaklarının ihlalinden dolayı kesilen kurban vaciptir. Bkz. İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, “hedy” maddesi, XV, 353.; İbnü'l-Hümâm Kemâlüddîn Muhammed b. Abdilvâhid b. Abdilhamîd es-Sivâsî el-İskenderî, *Şerhu Fethi'l-Kadîr*, I-X, thk. Abdürrezzâk Gâlib el-Mehdî, 1. Baskı, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiye, Beyrut 2003, III, 149.

almışlardı. Mekke'ye 17 km yakınlıkta bulunan Hudeybiye mevkiinde konakladıkları sırada, Kureyşlilerden silahlı bir grup gelerek onlara karşı koymak istediler. Resulü Allah (a.s.) ve ashâbı, Kureyş heyetini esir almalarına rağmen, savaş maksadıyla gelmediklerini göstermek için onları serbest bıraktılar. Mekkelilere geliş amacını anlatmak üzere Huzaa kabilesinden bir Müslümanı gönderdiler. Ondan bir sonuç alınamamasının ardından Hz. Osman'ı gönderdiler. Ancak onun dönüşü gecikti. Bir taraftan da öldürüldüğüne dair bir şayiye yayıldı. Peygamber (s.a.v.) müşriklerle savaşmak üzere ashâbından biat aldı. Durumun aslının anlaşılması ve müşriklerin işin ciddiyetini kavramalarıyla anlaşma sağlandı.

Yapılan muahedeye göre Müslümanlar o sene Mekke'ye girmeyecekler, ertesi sene gelip üç gün boyunca ziyaret edebileceklerdi. Nihayet ertesi sene yine Zilkâde ayında üç gün boyunca Umretü'l-Kaza²¹⁵ yapıp, ziyaret ettiler. Böylece önceki yıl haram aylarda müşriklerin engellemesinin karşılığı olarak, yine haram ayda ziyaret gerçekleşti. Müşrikler Resulü Allah (a.s.)'ı ve ashâbını Mekke'ye sokmamakla övünmüşlerdi. Bu olay üzerine âyet indi.²¹⁶

İbn Cevzî (ö. 597/1201), âyetin nüzul sebebiyle ilgili iki farklı rivayet kaydeder. İbn Abbas, Mücahid ve Atâ'nın kavline göre âyet, Hudeybiye'den sonraki olaylar ve kaza umresiyle ilgili inmiştir. Başka bir nakle göre, Arap müşrikler Peygamber (s.a.v.)'e gelerek haram aylarda kendileriyle savaştan menedilip edilmediğini sorarlar. Müşrikler bu soruyla Resulü Allah (a.s.)'ın haram aydaki tutumunu öğrenip ondaki yasaktan yararlanarak Müslümanlara tuzak kurmayı ve saldırmayı düşünürler. Nebî (a.s.)'ın savaş yasağının sürdüğünü bildirmesi üzerine âyet iner.²¹⁷

---

²¹⁵ Umretü'l-Kaza: Nebî (a.s.)'ın Hudeybiye Antlaşması'nın ertesi sene ashâbıyla beraber yapmış olduğu umrenin adıdır. Bir yıl önce yola çıkılmasına rağmen eda edilemeyen umrenin yerine yapıldığı için bu isimle anılmıştır. Bkz. Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Yesâr b. Hıyâr el-Muttalibî el-Kureşî el-Medenî, *es-Sîretü'n-Nebeviyye.*, I-II, thk. Ahmed Ferîd, 1. Baskı, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiye, Beyrut 2004, II, 454.

²¹⁶ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, III, 204.

²¹⁷ İbn Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, I, 201.

Taberî bu olayı, İkrime'nin İbn Abbâs'tan, Mücâhid'den, Katâde, Suddî ve Dahhâk'tan farklı lafızlarla nakletmiştir.²¹⁸ İbn Abbâs'ın âyeti, “Kaza umresi için olan haram ay, engellendiğin haram aya karşılıktır. Haram ay haram aya bedeldir. Haram ayda müşrikler size karşı savaş başlatırlarsa siz de onlara aynıyla karşılık verin ve onlarla savaşın. O ayda siz savaş başlatmaktan Allah'tan korkun” diyerek açıkladığı rivayet edilir.²¹⁹

Mukâtil, ashâb kaza umresi için Mekke'ye yöneldiğinde müşriklerin, Mekke'ye girişe izin vermeyecekleri ve haram ayda savaş çıkaracakları endişesini taşımaları nedeniyle Allah Teâlâ'nın bu âyeti indirerek Müslümanların bu ayda ve bu mekânda savaş başlatmamalarını, ancak müşriklerin saldırısına maruz kalmaları halinde karşılık vermelerinin meşru olduğunu, çünkü haram aylara saygının karşılıklı olduğunu söyler.²²⁰

Zeccac (ö. 311/923), hürmetlerin karşılıklı olmasının bu ayda savaş olarak anlar. Rivayet edildiğine göre Müşrikler Peygamber (s.a.v.)'e gelerek haram ayda savaşmanın hükmünü sorarlar. Allah Teâlâ o ayda savaşmak büyük bir günahtr âyetini indirir.²²¹ Kureyş bu soruyu Resulullah (a.s.) ve ashâbına tuzak hazırlamak için sormuştu. Eğer müminler kendileriyle savaşmazsa bundan yararlanarak onlara saldırmayı planlamışlardı. Zeccac'a göre bu âyette, “haram ayda savaş başlatmak günah ama müşrikler size saldırırlarsa siz de onlara karşı savaşın” denilerek savaş yasağının karşılıklı uyulması gereken bir durum olduğu, yasağa uyulmadığı takdirde, mü'minlerin de onlarla savaşmalarının meşru olduğu hükme bağlanmıştır.²²²

Zeccâc değerlendirmesinde bu âyeti, Bakara 2/217. âyetle irtibatlandırarak açıklamış ve hürmetin karşılıklı olması meselesini savaş olarak anlamıştır. Ancak

---

²¹⁸ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, III, 304-308.

²¹⁹ Ebü'l-Abbâs Abdullah b. El-Abbâs b. Abdilmuttalib el-Kureşî, *Tenvîru'l-Mikbâs min Tefsîr-i İbn Abbâs*, 1. Baskı, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1992, s. 33.

²²⁰ Mukâtil, *Tefsiru Mukatil b. Süleymân*, I, 169.

²²¹ Bakara, 2/217.

²²² Zeccâc, *Meâni'l-Kur'an ve İ'râbuh*, I, 264.

rivayetlerin tamamı dikkate alındığında âyetin, savaş hükmüyle beraber genel olarak haram aylarla ilgili tüm hürmetlerin korunması gerektiğini de içerdiği açıktır.

Nehhâs'a (ö. 338/950) göre, "haramlar" ifadesinin çoğul olarak gelmesi âyetin, haram aylarla birlikte haram beldeyi (Harem-i Şerif) ve ihram yasaklarını da kapsadığına delil teşkil ettiğini söyler. Nehhâs'ın aktardığına göre İbn Cerih, Atâ'ya bu âyeti sorar. O da Hudeybiye ve ikinci sene yapılan kaza umresiyle ilgili olduğunu söyler.²²³ Benzer yorumu yapan Taberî'ye göre "kısâs" söz, fiil ve beden yönünden karşılık demektir ve haram ayda, haram beldeye ihramla girmeyi de kapsar.²²⁴

Zeyd b. Ali (ö. 122/740) "Haram ayda savaşı başlatmak zulümdür. Ancak savaş başlatana karşılık vermek zulmün cezasıdır"²²⁵ diyerek âyeti açıklar.

Âyet haram ayların kutsallığını tayit etmekte, savaş yasağının, ancak o yasağa riâyet edenlere karşı söz konusu olduğunu açıklamaktadır. Mü'minlerin malına, canına ve dinine karşı mütecâviz davrananlara karşı haram ayda da olsa savaşma cevazını teyit eder. Allah'ın sınırlarını aşmama ve mukaddesata riayet uyarısıyla da mü'minlere, haddi aşmamaları, misliyle karşılık vermeleri ve kendileri savaş başlatmamaları konusunda uyarı vardır.

C. Haram Ayların Kutsallığına Saygı Gösterilmesi

Mâide suresinde haram aylarla ilgili iki âyet vardır. Bunlar 2. ve 97. âyetlerdir. Âyetlerin bağlamını oluşturan, surenin indiği dönemin târihi, siyasi gelişmeleri önemlidir. Hicî 6. yılın Zilkâde ayında Hudeybiye Antlaşması'ndan sonra veya 7. yılının başlarında vahyolunan ve muhteviyatından tek seferde indirildiği tahmin edilen Mâide suresi, fetih suresinden sonra inmiştir. Fetih suresi Hudeybiye Antlaşması'ndan sonra vahyolunduğuna göre, Mâide suresi de Hudeybiye

²²³ Nehhâs, *Meâni'l-Kur'ani'l-Kerim*, I, 109.

²²⁴ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, III, 310.

²²⁵ Ebü'l-Hüseyn Zeyd b. Ali Zeynilâbidîn b. El-Hüseyn b. Ali b. Ebî Tâlib, *Tefsîru Garîbi'l-Kur'an*, thk. Muhammed Cevâd el-Hüseynî el-Celâlî, 2. Baskı, Mektebü'l-İ'lâmi'l-İslâmî, Kum 1956, s. 144.

Antlaşması'yla Tebük Seferi arasında inmiştir. Mâide suresinin en son indirilen sure olduğuyla ilgili rivayetler genel kabul görmemekle birlikte son inen surelerden olduğu kesindir.²²⁶

Hz. Aişe (ö. 58/678)'den Mâide suresini en son indirilen sure olduğu, haram ve helal kıldığı hususlarda herhangi bir değişikliğin olmadığı, bu nedenle ondaki helal ve haramlara riayet etmek gerektiği tavsiyesi nakledilmiştir.²²⁷

Nehhâs, bu surenin indirilme zamanıyla ilgili var olan ihtilafa dikkat çeker. Bu surenin son indirilen sure olduğunu ve içinde nesh edilen âyetin bulunmadığını iddia edenlerin olduğunu belirtir. Bu iddia sahipleri, Ebû Meysere'nin (ö. 63/683) bu sureden nesh edilen bir şeyin olmadığını söylemesini ve Cübeyr b. Nüfeyr'in (ö. 80/699) "Ben hac vazifemi ifa ettikten sonra Hz. Aişe'ye uğramıştım. O bana: Mâide suresini okuyor musun? diye sordu. Evet cevabımın ardından: O en son indirilen suredir. Ondaki haramları haram olarak, helalleri de helal olarak alınız. Onda değişiklik olmamıştır" sözünü delil olarak kullandıklarını belirtir.²²⁸

Medine'ye hicretten itibaren bu surenin indiği ana kadar geçen zaman içinde bir taraftan inanmayanlarla yoğun ve zorlu bir mücadele sürmüş, diğer taraftan islâm'ın başta itikâdi konuları olmak üzere ibadet, muamelat ve sosyal alana ilişkin kurallarının sistemleşme süreci sürmüştür. Nihayet bu surenin nüzulünü de içine alan zaman dilimine gelindiğinde, İslâm'ın bütün alanlarda hükümleri büyük oranda tamamlanmış, sağlam bir İslâm ahlâkı ve geleneği oluşmuş, Peygamber (s.a.v.)'in otoritesi Arap yarımadasında büyük oranda kabul görmüş, devletleşme yolunda çok büyük mesafe katedilmiştir.

²²⁶ Mehmet Sait Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*, I-V, b.s.y., Beyan Yayınları, İstanbul 2012, II, 7.

²²⁷ Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübra*, VII, 278.; Ebu Ubeyd el-Kasım b. Sellâm b. Miskîn ei-Herevî, *en-Nâsîh ve'l-Mensûh fi'l-Kur'ani'l-Azîz*, Thk. Muhammed b. Sâlih el-Müdeyfir, 2. Baskı, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad 1997, s. 161.

²²⁸ Nehhâs Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. İsmâil el-Murâdî el-Mısırî, *en-Nâsîh ve'l-Mensûh fi'l-Kur'an-ı Kerim*, 1. Baskı, el-Mektebetü'l-Allâmiye, Kahire 1938, s. 160.; Zemahşerî, *Tefsîru'l-Keşşâf*, s. 277.

Böyle bir vasatta Allah Resulü ve ashâbının haram ayın barış ortamından da yararlanarak Mekke'yi ziyaret etmek istemesinin ardından gelişen olaylar, Müslümanları bir taraftan üzerken, diğer taraftan az da olsa intikam alma hissine kapılmalarına neden olmuştur. Ümmet daha önce karşılaşmadıkları yeni bir imtihanla karşılaşıyorlardı. Güçlü ve haklı olmanın verdiği güvenle, Allah'a ve Resulüne karşı olan ahitlerine sadık kalarak haktan ve adâletten ayrılmama hususunda sınanmayla karşılaşmışlardı. Civardaki birçok müşrik kabileler Mekke'ye gidebilmek için Müslümanların topraklarından geçmek zorundaydı. Bozulmuş da olsa eski inançlarından kaynaklanan kutsallık saikiyle Kâbe'yi ziyaret etmek isteyen putperestleri bir misilleme olarak engelleyebilirlerdi. Böyle bir ortamda inen bu surenin ilk âyetleriyle mü'minler uyarılmakta ve durum ne olursa olsun haram ayın kutsallığının ihlali anlamına gelecek davranışlardan kaçınılması ve Kâbe'yi ziyarete gelenlerin engellenmemesi gerektiğini emredilmektedir.²²⁹

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَحْلُوا شَعَائِرَ اللَّهِ وَلَا الشُّهُرَ الْحَرَامَ وَلَا الْهَدْيَ وَلَا الْقَلَائِدَ وَلَا آمِينَ الْبَيْتِ الْحَرَامِ
يَتَّبِعُونَ فَضْلًا مِنْ رَبِّهِمْ وَرِضْوَانًا وَإِذَا حَلَلْتُمْ فَاصْطَادُوا وَلَا يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَاَنُ قَوْمٍ أَنْ صَدُّوكُمْ عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ
أَنْ تَعْتَدُوا وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوَىٰ وَلَا تَعَاوَنُوا عَلَى الْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ

“Ey iman edenler! Allah'ın (koyduğu dinî) işaretlerine, haram aya, (Allah'a hediye edilmiş) kurbana, (ondaki) gerdanlıklara, Rablerinin lütuf ve rızasını arayarak Beyt-i-Haram'a yönelmiş kimselere, (tecavüz ve) saygısızlık etmeyin. İhramdan çıkınca avlanabilirsiniz. Mescid-i Haram'a girmenizi önledikleri için bir topluma karşı beslediğiniz kin sizi tecavüze sevk etmesin! İyilik ve (Allah'ın yasaklarından) sakınma üzerinde yardımlaşın, günah ve düşmanlık üzerine yardımlaşmayın. Allah'tan korkun; çünkü Allah'ın cezası çetindir.”²³⁰

İbn Abbâs, âyeti açıklarken Hac ibadetinin menâsikinin ihlal edilmemesi, haram ayda düşmana saldırılmaması, Beytullah'a adanan kurbanların ve haram ayın

²²⁹ Ayrıntı için bkz. Ebü'l-Fida' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busravî ed-Dîmâşkî eş-Şâfiî, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azîm*, I-XV, thk. Mustafa es-Seyyid Muhammed ve diğ., 1. Baskı, Müessesetü Kurtuba, Kahire 2000, V, 6.

²³⁰ Mâide, 5/2.

gelmesiyle gerdanlık takılan kurbanlıkların gasb edilmemesi, hacetmek için Beytullah'a yönelen hacılara saldırılmaması gerektiğini söylemiştir. Ona göre âyet, ticaretle rablerinden rızık talep eden ve hacetmek suretiyle de onun rızasını isteyen müşrik Bekr b. Vâil'in kavminden Yemameli hacılarıyla, yine müşrik Şerih b. Dabîa'nın tüccarları hakkında nazil olmuştur.²³¹

İbn Abbâs ve Katâde âyetteki yasaklanan ihlalden maksadın o ayda savaş yasağı olduğunu söyledikleri rivayet edilmiştir.²³²

Taberî, “وَلَا الشَّهْرَ الْحَرَامَ” “bu aylarda düşmanlarınızla savaşmayı helal saymayın” demektir dedikten sonra Bakara 2/217. âyeti hatırlatarak İbn Abbâs ve diğerlerinin de aynı şeyi söylediğini anlatır. İbn Abbâs âyeti, “o aylarda savaşmayı helal görmeyin” diye yorumlamıştır. Katâde, “o zamanlarda müşrikler de Beytullah'ı tavaf ederlerdi. Mü'minler haram aylarda ve haremde müşriklerle savaşmama konusunda uyarıldılar” demiştir.²³³

Birinci âyette müminlerin Allah'a ve Resulüne karşı olan ahitlerini yerine getirmeleri, kendileriyle antlaşma yaptıkları kişilere karşı da sözlerine sadık kalmaları kesin bir ifadeyle emredilir. Âyetin sonunda Allah Teâlâ'nın istediğine hükmetmekte, dilediği emirleri vermekte tam bir selahiyete sahip olduğu, kulların bu hususta hüküm koyma ve O'nun tasarruflarını sorgulama yetkisinin olmadığı vurgulanmaktadır. Hemen ardında on birinci âyete kadar fikhî ve hukukî alanda birçok düzenleme ve adâletin tesisi için korunması gereken sınırlar ardarda sıralanır. Buna göre Müslümanlardan hac menâsikinden olan avlanma yasağına uyulması, başta hac ibadetiyle ilgili olmak üzere Allah'ın bütün şeâirine²³⁴ riayet edilmesi,

²³¹ İbn Abbâs, *Tenvîru'l-Mikbâs*, s. 115.; Nehhâs, *Meâni'l-Kur'ani'l-Kerim*, II, 252.

²³² Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'an*, III, 291.

²³³ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, VIII, 24-25.

²³⁴ Şeâirullah: “Şaîre” kelimesinin çoğulu olan “şeâir” “alamet, ayırıcı özellik, parola, nişan” gibi anlamları ifade eder. Dinî terim olarak Allah tarafından belirlenen, kulluk görevini yerine getirmeye sebep olan, saygı gösterilerek kutsiyeti ihlal edilmemesi gereken bazı zamanları ve mekânları da içine alan semboller ve ibadetler için kullanılır. Kur'an'da Allah'a izafe edilerek dört yerde kullanılır.

haram ayların hürmetinin korunması, kurbanlık olan hayvanlara (hedy), onlardaki gerdanlıklara (kalâid) saygı gösterilmesi istenmektedir. Ticaret yaparak Allah'tan rızkını uman ve bağışlanmak ümidiyle Kâbe'ye gelenlere karşı kesinlikle saygısızlık edilmemesi emredilir. Mü'minler kendilerini Mescid-i Haram'ı ziyaretten alıkoyan kimselere olan kızgınlıkları nedeniyle yanlış bir davranışta bulunmak suretiyle haddi aşmamaları konusunda uyarılır. Mücadele ve yarışın iyilik ve takvada yapılmasının gereğine vurgu yapılır.

Allah Teâlâ'nın hac ibadetiyle ilgili uyulması gereken emirlerle başlaması dikkate çekicidir. Âyetin vahyolunduğu dönemde Mekke ve Beyt-i Haram henüz putperest Arapların elindedir. Siyasî ortam oldukça gergindir. Kısa süre önce Müslümanlar kendi öz vatanlarına ve harem bölgesine girmekten alıkonulmuştur. Müslümanlar ile Kureyşliler savaş halindedir. Putperest Araplar arasında kutsal mekân olan Kâbe'yi ziyaret ve tavaf âdeti devam etmektedir. Müşrik kabilelerden bazılarının hac mevsiminde ibadet veya ticaret maksadıyla Mekke'ye gitmek için Müslümanların topraklarından geçmek zorunda olmaları böyle bir atmosferde mü'minlerin önüne stratejik bir üstünlük sunar. Müşrik kervanlara baskın yaparak intikamlarını almaları mümkündür ve bu hususta bazı düşünceler de vardır.

Mevcut olan düşmanlık nedeniyle sınırların çiğnenmesi tehlikesine karşı mü'minler uyarılmaktadır. Allah Teâlâ müşriklerin kervanlarının vurulmasını, yanlarındaki kurbanlıkların alınmasını, Beytullah'a yönelen kimselere müşrik bile olsa müdahale edilmemesini emretmektedir. Hac mevsimi ve ibadetiyle sıkı münasebeti nedeniyle haram aylarla ilgili uygulamanın da korunması gereken şeâirler arasında zikri önemlidir. Demek ki müslümanlar bu ayda savaş halinde oldukları ve kendilerine karşı her türlü engellemeyi yapmış olan düşmanlarına karşı saldırı savaşı başlatmayacaklardır.

İbn Hâzin (ö. 741/1341), âyetin izahını yaparken, “o ayda savaşarak kutsallığını ihlal etmeyin” dedikten sonra Câhiliye döneminde Arapların bu ayları

Bakara, 2/158.; Hac, 22/32, 36.; Mâide, 5/2. Bkz. Ragıb el-İsfahânî, *Müfredâtü Elfâzi'l-Kur'an*, “şa'r” md., II, 456.; Muhammed Fuâd Abdülbâkî, *el-Mu'cemü'l-Müfehres*, “şeâir” md., s. 384.

kutsal olarak kabul ettiklerini, İslâm'ın bu hükmü değiştirmediğini, bilakis teyit ettiğini söyler.²³⁵

Ç. Savaşa Haram Ayların Çıkmasından Sonra İzin Verilmesi

Savaşla ilgili birçok hukuimleri ihtiva eden Tevbe suresi, cihadla yakın münasebeti olan haram ayları da konu edinir. Ayrıca bu aylarda savaş yasağının nesh edildiğini iddia edenlerin, nâsih olduğunu söyledikleri âyetlerin bir kısmı da bu surededir. Kutsallık, nesî ve savaş yasağı gibi haram aylarla ilgili hususların anlaşılması, bu surenin nuzulunu içine alan târihi bağlamın bilinmesiyle yakından ilişkilidir. Bu nedenle Tevbe suresindeki haram ayların kutsallığını açıkça ifade eden âyetler, ayrıntılı olarak ele alınıp ilgili rivayetler aktarılarak konu hakkındaki farklı anlayışlar ve tercih edilen goruşler gerekçeleriyle birlikte zikredilecektir.

1. Surenin İsmi ve Nüzul Zamanı

Birtakım isimleri olmakla birlikte en yaygın olarak Tevbe ve Berâe²³⁶ ismiyle anılan bu sure hakkında, Fetih suresinden sonra tek seferde, Mekke'de indiğine dair ittifaka yakın goruş birliği vardır.²³⁷

Ebû Bekir el-Udfuvı'den Tevbe suresinin Medine'de inen en son sure olduğu hususunda, âlimler arasında bir ihtilafın olduğunu bilmediğini söylediğiyle ilgili bir rivayet mevcuttur.²³⁸ İbn Abbâs'tan gelen bir habere göre, Hz. Osman'ın en son inen surenin Tevbe suresi dediği söylenir. şu'be'nin (. 160/776) Ebu İşhâk'tan naklen,

²³⁵ Ebu'l-Hasen Alâuddın Ali b. Muhammed b. İbrâhîm el-Hâzin el-Bağdâdî, *Lübâbü't-Te'vil fi Meâni't-Tenzil*, I-VI, thk. Abdüsselâm Muhammed Ali şahin, 1. Baskı, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1995, II, 210.

²³⁶ Buhârî'nın rivayetinde Ebu Hüreyre, Hz. Ebû Bekir'in hac görevini anlatırken surenin ismini Berâe olarak anlatır. Yine Buhârî Zeyd b. Sâbit'in en son inen sureyle ilgili anlatımında Berâe ismi kullanılır. Bkz. Buhârî, *Kitâbü't-Tefsir*, 2.

²³⁷ Mukâtil'in son iki âyetin (128 ve 129. âyetler) Mekkı olduğuna ilişkin goruşu şâz kabul edilmiştir. Buhârî'de geçen bir bilgiye göre Tevbe 9/113. âyet Mekke'de Hz. Peygamber (s.a.v.)'in amcası Ebû Tâlib'in vefatıyla ilgili nazil olduğu söylenir Bkz. Mukâtil, *Tefsiru Mukatil b. Süleymân*, II, 154.; Buhârî, *Kitâbü't-Tefsir*, 16.

²³⁸ Nehhâs, *en-Nâsih ve'l-Mensûh fi'l-Kur'an-ı Kerim*, s. 160-166.

Berâ b. Âzib'in (ö. 71/690) en son inen âyetin kelâle âyeti, en son inen surenin ise Berâe olduğunu söylediğini aktarır.²³⁹

Tek seferde inme meselesiyle ilgili ihtilafı telif etmeye çalışan İbn Âşûr, surenin birden farklı zaman diliminde indiğini söyleyenlerin muhtemelen iniş süreci içinde araya başka sure veya âyetinin girmemiş olduğunu kastetmiş olabileceklerini söyler.²⁴⁰

Surenin inmeye başladığı zamanla ilgili kaynaklarda üç farklı bilgi vardır. Bir görüşe göre hicretin 9. yılında Şevval ayının başında, başka bir rivayete göre de hicrî 9. yılda Hz. Ebû Bekir'in hac yolculuğuna çıkmasından sonra Zilkâde'nin sonunda nâzil olmuştur. Üçüncü bir bilgiye göre ise hicretin 9. yılında Hz. Ebû Bekir'in hac yolculuğunun hemen öncesinde inmiştir.²⁴¹

Hz. Ali'nin hac mevsiminde Tevbe suresinin ilk 10, 30 veya 40 âyetini tebliğ ettiğiyle ilgili farklı rivayetleri değerlendiren İbn Âşûr, ilk 13 âyetin aynı anda indiği, 40. âyete kadar olan kısmının da aralarında uzun bir fasıla olmadan peş peşe indiği kanaatindedir.²⁴² Öncelikle Hudeybiye Barış Antlaşması'ndan âyetlerin indiği ana kadar meydana gelen hadiselerle temas etmek gerekmektedir.²⁴³

2. Surenin İndiği Dönemin Siyasî Ortamı

Medine'ye hicretin ilk yıllarından itibaren yapılan antlaşmaların²⁴⁴ ve Hudeybiye Barış Antlaşması'nın sağladığı barış ve güven ortamından yararlanan Hz.

²³⁹ Nehhâs, *en-Nâsîh ve'l-Mensûh fi'l-Kur'an-ı Kerim*, s. 160-166.

²⁴⁰ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, X, 97.

²⁴¹ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, X, 97.

²⁴² İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, X, 97.

²⁴³ Hudeybiye'den sonra, 7. yıl Umretü'l-Kazâ, 8. yıl Mekke'nin Fethi, Huneyn Gazası, Tâif Seferi, Tebük Seferi 9. yıl Hz. Ebû Bekir'in hac emirliği gibi hadiseler gerçekleşmiştir.

²⁴⁴ Hz. Peygamber (s.a.v.) Medine döneminin ilk yıllarında tüm Putperest Arapları ilgilendiren iki antlaşma yaptı. Bunlardan biri haram aylarda kimsenin rahatsız edilmemesi, mal ve can güvenliğinin sağlanması. İkincisi de Kâbe ziyaretinden kimsenin alıkonulmaması.

Antlaşma yaptığı kabileler: Medine'de yapılan antlaşma, Cüheyne kabilesi, Müdlic kabilesi, Benî Damra ile yapılan süresiz antlaşma, Gıfarlılarla, Cüheynelilerle, Hudeybiye on yıl süreli, Putperest

Peygamber, İslâm'ı tebliğ faaliyetini yoğunlaştırmış, etraftaki kabilelere gönderilen heyetlerin çalışmaları sayesinde Müslümanların sayısı hızla artmıştır.

Bu durum karşısında şaşkına dönen Kureyşliler, Müslümanlara saldırmak için fırsat kollamaya başladılar. Kureyşlilerin yanında antlaşmaya taraf olan Benî Bekir kabilesi ile Müslümanların tarafında bulunan Huzâa kabilesi arasında meydana gelen bir çatışmada, Benî Bekir kabilesine yardım eden müşrikler antlaşmayı bozarlar. Resulullah (s.a.v.)'in, barışın devamını sağlayacak teklifine olumsuz cevap vererek barış ortamının devam etmesini fiilen engellemiş oldular. Müslümanlara karşı saldırı planları yapan putperest müşriklerin durumunu önceden haber alan Allah Resülü hızlı davranarak planlarını tersyüz etti. Hicrî 8. yılının Ramazan ayında ani bir hareketle Mekke'yi fethetti.

Müşrikler son bir umutla Huneyn'de kuvvetlerini toplayarak savaş hazırlığı yaptılar. Bu şirk ittifakı da bozguna uğradı. Huneyn Savaşı Arabistan yarımadasının tamamen İslâmlaşmasının yolunu açtı. Müşriklerin ittifakı büyük oranda dağıldı. Tevbe suresinin indiği siyasi ortamın önemli olaylarından biri de Roma İmparatorluğunun kışkırtıcı faaliyetleri sonucu düzenlenen Tebük Seferi'dir.

Hicrî 9. yılda meydana gelen olaylar Müslümanları üç büyük tehlikeyle karşı karşıya kalma noktasına getirdi.²⁴⁵ Birincisi Roma Kayserinin henüz İslâm'a girmeyen Arap kabilelerle ittifak yaparak Müslümanlara saldırı planlarıdır. Bu tehlike Tebük seferiyle bertaraf edildi. İkinci olarak Huneyn savaşıyla yok olma noktasına gelen putperest müşrik kalıntılarının, Tebük seferinde Müslümanların kesin hezimete uğrayacaklarına dair kanaatlerinden cesaret bularak yeniden canlanmışlar birçok kabile, Hudeybiye ve sonrasında Nebî (a.s.) ile yaptıkları antlaşmaları tek taraflı fesh ettiklerini ilan etmişlerdir. Üçüncüsü fırsat kollayan Medine'deki münafıkların Müslümanlar aleyhine harekete geçmeleridir.

Safvan b. Ümeyye ile yapılan bireysel antlaşma, Sakiflilerle antlaşma. Ayrıntılı bilgi için bkz. İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, X, 103.; Hurç, "Hz. Muhammed'in Müşrikler ile Yaptığı Anlaşmalarla Siyasal Bağlamda bir Bakış", s. 35.

²⁴⁵ Ebü'l-A'lâ Mevdûdî, *Tefhîmü'l-Kur'an*, I-VII, b.s.y., İnsan Yayınları, İstanbul b.t.y., II, 196.

Bütün müşrik Arap toplulukları Tebük seferinin sonucuna odaklandılar. Oradan gelecek mağlubiyet haberleri yeniden umutlarının yeşermesini sağlayacaktı. Medine'deki münafıklar da Müslümanların yenilgisine kesin gözüyle bakıyorlar, ona göre planlar hazırlıyorlardı. Bu maksatla Mescid-i Dırrar'ı²⁴⁶ inşa etmişler, şer planlarını oradan yönetmeye başlamışlardı.

Peygamber (s.a.v.) güçlü istihbaratı sayesinde Kayser'in savaş hazırlığında olduğunu haber almış ondan önce davranarak harekete geçmiştir. Sonuçta Roma tehlikesi bertaraf edildiği gibi, sınır boylarındaki Arap kabileleri İslâm devletinin etki alanına girmiştir. Sıra diğer iki tehlikenin ortadan kaldırılmasına gelmiştir.

Bütün bu şartlar, her ne pahasına olursa olsun Arap yarımadasında kalan son putperest müşriklerin ilk fırsatta yok edilmesini zorunlu kılmıştır. Arap coğrafyasındaki putperestliğin kesin bir şekilde varlığının sonlandırılmasını ve Arabistan'ın barış ve selam yurdu haline gelmesini sağlamak için, putperestlere karşı açık bir deklerasyon yayınlanması gerekiyordu. Tevbe suresiyle bu ültimatı verildi. İlk âyetlerde, o ana kadar yapılan bütün antlaşmaların geçersiz olduğu zamanlar ilan edildi. İbrâhim (a.s.)'dan beri Tevhid inancının merkezi olan Mekke ve Kâbe kesin bir şekilde putlardan ve müşriklerden arındırılmıyordu. Bunun için Hac ibadeti ve Beyt-i Haram'la ilgili İslâm'ın son talimatları verildi. Haram ayların kudsiyetini ihlal ederek küfrün bir parçası haline gelen nesî uygulamasına son verileceği güçlü bir şekilde ifade edildi. Bütün bunların gerçekleşmesi için gerektiğinde topyekûn bir cihada girişilmesi emri verildi.

Bu surede Allah Teâlâ Nebî (a.s.)'a aralarındaki antlaşmayı bozarak ihanet eden müşriklere karşı savaşmak için haram ayların çıkmasını bekleme talimatını verdiği, ilgili âyet şöyledir:

---

²⁴⁶ Mescid-i Dırrâr: Medine'de Müslümanların çoğalıp güçlenmesini hazmedemeyen münafıkların İslâm'a zarar vermek amacıyla Kubâ Mescidi'nin karşısına yaptırdıkları mescidin adıdır. Kur'an'da Tevbe 9/107. âyette anlatılan bu mescid Hz. Peygamber'in talimatıyla yıkılmıştır. Bkz. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, II, 152.

فَإِذَا انْسَلَخَ الْأَشْهُرُ الْحُرْمُ فَاقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ وَخُذُواهُمْ وَاحْصِرُواهُمْ وَأَقْعُدُوا لَهُمْ كُلَّ مَرْصِدٍ فَإِنْ تَابُوا وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتَوُا الزَّكَاةَ فَخَلُّوا سَبِيلَهُمْ إِنَّ اللَّهَ عَفُورٌ رَحِيمٌ

“Haram aylar çıkınca müşrikleri bulduğunuz yerde öldürün; onları yakalayın, onları hapsedin ve onları her gözetleme yerinde oturup bekleyin. Eğer tövbe eder, namazı dosdoğru kılar, zekâtı da verirlerse artık yollarını serbest bırakın. Allah yarlıgayan, esirgeyendir.”²⁴⁷

Bu kısımda surenin ilk âyetlerinden itibaren konumuzla ilgili olan bölümlerine ve onlarla ilgili ortaya çıkan ihtilaflara ve tercihe edilen görüşlere yer verilecektir.

3. Antlaşma Yapılan Gruplar ve Süreleri

Nisâ²⁴⁸, Tevbe²⁴⁹ ve başka surelerde işaret edildiği gibi Medine döneminin başından itibaren hicrî 9. yıla kadar geçen sürede, bölgede yaşayan muhtelif kabilelerle çeşitli düzeylerde diyalog kurulmuş, Hz. Peygamber ile müşrik Arap kabileler arasında çeşitli antlaşmalar yapılmıştır. Hudeybiye Antlaşması'nın on sene²⁵⁰ geçerli olması gibi bazı antlaşmalarda belli bir geçerlilik zamanı tayin edilmiş, şartlara göre bazılarında da herhangi bir zaman sınırlaması konmamıştır.

Tevbe suresinin nâzil olmaya başladığı dönemde bu antlaşmalardan bazılarının süresi dolmuş, bir kısmının da geçerliliği devam etmektedir. Bizans

²⁴⁷ Tevbe, 9/5.

²⁴⁸ إِلَّا الَّذِينَ يَصِلُونَ إِلَى قَوْمِ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُمْ مِيثَاقٌ أَوْ جَاؤُكُمْ حَصِرَتْ صُدُورُهُمْ أَنْ يُقَاتِلُوكُمْ أَوْ يُقَاتِلُوا قَوْمَهُمْ وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَسَلَّطَهُمْ عَلَيْكُمْ فَلَقَاتِلُوكُمْ فَإِنِ اعْتَزَلُوكُمْ فَلَمْ يُقَاتِلُوكُمْ وَالْقَوَا إِلَيْكُمُ السَّلَامُ فَمَا جَعَلَ اللَّهُ لَكُمْ عَلَيْهِمْ سَبِيلًا “Ancak sizinle aralarında antlaşma olan bir topluma sığınmış bulunanlar, yahut ne sizinle ne de kendi kavimleriyle savaşmayı içlerine sığdıramayıp (tarafsız olarak) size gelenler başka. Eğer Allah dileseydi, onları size musallat kıları da sizinle savaşırlandı. Eğer onlar sizden uzak durur, sizinle savaşmayıp size barış teklif ederlerse; Allah, onlara saldırmak için size bir yol (yetki) vermemiştir.” Nisâ, 4/92.

²⁴⁹ إِلَّا الَّذِينَ عَاهَدْتُمْ مِنَ الْمُشْرِكِينَ ثُمَّ لَمْ يَنْقُصُوكُمْ شَيْئًا وَلَمْ يُظَاهِرُوا عَلَيْكُمْ أَحَدًا فَأَتَيْمُوا إِلَيْهِمْ عَهْدَهُمْ إِلَىٰ مُدَّتِهِمْ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَّقِينَ “Ancak Allah'a ortak koşanlardan, kendileriyle antlaşma yapmış olduğunuz, sonra da antlaşmalarında size karşı hiçbir eksiklik yapmamış ve sizin aleyhinize hiç kimseye yardım etmemiş olanlar, bu hükmün dışındadır. Onların antlaşmalarını, süreleri bitinceye kadar tamamlayın. Şüphesiz Allah, kendine karşı gelmekten sakınanları sever.” Tevbe, 9/4.

²⁵⁰ Dört veya iki sene geçerli olmak üzere antlaşma yapıldığı bilgisi de vardır. Bkz. İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve 't-Tenvîr*, X, 104.

topraklarında zuhur eden tehlikeye karşı girişilen Tebük seferi günlerinde Medineli münafıkların Müslümanların yenilgiye uğrayıp yok olacaklarına dair tezviratlarının ortalığa yayılması üzerine Huzaâ, Benî Huzeyme ve Müdlic gibi birçok Arap kabilesi, antlaşmaların tek taraflı olarak bozduklarını ilan edip, Müslümanların aleyhine birtakım ittifak faaliyetlerinin içine girmişlerdir.²⁵¹

Bu sure bölgede yaşayan Araplardan İslâm'ı kabul etmediği gibi, müminleri yok etmek için düşmanlıkta ısrar ederek hile ve tuzak kurmaya devam eden putperest müşriklerle hakkında nâzil olmuştur.²⁵² İlk dört âyette İslâm beldesinin şirkin son kalıntılarından arındırılacağı bilgisi ilan edilmiş, putperest Kureyşliler hakkında daha önceden var olan ilişkilerle ilgili yeni düzenleme yapılmış ve yakın tehlikeyi ortadan kaldırmak için yapılacak topyekûn mücadeleyle ilgili kesin süreler belirlenmiştir. Beşinci âyette de antlaşma müddetlerinin dolmasıyla birlikte, tevhidi hâkim kılmak için uygulancak yöntemle ilgili bilgi verilmiştir. Buna göre haram ayın çıkmasıyla nerede bulurlarsa kafirlerle mücadele edilecektir.

Tevbe suresinin baş kısımlarında geçen ve bu antlaşmaların akıbetini düzenleyen âyetlerde geçen “kendileriyle antlaşma yaptıklarınız”, “dört ay gezsinler”, “ancak yaptıkları antlaşmadan herhangi bir şeyi eksiltmeyip sizin aleyhinize hiç kimseye yardım etmemiş olanlar” ifadeleriyle “haram aylar çıktığı zaman müşriklerle savaşın” emrinin anlaşılması hususu ihtilafa konu olmuştur.

Âlimlerin çoğunluğunun katıldığı görüşe göre bu âyetlerde bahsi geçen, Allah Resulü ile müşrikler arasında yapılan antlaşmalarla ilgili üç farklı grup söz konusudur. Bunlardan biri kendileriyle herhangi bir antlaşma yapılmamış olan müşriklerdir. Diğer, süreli veya süresiz antlaşma yapılmış olup, yapılan muâhedeye sâdik kalmayarak onu bozanlar ve Müslümanlar aleyhine başkalarıyla

²⁵¹ Bkz. İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, X, 104.

²⁵² Ehl-i kitap hakkında takip edilecek yöntem Tevbe 9/29. âyetle düzenlenmiştir. قَاتِلُوا الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَلَا بِالْيَوْمِ الْآخِرِ وَلَا يُحَرِّمُونَ مَا حَرَّمَ اللَّهُ وَرَسُولُهُ وَلَا يَدِينُونَ دِينَ الْحَقِّ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ حَتَّى يُعْطُوا الْجِزْيَةَ عَنْ يَدٍ وَهُمْ صَاغِرُونَ “Ehl-i kitap'tan Allah'a ve âhiret gününe inanmayan, Allah ve Resulünün yasakladığını yasak saymayan ve hak dine uymayan kimselerle, yenilmiş olarak ve kendi elleriyle cizye verinceye kadar savaşın” Bkz. İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'an*, II, 447.

yardımlaşanlardır. Üçüncü bir grup ise süreli veya süresiz antlaşma yapıp antlaşmaya sadık kalanlardan oluşmaktadır.

4. Savaşılacak Gruplar ve Onlara Tanınan Süreler

Hangi gruba ne kadar süre verilmesi ve bu sürelerin başlangıç²⁵³ ve bitiş zamanıyla ilgili çeşitli rivayetler vardır.

Tevbe suresinin ilk beş âyeti bu antlaşmalara işaret etmekte ve bundan sonra izlenecek yolla ilgili talimatları vermektedir. Allah Teâlâ müşriklere, durumlarını muhasebe edip şirkten vazgeçmeleri için son bir fırsat vermekte, “*dört ay gezme*”²⁵⁴ ve “*haram ayların çıkması*”²⁵⁵ ve “*antlaşmalara süresi doluncaya kadar bağlı kalmak*”²⁵⁶ olmak üzere üç farklı süreden bahsetmektedir.

Âyetlerde geçen bu ifadelerden anlaşıldığına göre Mekke ve civarında kalan ve Müslümanlar için tehdit oluşturmaya devam eden müşrik grupları kesin olarak etkisiz hale getirmeden önce, içinde buldukları şirk ortamından vazgeçmeleri için son bir fırsat tanınmış ve Hz. Peygamber’le olan münasebetlerine göre üç farklı zaman belirlenmiştir. Buna göre bir gruba dört ay, bazılarına haram ayların çıkmasına kadar, diğer bir gruba da antlaşma süresi doluncaya kadar zaman tanınmıştır.

Zemahşerî, tanınan sürenin başlangıç ve bitiş zamanıyla ilgili dört farklı bilgi şu şekilde nakleder.²⁵⁷

1. Bir görüşe göre mühlet tanınan aylar Şevvâl, Zilkâde, Zilhicce ve Muharrem ayıdır.

²⁵³ Şevval ayında, arefe günü, bayramın birinci günü başladığına dair rivayetler vardır. Bir de herhangi belirli bir gün olmaksızın tüm hac günleri olarak farklı bir görüş daha vardır. Bkz. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XI, 319-335.

²⁵⁴ Tevbe, 9/2.

²⁵⁵ Tevbe, 9/5.

²⁵⁶ Tevbe, 9/4.

²⁵⁷ Zemahşerî, *Tefsîru'l-Keşşâf*, s. 422.

2. Başka bir görüşe göre 20 gün Zilhicce, Muharrem, Safer ve 10 gün Rebiulevvel ayıdır.

3. Başka bir rivayete göre ise süre Kurban Bayramı'nın birinci günü olan Zilhicce'nin onuncu günü başlayıp, Muharrem'in çıkmasıyla biter. Bu görüşe göre toplam süre 50 gün etmektedir.

4. Bir başka görüşe göre ise devam eden nesî uygulaması nedeniyle Hz. Ebû Bekir'in hac emiri olduğu hicrî 9. yılda hac Zilkâde ayna denk gelmiştir. Buna göre tanınan mühlet Zilkâde'nin 10. günü başlamış, Zilhicce, Muharrem, Safer ve Rebiulevvel ayının ilk 10 günü bitmiştir.

Burada hangi gruba ne kadar zaman tanındığı ve bu zamanların başlangıç ve bitişiyle ilgili kaynakların aktardığı bazı rivayetlere yer verilecektir.

Al'i b. Ebî Talha'nın (ö. 143/760) aktardığı bir rivayete göre İbn Abbâs "yeryüzünde dört ay gezin" fermanını açıklarken bu sürenin, Resulullah (a.s.) ile antlaşması olanlarla ilgili olduğunu, antlaşması bulunmayanlara ise haram ayların çıkmasına kadar süre tanındığını söylemiştir. İbnü'l-Arabî de aynı bilgiyi İbn Abbâs'a dayanarak aktarır.²⁵⁸ Bu rivayet antlaşması olup ona sadık kalanlarla ilgili âyette belirtilen "antlaşmalara süresi doluncaya kadar bağlı kalma" emrinden söz etmemektedir. İleride zikredilecek olan Hz. Ali'nin tebliğiyle ilgili rivayetlerden de anlaşılacağı üzere Hz. Peygamber ile antlaşması olanlar tek gruptan oluşmamaktadır. Onlardan bir kısmı sözlerine sadık kalmışlar, bazı gruplar ise tek taraflı olarak antlaşmayı bozduklarını ilan etmişlerdir. Bu iki grupla ilgili verilen sürelerin farklı olduğu anlaşılmaktadır.

İbn Abbâs'tan gelen bir rivayete göre ise²⁵⁹ önceden Nebî (a.s.) ile aralarında antlaşma bulunan putperestlere, Berâe suresi nazil olmasıyla dört ay süre verilmiştir.

---

²⁵⁸ Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'an*, IV, 267.

²⁵⁹ Rivayette sadece kendileriyle antlaşma yapılanlar ve yapılmayanlara tanınan süreden bahsedilmekte, âyette de geçtiği üzere antlaşmalarına sadık kalanlarla, o antlaşmayı bozanlara tanınan mühlete yer verilmemektedir.

Bu müddet duyurunun yapıldığı Zilhicce'nin onuncu günü başlar ve Rebûlâhir ayının ilk on gününün bitimiyle son bulur.²⁶⁰ Bu süre indirildiği esnada herhangi bir antlaşması bulunmayanlara ise haram ayların çıkmasına kadar mühlet tanınmıştır ki o zaman dilimi, bildirinin yapıldığı Kurban Bayramı'nın birinci gününden başlamak üzere 20 gün Zilhicce'den, 30 gün de Muharrem ayından toplam elli gündür.²⁶¹

Bir görüşe göre hicretin 9. yılında Hz. Ebû Bekir'in başkanlığında yapılan ve Hz. Ali'nin Tevbe suresindeki hükümleri müşriklere tebliğ ettiği hac, devam eden nesî uygulaması nedeniyle Zilkâde ayna denk gelmiştir. Âyette ifade edilen dört aylık süre, Zilkâde ayının onuncu günüyle başlar, Zilhicce, Muharrem, Safer ve Rebûlevvel ayının ilk on gününe kadar devam eder. Bu görüşün doğruluğunu iddia edenler, Hz. Peygamber'in Vedâ Hutbesi'ndeki ayların ilk yaratıldığı gündeki şekline döndüğü ifadesini delil olarak sunarlar. İbn Abbâs da bir rivayete göre aynı görüşü belirtmiş ve âyette beklenmesi istenen dört ayın haram aylar olduğunu, Zilkâde, Zilhicce ve Muharrem ayları çıktıktan sonra mücadeleye girişilmesinin istendiğini söylemiştir.²⁶²

Ebû Hüreyre (ö. 58/678), Hz. Ali'nin hac günlerinde Tevbe sûresini tebliğ etme hadisesini anlatırken, kendisinin ona yardım ettiğini ve Hz. Ali ile beraber, bu seneden sonra hiçbir müşriğin Kâbe'yi tavaf edemeyeceğini, uryan olarak Kâbe'nin ziyaretinin yasaklandığını, mümin olanlardan başka kimsenin cennete giremeyeceğini, Nebî (a.s.) ile aralarında antlaşma bulunan müşriklere dört ay süre verildiğini, bu sürenin bitiminde Allah ve Resülü'nün müşriklerden berî olduğunu ilan ettiklerini söylemiştir. Cessâs, Ebû Hüreyre'nin söylediği dört ayın malum haram ayları kast etmesinin muhtemel olduğunu belirtir.²⁶³

---

²⁶⁰ Bu rivayete göre müşriklere ilan kurbanın birinci günü yapılmıştır. Tanınan süre 20 gün Zilhicce, 30 gün Muharrem, 30 gün Safer, 30 gün Rebûlevvel ve 10 gün Rebûlâhir'den olmak üzere toplam dört aydır.

²⁶¹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XI, 306.

²⁶² Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'an*, IV, 264.

²⁶³ Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'an*, IV, 265.

Hız. Ebû Bekir başkanlığından hicretin 9. yılında ifa edilen hac ibadeti ve Hız. Ali'nin Tevbe suresini müşriklere tebliğ etmesiyle ilgili gelen rivayetler, bildirinin Zilhicce'nin onuncu günü yapıldığını teyit eder. Nitekim o rivayetlerin birinde Ebû Hüreyre'nin oğlu Muharrer b. Ebî Hüreyre'nin babasından rivayet ettiğine göre Ebû Hüreyre, “Resulüllah Hız. Ali'yi Medine'ye gönderince onunla beraber, Kâbe'yi uryan olarak kimsenin tavaf etmeyeceğini, Resulüllah ile aralarında antlaşması bulunanların müddeti doluncaya kadar emanda olduğunu, cennete mü'min olandan başkasının giremeyeceğini ve bu yıldan sonra müşriklerden kimsenin hacedemeyeceğini ilan ettik” demiştir.²⁶⁴

Hız. Ali'den yapılan başka bir aktarımda da Hız. Peygamber ile antlaşması olan müşriklere, sürenin bitiş zamanına kadar mühlet tanındığı bilgisi vardır. Birbiriyle çelişen iki bilgiyi telif etmeye çalışan Cessâs, her iki rivayetin de doğru olmasının mümkün olduğunu söyler. Ona göre Ebû Hüreyre'nin anlattığı dört aylık mühlet bilgisi “yeryüzünde dört ay dolaşın” nassına uygundur. Bu kimseler, sözlerine uygun hareket etmeyip ahdi bozan gruplar ile ihanet etme ihtimali bulunup yakın tehlike arz edenlerdir. Hız. Ali haberindeki antlaşma süresinin bitmesine kadar zaman tanınanlar ise Tevbe 9/4. âyette geçen antlaşmaya sadık kalanlardır.²⁶⁵

---

²⁶⁴ حدثناه أبو العباس محمد بن يعقوب ثنا إبراهيم بن مرزوق ثنا وهب بن جرير وسعيد بن عامر قالوا ثنا شعبة عن المغيرة عن الشعبي عن محرر بن أبي هريرة عن أبيه رضي الله عنه قال كنت مع علي بن أبي طالب رضي الله عنه حين بعثه رسول الله صلى الله عليه وسلم إلى أهل مكة ببراءة فقبل ما كنتم تتادون فقال كنا ننادي أنه لا يدخل الجنة إلا نفس مؤمنة ولا يطوف بالبيت عريان ومن كان بينه وبين رسول الله صلى الله عليه وسلم عهد فأجله ومدة عهده إلى أربعة أشهر فإذا مضت الأربعة الأشهر فإن الله بريء من المشركين ورسوله ولا يحج بعد العام مشرك Muharrer b. Ebî Hüreyre'nin babasından rivayet ettiğine göre Ebû Hüreyre şöyle demiştir: “Resulüllah (s.a.v.), Ali b. Ebî Tâlib'i Berâe suresinin tebliğ etmek üzere Mekke'ye gönderdiği zaman ben de onunla beraberdim.” Kendisine orada neleri ilan ettikleri sorulduğunda: “Cennete ancak mümin olan kişilerin girebileceğini, bundan sonra kimsenin Beytullah'ı uryan olarak tavaf edemeyeceğini, Resulüllah ile aralarında antlaşma bulunanlara dört ay süre verildiğini, sürenin bitiminde Allah ve Resulünün müşriklerden berî olduğunu ve bu yıldan sonra müşriklerin Kâbe'yi ziyaret edemeyeceklerini ilan ettik” demiştir. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XI, 313.; Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'an*, IV, 265.

²⁶⁵ Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'an*, IV, 266.

Cessâs'ın kaydettiği başka bir rivayete göre ise antlaşma süresi dört aydan daha fazla olanların mühleti azaltılmış, antlaşmanın bitiş müddeti dört aydan daha az kalanların süresi ise uzatılarak her iki gruba da dört aylık zaman tanınmıştır.²⁶⁶

Konuyla ilgili bir bilgi de İbn İshâk tarikiyle gelmiştir. Onun anlattığına göre Tevbe suresinin nüzülü ve sonrası gelişen olaylardan önce, Hz. Peygamber ile müşrik Arap kabileler arasında “Beytullah’ı ziyaret hususunda kimseye engel konulmaması ve haram aylarda hiç kimsenin rahatsız edilmemesi” şekline iki maddelik genel bir antlaşma vardı. Tevbe suresinin birinci ve ikinci âyetleriyle bu antlaşmanın geçersiz kılındığını ve inanmayanlara durumlarını muhasebe etmek için dört aylık bir süre tanındığını ilan etti. Söz konusu umumi antlaşmanın dışında Arap kabileler ile süreli ve süresiz birtakım özel antlaşmalar da vardı. Aynı surenin dördüncü âyetiyle de bahsi geçen antlaşmalarla ilgili hükümler tanzim edilmiştir.²⁶⁷

İbn Cerîh’in anlattığına göre Mücahid, Tevbe 9/5. âyette geçen “*haram aylar*” ile Tevbe 9/2. âyette “*yeryüzünde dört ay gezin*” ifadesiyle anlatılan süre aynı olduğunu söylemiştir. Bu zaman dilimi Zilhicce ayının onuncu günü başlar ve Rebûlâhir ayının ilk on gününün geçmesiyle biter. Buradaki “haram aylar” bilinen Receb, Zilkâde, Zilhicce ve Muharrem ayı değildir. İzin verilen dört aya “haram” denmesinin nedeni yapılan antlaşmalar gereği o aylarda savaşın yasak olmasındandır. Bu rivayeti aktaran Cessâs, Mücahid’in dediğinin doğru olabileceğini ifade eder.²⁶⁸

Mücâhid ile aynı doğrultuda bir görüş de Süddî’den gelmiştir. Ona göre, Resulüllah (a.s.)’ın Berâe suresi nazil olduğu zaman müşriklerle antlaşma yapmayı durdurduğunu ve mevcut antlaşmaların tamamıyla ilgili onlara dört aylık süre verdiğini söyler.²⁶⁹ Ona göre bu süre Zilhicce’nin onuncu günü başlamış ve

---

²⁶⁶ Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'an*, IV, 264.

²⁶⁷ Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'an*, IV, 266.

²⁶⁸ Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'an*, IV, 267.

²⁶⁹ Süddî’nin görüşü kabul edildiği takdirde âyette geçen iki farklı süreden biri olan “haram ayların çıkması” ifadesi karşılıksız kalmaktadır.

Rebûlâhir ayının onuncu günü bitmiştir. Ka'b el-Kurazî (ö. 108/726) ve Katâde'nin de aynı görüşte olduğu nakledilmiştir.²⁷⁰

Bütün bunlardan farklı olarak Zührî'den Tevbe suresinin Şevval ayında nazil olduğu, dolayısıyla dört aylık sürenin Şevval, Zilkâde, Zilhicce ve Muharrem aylarını kapsadığı, haram ay olan Muharrem'in çıkmasıyla bütün gruplar için tanınan sürenin dolduğuyla ilgili bir rivayet olsa da muhataplara gerekli bildirin yapılmadan sürenin başlaması doğru bulunmayarak bu görüşe itibar edilmemiştir. Zührî'nin dört ayın Şevvâl, Zilkâde, Zilhicce ve Muharrem olduğu şeklindeki düşüncesinin yanlış olduğunu söyleyen Nehhâs, bu bilgiyi Zührî'den başkasının söylediğini işitmediğini belirterek Hz. Ali'nin, Berâe suresini Zilhicce'de tebliğ etmesini, sürenin başlangıcının Zilhicce olması gerektiğine delil olarak gösterir.²⁷¹

Katâde'nin izin verilen dört ayın Zilhicce ayından yirmi gün, Zilkâde, Muharrem, Safer ve Rebûlevvel ayının ilk on günü olduğu görüşünde olduğunu aktaran İbnü'l-Arabî, doğru olanın Katâde ve Mücâhid'in görüşünün olduğunu, Zührî'nin ise yanıldığını ifade eder. Gerekçe olarak da Tevbe suresinin Hz. Ebû Bekir'in hac emîri olduğu yıl hac ayında indiğinin herkes tarafından bilindiğini gösterir. Cessâs da aynı görüşe katılır.²⁷²

Taberî'nin kaydettiğine göre Dahhâk, "Berâe" âyetini açıklarken, Allah Teâlâ'nın Nebî (a.s.) ile müşrikler arasında mevcut olan antlaşmaların tamamını iptal ettiğini ve onlara dört ay süre verdiğini söyler.²⁷³ Ona göre Resulullah (a.s.) ile antlaşması olmayanlara haram ayların çıkmasına kadar izin verilmiştir. Bu süre yirmi

---

²⁷⁰ Nehhâs, *Meâni'l-Kur'an.*, III, 181.; Nehhâs, *en-Nâsîh ve'l-Mensûh*, s. 163.; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XI, 308.

²⁷¹ Nehhâs, *Meâni'l-Kur'an*, III,182.; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XI, 311.; Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'an*, IV, 267.

²⁷² İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'an*, II, 449.; Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'an*, IV, 267.

²⁷³ Dahhâk'ın bu beyanı Tevbe 9/4 âyette Allah Teâlâ'nın "Kendileriyle antlaşma yaptıklarınızdan ondan herhangi bir şeyi eksiltmeyenlerle, sizin aleyhinize başkalarıyla yardımlaşmayanlarla antlaşmanızı müddetin bitimine kadar tamamlayın" emriyle çelişmektedir.

gün Zilhicce'den otuz gün Muharrem'den olmak üzere elli gündür. Bu süreler dolduğu zaman müşriklerle savaş emredilmiştir.²⁷⁴

Bitiş tarihi dört aydan daha fazla olup antlaşmalarına sadık kalanların sürelerinde kısaltmaya gidilerek dört ay izin verildiğiyle ilgili bilgiler hem Kur'an'ın birçok yerinde ahlâki bir ilke olarak konulan “sözlere sadık kalma” ilkesiyle ilgili emirler, hem de Tevbe 9/4. âyet çerçevesinde değerlendirildiğinde doğru olmadığı ifade edilmiştir.²⁷⁵

Surenin Şevval ayının başında nâzil olması sebebiyle tanınan dört aylık müddetin bütün gruplar için aynı olduğu, “*yeryüzünde dört ay gezin*” ve “*haram aylar çıktığı zaman müşriklerle savaşın*” talimatlarının aynı zamanı ifade ettiği, dolayısıyla bütün gruplar için tanınan sürenin Muharrem ayının çıkmasıyla dolacağını bildiren görüş iki sebeple zayıf görülmüştür. Surenin Şevval ayının başında nâzil olduğu bilgisi, aktarılan rivayetlerin geneliyle ve tarihi gerçeklerle çelişkili görülmüştür. Mantığa uygun olanın, sürenin ilgili hükümlerin karşı tarafa duyurulmasından sonra başlamasıdır. Müşriklere tebliğin Zilhicce'nin onuncu gününde yapıldığı bilindiğine göre, sürenin tebliğden önce Şevval ayında başlaması akla uygun görülmemiştir.

Bu rivayetlere göre müşriklerle savaşın başlatmasıyla ilgili iki tarih verilmektedir. Kendileriyle antlaşma yapılanlarla tanınan dört aylık sürenin bitiş zamanı olan Rebûlâhir'in ilk on gününün çıkmasıyla birlikte savaşılacak, süresiz antlaşma yapılanlarla ise haram ay olan Muharrem'in çıkışıyla birlikte mücadele başlatılacaktır. Ancak bu rivayetlerde antlaşmaya sadık kalanlarla, sözünde durmayıp ahdi bozanlar hakkında herhangi bir ayırımı yoktur. Diğer bir görüşe göre de tanınan dört aylık sürenin başlama ve bitiş zamanı aynıdır.

²⁷⁴ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XI, 307.

²⁷⁵ Derveze Muhammed İzzet b. Abdilhâdi b. Dervîş, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, I-X, 2. Baskı, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut 2000, IX, 342.

Müşriklere Tevbe suresindeki hükümlerin tebliğ zamanı dikkate alındığında bütün gruplar için tanınan sürenin başlama ve bitiş vaktinin aynı olması mümkün gözükmemektedir. Hz. Ali'nin Zilhicce'nin onuncu günü müşriklere bu bildiriye tebliğ ettiği hususunda ciddi bir ihtilaf yoktur. Çoğunluğun görüşüne göre tanınan süre bu ilan zamanında başlamaktadır. Sürenin bitişiyile ilgili “dört ay” ve “haram ayların çıkması” olmak üzere iki farklı zamandan bahsedildiğine göre verilen sürenin aynı anda dolması mümkün değildir.

Sonuç olarak rivayetler birlikte değerlendirildiğinde hicretin 9. yılında İslâm'ın önünde mevcut olan tehlikeleri kesin bir şekilde yok etmek için mücadeleye girişmeden önce onlara verilen ultiatomla, son bir fırsat olarak tanınan sürenin üç farklı zaman dilimini kapsadığı görülmektedir. Bu süreler şu şekildedir:

1. Yukarıda işaret edildiği şekilde yapılan genel antlaşmalara tabi olanlarla, süreli veya süresiz özel antlaşma yapılmış olanlardan ahitlerine sadık kalmayarak ihanet edip ahitlerini bozanlar veya bozma şüphesi olanlar hakkında dört ay süre tanınmıştır. Bu süre bildirin tebliğ zamanı olan Zilhicce'nin 10. günü başlayıp Rebiulâhir ayının ilk 10 gününün geçmesiyle son bulmaktadır. Tevbe 9/2 “فَسِيحُوا فِي الْأَرْضِ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ” âyette “*yeryüzünde dört ay gezin*” ifadesinde işaret edilen dört ay bunlar hakkındadır. Nitekim birinci âyette geçen “*kendileriyle antlaşma yaptığımız müşrikler*” ifadesi bunu isbat etmektedir.²⁷⁶

2. Kendileriyle herhangi bir antlaşma yapılmayan gruplara haram ayların çıkmasına kadar süre tanınacak ve Muharrem'in çıkmasıyla birlikte onlardan gelebilecek tehlikeleri kesin olarak bertaraf etmek üzere mücadeleye girişilecektir. Tevbe 9/5. âyette “فَإِذَا انْسَلَخَ الْأَشْهُرُ الْحُرْمُ” “*haram aylar çıktığı zaman*” ifadesinde verilen süre bu gruba ilgilidir. Bu gruba tanınan müddet kendilerine tebliğ edildiği zaman olan Zilhicce'nin 10. günü (Kurban Bayramı'nın birinci günü) başlayacak ve Muharrem'in çıkmasıyla bitecek olan 50 günlük bir süreyi kapsar. Beşinci âyette

²⁷⁶ Bkz. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XI, 318.

haram ayların çıkmasıyla birlikte savaşılacak grubun ehli şirk olarak nitelenip, ehli ahd denmemesi bu görüşün isabetli olduğunu gösterir.²⁷⁷

3. Son olarak da önceden antlaşma yapılan gruplardan sözlerine sadık kalarak ahidlerini bozmayanlara, antlaşmanın süresinin bitimine kadar mühlet verilecek, müddet dolunca antlaşma yenilenmeyecek ve onlarla da savaşılacaktır. Tevbe 9/4. âyetteki,

”إِلَّا الَّذِينَ عَاهَدْتُمْ مِنَ الْمُشْرِكِينَ ثُمَّ لَمْ يَنْفُسُوكُمْ شَيْئًا وَلَمْ يُظَاهِرُوا عَلَيْكُمْ أَحَدًا فَأَتَيْتُمُ الْيَهُودَ عَهْدَهُمْ إِلَىٰ مُدَّتِهِمْ“

“Ancak Allah'a ortak koşanlardan, kendileriyle antlaşma yapmış olduğunuz, sonra da antlaşmalarında size karşı hiçbir eksiklik yapmamış ve sizin aleyhinize hiç kimseye yardım etmemiş olanlar, bu hükmün dışındadır. Onların antlaşmalarını, süreleri bitinceye kadar tamamlayın.” ifadesi bu grubu anlatmaktadır. Antlaşmanın süresine sadık kalma meselesi, İslâm'ın verilen sözleri tutmaya ve yapılan antlaşmalara uymaya yönelik ortaya koymuş olduğu hassasiyetle birlikte değerlendirildiğinde, bu sürelerin de dört ayla sınırlandırılarak bitiş süresinin öne çekildiğiyle ilgili görüşlerin tutarsızlığı kolaylıkla anlaşılabilir.²⁷⁸

D. Haram Aylara Saygısızlığın Zulüm Olması

Surelerin nüzul sırası dikkate alındığında içerisinde haram aylardan bahsedilen en son âyet Tevbe 9/36'dır. Allah Teâlâ burada hem ezelî takdirde malum dört ayı kutsal olarak halk ettiğini güçlü bir şekilde ifade etmiş hem de kutsiyetine müdahale anlamına gelen nesî uygulamasının, büyük bir yanlış olduğuna işaret etmiştir. 37. âyette nesînin küfürde ileri gitmek demek olduğunu beyan ederek bu Cahiliye adetini kaldırmıştır.

إِنَّ عِدَّةَ الشُّهُورِ عِنْدَ اللَّهِ اثْنَا عَشَرَ شَهْرًا فِي كِتَابِ اللَّهِ يَوْمَ خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ مِنْهَا أَرْبَعَةٌ حُرْمٌ ذَلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ فَلَا تَظْلِمُوا فِيهِنَّ أَنْفُسَكُمْ وَقَاتِلُوا الْمُشْرِكِينَ كَافَّةً كَمَا يُقَاتِلُونَكُمْ كَافَّةً وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ مَعَ الْمُتَّقِينَ

²⁷⁷ Bkz. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XI, 318.

²⁷⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XI, 318.; Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'an*, IV, 267.; Derzeve, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, IX, 343.

“Gökleri ve yeri yarattığı günde Allah’ın yazısına göre Allah katında ayların sayısı on iki olup, bunlardan dördü haram aylardır. İşte bu doğru hesaptır. O aylar içinde (Allah’ın koyduğu yasağı çiğneyerek) kendinize zulmetmeyin ve müşrikler nasıl sizinle topyekûn savaşıyorlarsa siz de onlara karşı topyekûn savaşın ve bilin ki Allah (kötülüklerden) sakınanlarla beraberdir.”²⁷⁹

Müfessirler, bu âyette ifade edilen “الدِّينُ الْقَيِّمُ” tamlamasına “doğru hesap”, “en doğru iş”, “doğru hesap”, “doğru hüküm” “doğru din” anlamlarını vermişlerdir.²⁸⁰

Âyette geçen “فَلَا تَظْلِمُوا فِيهِنَّ أَنْفُسَكُمْ” “o aylarda kendinize zulmetmeyiniz” cümlesinin anlamıyla ilgili farklı yorumlar yapılmıştır. Bazılarına göre bu ifade, “o aylarda savaş yapmak adam öldürmek gibi Allah’ın haram kıldığı şeyleri helal saymak suretiyle kendinize zulmetmeyin” demektir.²⁸¹ Bir başka yoruma göre, “o aylarda Allah’ın yasaklamış olduğu fiilleri işleyerek, günahınızın cezasının katlanmasına sebep olmayın” demektir.²⁸² Bazı müfessirler de bu cümlenin, 37. âyetin muhteviyatını da dikkate alarak, “Cahiliye Araplarının yaptığı gibi ayların yerlerini değiştirerek Allah’a küfürde ileri gitmeyin” anlamını ifade ettiğini söylemişlerdir.²⁸³

Bütün bu âyetlerden başka Mâide suresinde de haram ayların insanların maddî ve manevî kalkınmasına vesile olacağı şu şekilde ifade edilmiştir:

جَعَلَ اللَّهُ الْكَعْبَةَ الْيَتَّى الْحَرَامَ قِيَامًا لِلنَّاسِ وَالشَّهْرَ الْحَرَامَ وَالْهَدْيَ وَالْقَلَائِدَ ذَلِكَ لِتَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَأَنَّ اللَّهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ

“Allah, Kâbe’yi, o saygıya layık evi, haram ayı, hac kurbanını ve (kurbanın boynuna asılan) gerdanlıkları (maddî ve manevî yönlerden) insanların belini

²⁷⁹ Tevbe, 9/36.

²⁸⁰ Nehhâs, *Meâni’l-Kur’an*, III, 206.; Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XI, 446.; Mehmet Sait Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur’an Tefsiri*, II, 446.

²⁸¹ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XI, 443.

²⁸² Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XI, 444.

²⁸³ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XI, 445.

*doğrultmaya sebep kıldı. Bu da Allah'ın, göklerde ve yerde ne varsa hepsini bildiğini ve Allah'ın her şeyi bilici olduğunu (siz de anlayıp) bilmeniz içindir.*²⁸⁴

Bu âyette Allah Teâlâ, haram ayları insanların maddî ve manevî cihetten durumlarını kontrol etmeleri ve eksiklerini telafi etmesi için, kendilerine sunulan fırsat zamanları olarak zikredilmiştir. Haram aylardan bahseden diğer âyetlerle birlikte ele alındığında bu âyet söz konusu zamanların kutsallığını teyit etmektedir.

---

²⁸⁴ Mâide, 5/97.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HARAM AYLARDA SAVAŞ YASAĞININ NESHİ MESELESİ

Klasik kaynaklarda haram aylarla ilgili olarak en çok ele alınan konu bu aylarda savaş yasağının devam edip etmediği meselesidir. Öyle ki fert ve toplumun barış ve huzuruna sağlayacağı büyük katkı bakımından bu ayların önemi, nesh tartışmalarının gölgesinde kaldığı söylenebilir. İnananlara yönelik herhangi bir saldırı vuku bulduğunda, bu tehlikeyi ortadan kaldırmak üzere, bütün zamanlarda gerekli tedbirlerin alınması hususunda herhangi bir engel yoktur.²⁸⁵ Tartışma uygulamada nadiren vuku bulabilecek olan bu aylarda saldırı savaşı başlatmanın caiz olup olmadığı konusuna odaklanmıştır. Oysaki haram ayların önemi, hakettiği şekilde İslâm toplumunda idrak edilmeye başlandığında, bu ayların sağlayacağı barış ortamı, insanlık için çok büyük faydalar temin edebilir.

Bu bölümde haram aylarda savaş yasağının neshi meselesi ele alınacak, konu üç kısım halinde incelenecektir. Birinci kısımda savaş yasağının nesh edildiğini söyleyenler ve bunların dayandıkları deliller anlatılacaktır. İkinci kısımda savaş yasağı hükmünün mensûh olmayıp devam ettiği görüşüne yer verilecektir. Son kısımda da savaş yasağının nesh edildiğini iddia edenlerin ortaya koymuş oldukları delillerin tahliline ve neshin olmadığını söyleyen âlimlerin bu delilleri çürütme sadedinde ortaya koydukları görüşlere yer verilecektir. Savaş yasağının neshine taraf olanlar ve karşı olanların görüşlerinin ve temellendirmelerinin birbirine karışmadan, bütünlük içerisinde aktarılabilmesi için her bir görüşün ayrı başlık altında ele alınması tercih edilmiştir.

I. Savaş Yasağının Nesh Edildiği Görüşü ve Temellendirilmesi

Cumhur-u Ulemâ İbrahim (a.s.)’dan beri haram ayların kutsiyetinin bilindiği ve o ayların yasaklarına riayet edilmesi gerektiği konusunda hemfikirdir. Bu aylara “haram ay” denilmesinin en önemli sebebinin “savaş yasağı” olduğunda da ihtilaf

---

²⁸⁵ Bakara 2/194.

söz konusu değildir. Ancak bu yasağın devam edip etmediği konusu görüş ayrılığına sebep olmuştur. Âlimlerin pek az bir kısmı hariç, bu yasağın kaldırıldığı görüşünde ittifak halindedir. Son dönemlerde, genelde nesh konusunda ve özel olarak da haram aylarla ilgili yapılan çalışmalarda, Kur'an'da nesh edilen herhangi bir şeyin olmadığına ve savaş yasağının devam ettiğine dair görüş dile getirilmektedir.²⁸⁶

Savaş yasağının neshi hususunda icmaya yakın bir görüş birliğinin olmasına karşın, hangi naslar tarafından nesh edildiği meselesinde görüş ayrılıkları söz konusudur. Bu yasağı Kur'an'ın nesh ettiğini söyleyenler hangi âyetin/âyetlerin nâsih olduğu hususunda anlaşamamışlardır. Bazıları da Hz. Peygamber'in uygulamalarının savaş yasağını kaldırdığını söylemiştir. Burada savaş yasağının Kur'an'la ve Allah Resulünün uygulamalarıyla nesh edildiği iddiaları ayrı ayrı ele alınacak, nâsih olduğu söylenen delillere yer verilecektir.

A. Savaş Yasağının Kur'an Âyetleriyle Nesh Edildiği İddiası

İslâm'dan önce var olan haram aylarda savaş yasağı, İslâm dininin gelmesiyle, düşmanın saldırısını bertaraf etme, onların saldırılarına misliyle karşılık verme²⁸⁷ dışında devam etmiştir. Müslümanların bu ayda müşriklere karşı cihâd ilan ederek savaş başlatması yasaklanmıştır. İlk başta hükmün böyle olduğuna dair âlimlerin ittifakı vardır. Sonra bu kuralın kaldırıldığı ve onun yerine haram ayları da içine alan bütün zamanlarda müşriklere karşı savaş başlatmanın meşru kılındığı iddia edilmiştir.

Kaynaklar haram aylarda savaş yasağının nesh edildiği bilgisini ilk olarak İbn Abbâs'a nispet ederler. Nitekim Dahhâk, İbn Abbâs'ın "haram aylarda savaş yapmak yasaktı. Daha sonra "seyf âyeti"²⁸⁸ geldi. Bu âyette geçen "*müşrikleri bulduğunuz*

²⁸⁶ Ayrıntılı bilgi için bakınız: Erturhan, "Haram Ayların Fikhî Okunuşu", s. 208.

²⁸⁷ Bakara 2/194.; Tevbe 9/36.

²⁸⁸ Seyf Âyeti: "kılıç" anlamına gelen "seyf" kelimesiyle birlikte, çoğunluğun görüşüne göre Tevbe 9/5 âyetine isim olmuştur. فَإِذَا انْسَلَخَ الْأَشْهُرُ الْحُرْمُ فَاقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ وَخُذُوهُمْ وَأَحْضِرُوا لَهُمْ وَأَقْعُدُوا لَهُمْ كُلَّ مَرْصِدٍ فَإِنْ تَابُوا وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتَوُا الزَّكَاةَ فَخَلُّوا سَبِيلَهُمْ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ "O halde, haram aylar çıkınca artık öbür müşrikleri nerede bulursanız öldürün, onları yakalayıp esir edin, onların geçebileceği bütün geçit

yerde öldürün”²⁸⁹ emriyle nesh edildi ve bütün zamanlarda savaş serbest bırakıldı” dediğini anlatır. Said b. Müseyyeb (ö. 94/713), Süleymân b. Yesâr (ö. 107 /725), Katâde ve Evzâî de savaş yasağının nesh edildiği görüşündedirler.²⁹⁰

Katâde, Bakara 2/217. âyeti izah ederken bu âyetin hükmünün Tevbe 9/5. ve 29. âyetle nesh edildiğini söylemiştir.²⁹¹ Katâde’den gelen başka bir rivayete göre de o, Bakara 2/217. âyetin indiği zamanda haram aylarda savaşmanın Allah Teâlâ’nın ifade ettiği gibi büyük bir günah olduğunu, sonra Tevbe suresinde “*müşriklerle topyekûn savaşın*” emrinin²⁹² verilmesiyle bu aylarda savaş yasağının kaldırıldığını söylemiştir.²⁹³

Mukâtil, “Kur’an’da haram aylardan bahseden âyetlerle ilgili olarak seyf âyeti²⁹⁴ gelince bunların hepsini nesh etti” demiştir.²⁹⁵

Süfyân-ı Sevrî’nin, kendisine Bakara 2/217. âyeti sorulduğu zaman bu âyetin mensûh olduğunu, haram aylarda savaş yapmanın mübah kılındığını söylediği nakledilir.²⁹⁶ Ancak Süfyân-ı Sevrî’den naklolunan bu rivayette hangi âyetin bu hükmü nesh ettiğiyle ilgili bilgi yer almaz.

---

başlarını tutun. Eğer tövbe eder, namaz kılar, zekât verirlerse onları serbest bırakın. Çünkü Allah gafurdur, rahîmdir” âyeti “seyf âyeti” olarak kabul edilmiştir. Tevbe, 9/29, 36 ve 41. âyetleri seyf âyeti kabul edenler de vardır.

²⁸⁹ Tevbe, 9/5.

²⁹⁰ Nehhâs, *en-Nâsîh ve'l-Mensûh*, s. 32.; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, II, 543.

²⁹¹ Nehhâs, *en-Nâsîh ve'l-Mensûh*, s. 32.

²⁹² Tevbe, 9/36.

²⁹³ Ebü'l-Hattâb Katâde b. Diâme b. Katâde es-Sedûsî el-Basrî, *en-Nâsîhve'l-Mensûh fî Kitâbillâh*, thk. Hâtim Sâlih-ed-Dâmin, b.s.y., Müessesetü'r-Risâle, Bağdat 1985, s. 35.

²⁹⁴ Tevbe, 9/5.

²⁹⁵ Mukâtil, *Tefsiru Mukatil b. Süleymân*, I, 449.

²⁹⁶ Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî İbn Ebî Hâtim, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azîm*, I-X, thk. Es'ad Muhammed et-Tayyib, 1. Baskı, Mektebetü Nezâr Mustafa el-Bâz, Mekke 1997, II, 385.; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, II, 543.

Savaş yasağının nesh edildiği iddiası genellikle, Atâ b. Meysere el-Horasânî (ö. 135/752)²⁹⁷ ve Zührî'den nakledilen görüşle de istidlâl edilir. Rivayete göre Atâ b. Meysere haram aylarda savaş yasağının Tevbe 9/36. âyetle nesh edildiğini söylemiş ve âyeti “haram aylarda ve diğer aylarda müşriklerle savaşın”²⁹⁸ diye izah etmiştir.²⁹⁹ Zührî de, “*Bize ulaştığına göre Nebî (a.s.) haram aylarda savaşmayı haram sayardı. Ancak bunu sonra helal kıldı*”³⁰⁰ diyerek savaş yasağının nesh edildiğini söylemiştir.³⁰¹ Kendisinden naklolunan bu bilgiye göre Zührî, haram aylarda savaş yasağının nesh edildiğini söylemiş, ancak nâsihle ilgili herhangi bir izahta bulunmamıştır. Kur’an’la nesh edilmişse hangi âyetin nâsih olduğu belirtilmemiş, eğer sünnetle nesh edilmişse Hz. Peygamber’den bu hususta herhangi bir nakilde bulunmamıştır.

Âlimlerin çoğunluğu savaş yasağının neshi meselesini Bakara 2/217. âyetini dikkate alarak değerlendirmiş ve bu âyette geçen “*o ayda savaş büyük bir günahdır*” kısmının nesh edildiğini, binaen aleyh hem haram aylarda hem de diğer zamanlarda müşriklere karşı savaş açmanın serbest bırakıldığını söylemiştir. Böylece bu âyet nesh çeşitlerinden “hükmü mensûh lafzı bâki” kısmında değerlendirilmiştir. Yine

²⁹⁷ Atâ b. Ebû Müslim el-Horasânî veya Atâ b. Abdullâh olarak da tanınır. Babasının adı Abdullâh olup “Meysere” lakabıyla maruftur. Aslen Horasan’ın Belh şehriden olup Şam’da ikamet etmiştir. Tâbiînden olan Atâ, Kur’an’a vakıf, âlim ve fâzıl bir kimse olarak bilinir. Kendisinden Mâlik, Evzâî, Ma’mer ve başkaları rivayette bulunmuştur. Hadis ehline sika olarak kabul edilen Atâ hicrî 135 tarihinde vefat etmiştir. Bkz. Ebû Ömer Cemâlüddîn Yusûf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilberr en-Nemerî, *et-Temhîd limâfi’l-Muvatta mine’l-Meânî ve’l-Esânid*, I-XXII, thk. Mustafa b. Ahmed el-Ulvî ve Muhammed Abdülkebir el-Bekrî, b.s.y., Vüzerati Umumi’l-Evkaf ve Şuuni’l-İslâmî, Mağrib 1387, XXI, 2.

²⁹⁸ حدثنا القاسم قال، حدثنا الحسين قال، حدثني حجاج، عن ابن جريج قال: قال عطاء بن ميسرة: أحل القتال في الشهر الحرام في "أبراء" Atâ b. Meysere, “Haram aylarda savaş yapmak Berâe’de geçen ‘*O aylarda kendinize zulmetmeyin ve müşriklerle topyekûn olarak savaşın*’ emriyle helal kıldı” dedikten sonra âyeti açıklarken “haram aylarda ve diğerlerinde savaşın” şeklinde yorumlamıştır. Bkz. Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, III, 663.

²⁹⁹ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, III, 663.

³⁰⁰ حدثنا الحسن بن يحيى قال، أخبرنا عبد الرزاق، عن معمر، عن الزهري قال كان النبي صلى الله عليه وسلم فيما بلغنا يحرم القتال في الشهر الحرام، ثم أحل بعد Zührî “*Bize ulaştığına göre Resulüllah (s.a.v.) Haram aylarda savaşmayı haram kabul ederdi. Ancak daha sonra helal saydı*” demiştir. Bu hadis Tabiî’nden Zührî ve İbn Abbâs’ın mevlâsı Miksem’den olmak üzere iki kişiden mürsel olarak rivayet edilmiştir. Bkz. Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, III, 657.

³⁰¹ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, III, 657.

Resulüllah (a.s.)’ın uygulamalarının bu görüşü desteklediğini ifade eder. Ona göre, Hz. Peygamber haram ayda Huneyn’de Hevazinlilere, Tâif’te de Sakîf kabilesine karşı savaşmıştır. Ayrıca Ebû Âmir’i haram ayın bir kısmında müşriklerle savaşması için Evtâs’a sefere göndermiştir. Bu sefer Şevval ve Zilkâde’nin bir kısmını içine alıyordu. Zilkâde’nin haram ay olduğu bilinmekteydi. Bu ayda kıtâl haram ve günah olsaydı Hz. Peygamber (s.a.v.) bundan uzak dururdu.³⁰⁸

Taberî, ’ye göre, Hz. Peygamber (s.a.v.)’in Zilkâde ayında savaşmak üzere ashâbından söz alması da malum yasağın neshine delil teşkil eder. Söz konusu biat şu şekilde gelişmiştir: Hudeybiye’de Hz. Osman’ın müşrikler tarafından öldürüldüğü haberinin gelmesi üzerine ashâbı savaşa çağırdı ve Rıdvân Biatı’nı aldı. Bu Zilkâde’de meydana geldi. Bütün bunlar bu âyetin mensûh olduğunu gösteren delillerdir. “Bazılarının yanlış bir zanla, haram ayda savaşmanın yasak olduğunu anlatan âyetlerin, Nebî (a.s.)’ın bu uygulamalarından sonra geldiğini söylerse”, biz de “Bakara 2/217. âyeti hicretin ikinci senesinde Cemaziyelâhir ayında indi. Huneyn ve Tâif ise hicretin sekizinci yılı Şevvâl ayında oldu” deriz diyerek nesh iddiasını temellendirir.³⁰⁹

Nehhâs konuyu analiz ederken, Atâ b. Ebî Rebah’ın (ö. 114/732) dışındaki ulemânın, bu âyetin mensûh olduğu hususunda görüş birliğine vardığını ifade eder. O, İbn Abbâs, Said b. el-Müseyyeb, Süleyman b. Yesâr, Katâde ve Evzâî’nin de aynı görüşte olduğunu belirtir. Dahhâk’ın İbn Abbâs’tan bu âyetin seyf âyetiyle nesh edildiğini söylediğiyle ilgili rivayeti nakleder.³¹⁰

Savaş yasağını nesh eden âyetlerle ilgili farklı bir rivayet de Abdulkâhir el-Bağdâdî (ö. 429/1037) tarafından nakledilmiştir. O, İbn Abbas’ın Bakara 2/217. âyetin nüzul sebebiyle ilgili söylediklerini aktardıktan sonra, İbn Abbâs’ın “bu âyet

³⁰⁸ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, III, 664.

³⁰⁹ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, III, 664.

³¹⁰ Nehhâs, *en-Nâsîh ve’l-Mensûh*, s. 33.; Zürkânî, *Menâhilü’l-İrfân*, II, 260.

Tevbe 9/36, Tahrim 66/9³¹¹ ve Bakara 2/191.³¹² âyetlerle nesh edildi. Böylece haram aylarda savaş yasağı kaldırıldı” dediğini aktarır.³¹³

İbn Rüşd (ö. 520/1126) savaş yasağının iptal edilmesiyle ilgili şu değerlendirmeyi yapar: “Cahiliye Döneminde Araplar haram aylara saygı ve hürmet ederlerdi. O ayda savaşmayı ve adam öldürmeyi haram sayarlardı. Hatta o aylarda bir kimse babasının katiline rastlarsa ona saldırmazdı. İslâm’dan sonra da bu aylara ait olan hürmet ve öldürme yasağı devam etti. Bunun delili Bakara 2/217. âyettir. Sonra bu âyet Tevbe 9/5. ve 29. âyetle nesh edildi. Allah müşrikleri öldürmeyi ve onlarla savaşmayı her yerde ve her zamanda helal kıldı. Bu aynı zamanda, İbn Abbâs, Katâde, Dahhâk, Evzâî ve İbn Müseyyeb’in görüşüdür. Tevbe 9/36. âyetin ifade ettiği üzere haram aylarda savaşın ve öldürmenin helal olmasıyla beraber, o ayda işlenen günahın daha büyük bir vebal olması ve işlenen sevaba daha çok mükafat verilmesi gibi hükümler devam etti.”³¹⁴ İbn Cevzî, Cumhur ulemânın neshi kabul ettiğini söyledikten sonra, Atâ b. Ebî Rebah’ın nesh olmadığına dair görüşünü aktarmakla yetinir.³¹⁵

Suyutî de Bakara 2/217. âyetin hükmünün Tevbe 9/36 ile nesh edildiği görüşündedir. Yine o İbnü’l-Arabî’den naklen seyf âyetiyle (Tevbe 9/5) Kur’an’daki müşrikleri affetmeyi, onlarla savaşmaktan uzak durmayı, onlarla barışı ve iyilikle

³¹¹ Ey Peygamber! Kâfirlere ve münafiklara karşı cihâd et, onlara karşı sert davran. Onların varacağı yer cehennemdir. Ne kötü varılacak yerdir orası!” Tahrim, 66/9.

³¹² وَاقْتُلُوهُمْ حَيْثُ تَقْتُلُوهُمْ وَأَخْرِجُوهُمْ مِنْ حَيْثُ أَخْرَجْتُمْ وَالْفِتْنَةُ أَشَدُّ مِنَ الْقَتْلِ وَلَا تَقَاتِلُوهُمْ عِنْدَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ حَتَّى يُقَاتِلَكُمْ فِيهِ فَإِنْ قَاتَلَكُمْ فَاقْتُلُوهُمْ كَذَلِكَ جَزَاءُ الْكَافِرِينَ “Onları (size karşı olanları) yakaladığınız yerde öldürün. Sizi çıkardıkları yerden siz de onları çıkarın. Fitne, adam öldürmekten daha kötüdür. Mescid-i Haram’da onlar sizinle savaşmadıkça, siz de onlarla savaşmayın. Eğer onlar size karşı savaş açarlarsa siz de onları öldürün. İşre kâfirlerin cezası böyledir.” Bakara, 2/191.

³¹³ Ebû Mansûr Abdülkâhir b. Tâhir b. Muhammed et-Temîmî el-Bağdâdî, *en-Nâsîh ve’l-Mensûh*, thk. Es’ad Abdülhâdî, bsy., Dâru’l-Advâ, Amman b.t.y., s. 184.

³¹⁴ İbn Rüşd Ebü’l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Ahmed el-Kurtubî el-Endelüsî, *el-Beyân ve’l-Tahsîl*, I-XX, thk. Muhammed Hacci, 2. Baskı, Dâru’l-Ğarbi’l-İslâmî, Beyrut 1988, XVIII, 315.

³¹⁵ İbn Cevzî Ebü’l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrâhman b. Ali b. Muhammed el-Bağdâdî, *Nevâsihu’l-Kur’an*, I-II, thk. Muhammed Eşref Ali el-Milbârî, 2. Baskı, el-Câmiatü’l-İslâmiyye, Medine 2003, s. 269.

muameleyi tavsiye eden 124 âyetin nesh edildiğini, bunların içinde Bakara 2/217. âyetin de bulunduğunu söyler. İbnü'l-Arabî'ye göre daha sonra seyf âyetinin son kısmı baş kısmını nesh etmiştir. Suyutî de bu görüşe katılır.³¹⁶

Âlûsî, cumhur ulemânın haram aylarda savaş yasağının Tevbe 9/5. âyetle nesh edildiği görüşünde olduğunu söyler. Onun yorumuna göre “*haram aylar çıkınca müşrikleri bulduğunuz yerde öldürün*” ifadesindeki “haram aylar”dan maksat Tevbe 9/2 de geçen ve müşriklerin istedikleri gibi dolaşmalarına izin verilen dört aydır. Yoksa bilinen haram aylar değildir. Âyetin müşriklerle savaşı dört ayın geçmesiyle sınırlandırması, bu zaman çıktıktan sonra bütün zamanlar ve mekânlarda onlarla savaşmanın emredildiğini gösterir. Âlûsî'nin değerlendirmesine göre bu nesh Hanefîlerin kabul ettiği “âm lafzın, hâssın hükmünü neshi”³¹⁷ kabilindedir.³¹⁸

Haram aylarda savaş yasağının Tevbe 9/5. âyetle nesh edildiği görüşünde olan Âlûsî, tezini “*haram aylar çıkınca müşrikleri bulduğunuz yerde öldürün*” cümlesindeki “haram aylar”ın izin verilen dört ay olup, malum haram aylar olmadığı düşüncesi üzerine kurgular. Ona göre çıkması beklenecek olan zamanın kutsal aylar olduğu kabul edildiği takdirde, zorunlu olarak savaş yasağının devam ettiği sonucuna ulaşılır.³¹⁹

Âlûsî, söz konusu neshi isbat sadedinde, ortaya atılan bazı görüşleri, sahibini belirtmeksizin “*قيل*” (denildi ki) ifadesini kullanarak açıklar. Savaşa başlamak için çıkması istenen dört aydan maksadın kutsal olan haram aylar olmasının mümkün olmadığını söyleyen Âlûsî, gerekçe olarak “*فَإِذَا انْسَلَخَ الْأَشْهُرُ الْحُرْمُ*” cümlesinin başındaki “ف” harfinin “*tertib*”i iktiza etmesini gösterir. Ona göre malum haram ayların kastedilmesi durumunda nazm-ı celîlin siyak ve sibakındaki insicam bozulur ve

³¹⁶ Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî eş-Şafîî, *el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'an*, I-IV, Thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhim, 1. Baskı, el-Hey'etü'l-Mısriyye el-Âmmetü li'l-Kütüb, Kahire 1974, III, 65, 69.

³¹⁷ Şafîîlere göre hâs lafız ister âm lafızdan önce gelsin ister sonra gelsin umumi hükmü tahsis eder. Çünkü onlara göre âm lafız zannî, hâs ise kat'idir. Bkz. Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, II, 108.

³¹⁸ Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, II, 108, X, 50.

³¹⁹ Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, II, 108.

tertibe riayet ortadan kalkar. Bazıları tarafından “buradaki “haram aylar” ifadesinin süre verilen malum dört ay olması icmaya terstir. Çünkü bu aylarda savaş yasağı nesh edilmiş olduğu ve bütün zamanlarda savaşmanın helal kılındığı hususunda âlimlerin icmâi vardır. Eğer “âyetteki ifadeden maksat, malum haram aylar olmuş olsa, savaş yasağının devam etmesi gerekir. Halbuki yasak hükmü nesh edildikten sonra tekrar bu aylarda savaşı yasaklayan bir âyet nâzil olmamıştır” denilirse, Âlûsî’ye göre bu görüşe şu şekilde cevap verilebilir: “Usûlde geçtiği üzere Kur’an’ın Kur’an’la neshi şart olmayıp sünnetle neshi de mümkündür.”³²⁰ Böyle söylemekle Âlûsî, bir taraftan haram aylarda savaş yasağının Kur’an âyetleriyle nesh edildiğini ifade ederken diğer taraftan kendisinin ortaya atmış olduğu mukadder suale verdiği cevapta, Kur’an’ın nesh ettiği iddiasından vazgeçerek sünnete yöneldiği intibâını uyandırmaktadır.

Meseleye usul açısından yaklaşan Hanefîler, aralarında teâruz olduğu zaman “âm” lafzın “hâs” lafzı nesh ettiği görüşündedir. Onlara göre aralarında konu birliği olan, önce gelen “hususî” bir lafzın hükmü ile sonra gelen “umumî” bir lafzın hükmü arasında teâruz olması durumunda aralarında nesh söz konusu olur. Cessas, “umumî” lafzın ifade ettiği genel hükmün, hem önce geçen ve kendisinin bir cüz’ü durumunda olan “hususî” lafzın hükmünü kapsamasını hem de hâs lafızdan daha fazlasını içermesini gerekçe göstererek “âm” lafzın, “hâs” lafzın hükmünü zorunlu olarak ortadan kaldıracığını söyler. Cessâs’a göre “hâs”ın “âm” lafzı nesh etmesinin caiz olması onun tersi olan “âm”ın “hâs”ı nesh etmesini de gerekli kılar.³²¹

Hanefîler bu kurala Bakara 2/217. ve Mâide 5/2. âyetlerin, Tevbe 9/5. âyet tarafından nesh edilmesini örnek gösterirler. Onlara göre bu iki âyet müminlerin haram aylarda savaşmasını yasaklar. Bu âyetlerin iktiza ettiği nehy “hususî” bir hükümdür. Daha sonra nâzil olan Tevbe 9/5. âyet, müşriklerin yakalandıkları yerde

³²⁰ Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, X, 50.

³²¹ Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî el-Cessâs, *el-Fusûl fi'l-Usûl*, I-IV, thk. Uceyl Câsim en-Neşemî, 2. Baskı, et-Türâsü'l-Arabî, Kuveyt 1994, I, 385.

öldürölmelerini emretmiştir. “فَأَقْتُلُوا” emri herhangi bir tahsis olmaksızın “umumî” bir emir olduğu için bütün zamanlara şamildir.³²²

Cessas’a göre Hanefîlerin kabul ettiği “âm lafız hâs lafzı nesh eder”³²³ kuralı gereği zorunlu olarak “hâs” da “âm” lafzı nesh eder. Bu kurala göre haram aylardaki özel bir zamanla ilgili olan savaş yasağı, müşriklerle umumî mücadele emriyle nesh edilmiştir.³²⁴ Tevbe 9/5. âyet ile mensûh olduğunu söyleyenler, bu âyette geçen (فَأَقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ) cümlesinde geçen, Allah Teâlâ’nın “müşriklerle nerede bulunurlarsa bulunsunlar savaşılması” emrinden hareketle, “umumi emkine umumi ezmanı tazammun eder” şeklinde genel bir kaide çıkararak haram aylarda ve dışında müşriklerle mücadele etmenin emredildiğini söylerler.³²⁵

Tevbe 9/36. âyetin nâsîh olduğunu söyleyenler, (وَقَاتِلُوا الْمُشْرِكِينَ كَافَّةً كَمَا يُقَاتِلُونَكُمْ) (كَافَّةً) “müşrikler nasıl sizinle topyekûn savaşıyorlarsa siz de onlara karşı topyekûn savaşın” ifadesinin herhangi bir zaman veya mekânla sınırlı olmayıp genel olmasını delil olarak kullanarak, âyetin zâhirinden anlaşılan manaya göre, haram aylarda ve diğer zamanlarda müşriklere karşı savaş başlatmanın mübah kılındığı görüştündedirler.³²⁶ Bu âyetin nâsîh olduğunu söyleyenler de bu iddialarını temellendirirken, âyetin ifadesinden “umumi eşhâs umumi ezmanı tazammun eder” tarzında bir çıkarımda bulunmuşlar, buna istinaden, haram aylar dâhil olmak üzere bütün zamanlarda savaşın mübah kılındığını söylemişlerdir.³²⁷

³²² Cessâs, *el-Fusûl fi’l-Usûl*, I, 385.

³²³ Hanefîlere göre aynı konuda umumî olan bir lafızdan sonra o lafzın ihtiva ettiği hükümle çelişen hususî bir nas gelirse nesh sözkonusu olup, hususî olan nas umumî nassın iktiza ettiği hükümlerden kendisiyle ilgili olan kısmı nesh eder. Onlara göre burada tahsis yoktur. Çünkü tahsis istisna hükmündedir ki, umumî lafzın delaletinden bir kısmı hususî lafızla istisna edilmiş olur. Bkz. Cessâs, *el-Fusûl fi’l-Usûl*, I, 383.

³²⁴ Cessâs, *el-Fusûl fi’l-Usûl*, I, 385.

³²⁵ Zürcânî, *Menâhilü’l-İrfân*, II, 260.

³²⁶ İbnü’l-Arabî, *Ahkâmü’l-Kur’an*, I, 206.; Mennâu’l-Kattân, *Mebâhis fi Ulûmi’l-Kur’an*, 7. Baskı, Mektebetü Vehbe, Kahire 1995, s. 236.; Muhammed Ali es-Sâyis, *Tefsiru Âyâti’l-Ahkâm*, Thk. Nâci Süveydân, b.s.y., Mektebetü’l-Asriyye, Beyrut 2002, s. 451-455.

³²⁷ Zürcânî, *Menâhilü’l-İrfân*, II, 260.

B. Hz. Peygamber'in Uygulamalarıyla Nesh Edildiği İddiası

Haram aylarda savaş yasağının mensûh olduğunu söyleyen âlimlerden bazıları, neshin Hz. Peygamber'in bu aylarda savaş yapmasıyla gerçekleştiği görüşündedir. Bu iddia sahiplerine göre, Mekke'nin fethinden sonra vuku bulan gelişmelerin akabinde, Resulü Allah (a.s.)'ın Havâzin kabilesine karşı yapmış olduğu Huneyn Gazasının, Sakiflilere yönelik icra edilen Tâif Seferinin ve Evtâs üzerine Ebû Âmir el-Eş'arî'nin komutasında düzenlenen seferlerin en azından bir kısmı haram aylarda gerçekleşmiş, Hz. Peygamber bu aylarda savaşarak, savaş yasağının nesh edildiğini açıkça göstermiştir.³²⁸

Taberî, bu konuda doğru olanın savaş yasağının neshine dair görüş olduğunu söyledikten sonra, Resulü Allah (a.s.)'ın Huneyn'de Hevâzin kabilesiyle, Tâif'te Sakiflilerle savaştığını ve Ebû Âmir'i Evtâs üzerine sefere gönderdiğini, bunların bir kısmının Şevvâl ve Zilkâde aylarında gerçekleştiğini ifade ederek, eğer bu aylarda savaşmak haram ve günah olsaydı, bundan en ziyade kaçınanın Nebî (a.s.) olacağı değerlendirmesini yapar.³²⁹ Aynı şekilde Hz. Peygamber'in Hudeybiye günü ashâbından Kureyşle savaşmak üzere biat almasını, haram aylardan olan Zilkâde'de gerçekleşmesini gerekçe göstererek söz konusu neshe delil olarak zikreder.³³⁰

Serahsî, Süleyman b. Yesar'ın "Müslümanlara kafirlerle haram aylarda savaşmaları caiz olur mu?" sorusuna, "evet caiz olur" diye cevap verdiğini söyler. Serahsî, kendisinin de aynı görüşte olduğunu ifade eder. Hz. Peygamber'in Tâif'te müşriklere karşı Muharrem ayı içinde savaştığını, bunun savaş yasağının nesh edildiğine delil teşkil ettiğini, zira ulemânın meşhur sünnetin Kur'an'ı neshini kabul ettiğini belirtir.³³¹ İbnü'l-Arabî, isim zikretmeden bazı kimselerin haram ayda savaş yasağının Rıdvân Biatı'yla nesh edildiğini söylediğini, ancak bunun aslının

³²⁸ Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*, III, 423.

³²⁹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, III, 664.

³³⁰ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, III, 664.

³³¹ Ebû Bekr Şemsü'l-Eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Serahsî, *Şerhu's-Siyeri'l-Kebîr*, I-V, thk. Kemal Abdülazîm el-Anânî, 1. Baskı, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1997, I, 67.

olmadığını ifade eder.³³² Kur'an'ın sünnetle neshinin mümkün olup olmadığı tartışmasını bir yana bırakarak, nâsîh olarak gösterilen ve Kur'an'la sabit olan haram aylarda savaş yasağı hükmünü ortadan kaldırdığı iddia edilen olaylara, burada, kısaca değinmek uygun olacaktır.

Mekke'nin fethinden kısa süre sonra hicrî 8. yılın Şevvâl ayında gerçekleşen ve Kur'an'da "Huneyn Günü"³³³ olarak ifade edilen Huneyn Gazvesi, vuku bulduğu yere nispetle "Huneyn" ismiyle zikredildiği gibi, savaş yapan kabilenin ismiyle "Hevâzin Gazvesi" olarak da anılır. Kaynakların bildirdiğine göre Hz. Peygamber ve ashâbı, fetihten on yedi gün sonra 6 Şevvâl 8 (27 Ocak 630) gece yarısı Huneyn vadisine doğru harekete geçmiştir.³³⁴ 10 Şevvâl'de Huneyn mevkiine varmışlardır.³³⁵ Savaş 11 Şevvâl 8 (31 Ocak 630) tarihinde başlamıştır.

Kaynaklarda savaşın nedenleri arasında, bazı ticarî rekabetin de etkisiyle Kureyş ile Hevâzinliler arasında öteden beri mevcut olan anlaşmazlığın varlığından bahsedilir. Kureyşe mensub olması hasebiyle, bu düşmanca tutum, Hz. Peygamber'e de yönelmiş ve İslâm'dan sonra da artarak devam etmiştir. Hevâzin'e mensup bazı kabilelerin, Hudeybiye Antlaşması'nın yol emniyetiyle ilgili kısmını ihlal etmeleri sebebiyle bazı gerginliklerin yaşandığı bilinmektedir. Bu düşmanlığın gereğini Uhud ve Hendek savaşları dâhil olmak üzere her fırsatta göstermişler ve Müslümanlara karşı düşman safında yer almaktan geri durmamışlardır. Müslümanların Mekke'nin fethi için hazırlık yaptığı bir zamanda, Hevâzinlilere mensup bir casusun yakalanması, onun Hevâzin kabilesi mensuplarının etrafındaki bazı kabilelerle ittifak

³³² İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'an*, I, 207.

³³³ لَقَدْ نَصَرَكُمُ اللَّهُ فِي مَوَاطِنَ كَثِيرَةٍ وَيَوْمَ حُنَيْنٍ إِذْ أَعْجَبَتْكُمْ كَثْرَتُكُمْ فَلَمْ تُغْنِ عَنْكُمْ شَيْئًا وَضَاقَتْ عَلَيْكُمْ الْأَرْضُ بِمَا رَحُبَتْ ثُمَّ وَلَّيْتُم مُّدْبِرِينَ “Andolsun, Allah birçok yerde ve Huneyn savaşı gününde size yardım etmiştir. Hani, çokluğunuz size kendinizi beğendirmiş, fakat (bu çokluk) size hiçbir yarar sağlamamış, yeryüzü bütün genişliğine rağmen size dar gelmişti. Nihayet (bozularak) gerisin geriye dönüp kaçmıştınız.” Tevbe, 9/25.

³³⁴ İbnü'l-Cevzî Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed el-Bağdâdî, *el-Muntazam fî Târîhi'l-Mülûki ve'l-Ümem*, I-XIX, thk. Muhammed Abdülkadir Ata, 2. Baskı, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1995, III, 332.

³³⁵ Vâkîdî, *Megâzî*, III, 892.; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, II, 139.

yaparak Müslümanlara karşı büyük bir saldırının hazırlığını yaptıklarını itiraf etmesi, Resulüllah (a.s.) ve ashâbına yönelik tehlikenin ne kadar ciddi, âcil müdahelenin zorunlu olduğunu göstermiştir.³³⁶ Yanı başlarında var olan bu tehlike kesin bir şekilde ortadan kaldırılmadan İslâm'a ve Müslümanlara yönelik tehdidin son bulmayacağı kanaatine varan Hz. Peygamber ve ashâbı, gerekli müdahalede bulunmuş ve yapılan savaş sonucunda kesin zafere ulaşılmıştır.

Huneyn'de yenilgiye uğrayan Hevâzinlilerin bir kısmı daha önce planladıkları şekilde, Evtâs'a kaçarak orada güç toplayıp yeni bir saldırı hazırlığına girişmeleri üzerine Resulüllah (a.s.), Ebû Âmir el-Eş'arî kumandasında bir kuvveti onların üzerine gönderdi. Yapılan savaş sonunda orada zuhur etme ihtimali bulunan tehlike yerinde etkisiz hale getirildi.³³⁷ Hevâzin kabilesi mensuplarının kendilerine olan güvenleri, Müslümanların Mekke'yi feth etmeleri üzerine, Kureyş müşriklerinin savaşmayı bilmediklerinden yenildikleri düşüncesine kapılmaları, nasıl savaşıldığını gösterme gibi bir hayale kapılmaları ve Müslümanlar kendilerine saldırmadan onlara karşı savaş açarak onları yok etmek istemeleri savaşın nedenleri arasındadır.³³⁸

Huneyn yenilgisinin ardından Hevâzinlilerin bir kısmı komutanları Malik b. Avf ile birlikte Tâif'e sığınarak yeniden toparlanma faaliyetine girişmişlerdir.³³⁹ Tâif'in müşriklerin yığınak yaptıkları bir yer haline gelmesiyle ortaya çıkan tehdidin bertaraf edilme mecburiyeti bu seferin yapılmasını zorunlu kılmıştır. Nebî (a.s.), Huneyn gazvesinin ardından, tehlike daha fazla büyümeden yerinde yok etmek üzere, hiç zaman kaybetmeden 11 Şevvâl 8 (1 Şubat 630) günü Tâif'e hareket etti.

³³⁶ Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Vâkıdî, *Megâzî*, II, 806.

³³⁷ Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Saîd b. Hazm el-Endelûsî el-Kurtubî, *Cevâmiu's-Sîreti'n-Nebeviyye*, thk. Abdülkerîm Sâmi el-Cündî, 1. Baskı, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2002, s. 143.; Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin b. Ali el-Beyhakî, *Delâilü'n-Nübüvve*, I-VII, thk. Abdülmü'tî Kal'acî, 1. Baskı, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1988, V, 152.; Ebû'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd el-Belâzürî, *Ensâbü'l-Eş'raf*, I-XIII, thk. Süheyl Zekkâr ve Riyâd Zirikli, 1. Baskı, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1996, I, 464.; Geniş bilgi için bakınız: Nurgissa Duisenov, *Sebeb ve Sonuçlarıyla Huneyn Gazvesi*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2011, s. 44.

³³⁸ Vâkıdî, *Megâzî*, III, 935.

³³⁹ Vâkıdî, *Megâzî*, III, 935.

Teslim olma çağrısının Tâifliler tarafından reddedilmesi üzerine kuşatma başladı. Yaklaşık yirmi gün süren kuşatmadan netice alınamaması üzerine kuşatma kaldırıldı.³⁴⁰ Tâif kuşatmasının kaldırılmasında Hz. Peygamber'in ashâbıyla istişaresi neticesinde, kuşatmanın uzadığı, kalenin böyle bir muhasarayla alınamayacağı kanaatinin hâsıl olması, İslâm'ın hızla yayılmaya devam etmesinin sonucunda Tâif'in etrafının gittikçe daralmasıyla onlardan bir zarar gelme ihtimalinin ortadan kalktığı, binaen aleyh bu meselenin zamana bırakılması fikrinin oluşması etkili olmuştur. Kaynaklarda, ayrıca haram ayın ve hac mevsiminin yaklaşması sebebiyle Resulüllah (a.s.)'in muhasarayı kaldırma kararı aldığı da ifade edilir.³⁴¹

Yukarıda da belirtildiği üzere Mekke'nin fethinden sonra gelişen olaylar sonucunda cereyan eden bu savaşlar, haram aylarda savaş yasağının neshi meselesinde, nâsih olarak kullanılmış ve Hz. Peygamber'in bu savaşları, ilgili âyetlerin neshine delil gösterilmiştir. Bu savaşların neshe delil olamayacağını söyleyenlerin argümanlarını isbat sadedinde serdettikleri fikirlere üçüncü bölümün ilgili kısmında yer verilecektir.

II. Haram Aylarda Savaş Yasağının Devam Ettiği Görüşü

Önceki bölümde işaret edildiği üzere savaş yasağı hükmünün neshine taraf olanlar genellikle rivayetlere dayanmışlardır. Özellikle İbn Abbas, Atâ b. Meysere ve Zührî'ye isnâd edilen savaş yasağının neshine dair bilgi Taberî'den itibaren kendisine referansla aktarılmıştır. Daha sonra da ulemânın bu konuda icmânın bulunduğu düşüncesi eserlerde tekraren yazılmıştır.

Meseleyi sadece nakil çerçevesinde ele almayıp analitik bir üslupla inceleyen tahkik ehli kimseler tarafından bu geleneksel tutum eleştirilmiştir. Haram aylarda savaş yasağı hükmünün nesh edildiği görüşü, hükmün neshine işaret eden rivayetlerin sıhhat derecesi, sadece haber-i vahid derecesinde naklolunan bilgilere

³⁴⁰ İbn İshâk, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, II, 575.

³⁴¹ Vâkıdî, *Megâzî*, III, 935.

istinaden, Kur'an'la sabit olan ve yıllarca uygulandığı tarihin verileriyle teyit edilen bir hükmün ortadan kaldırılması mümkün müdür? Atâ b. Meysere gibi savaş yasağının nesh edildiğine dair rivayet kendilerine dayandırılan kimselerden daha önce veya aynı dönemde yaşamış kimselerden aksi istikamette haberler de mevcutken, sadece bir tarafa itibar edip diğerini yok saymanın nedeninin ne olabileceği, savaş yasağının kaldırıldığıyla ilgili söz konusu icma var ise bu icmanın hangi dönemde gerçekleştiği, ilk dönemlerden itibaren az da olsa hükmün muhkem olduğunu söyleyenlerin varlığı bilindiğine göre, bir icmadan bahsedilip edilemeyeceği, nâsîh konusunda âlimler arasında bu kadar farklı görüşler varken konuyla ilgili icma olduğunu söylemenin usul açısından ne kadar doğru olacağı, nesh konusunda görüş birliğinin varlığı düşünülse bile icmâ ile Kur'an'ın hükmünün neshinin mümkün olup olamayacağı gibi hususlar bakımından bu iddia eleştirilmiş ve bazı âlimler tarafından bu aylarda savaş yasağının nesh edildiği görüşü tutarsız bulunarak reddedilmiştir. Haram aylarda savaş yasağının muhkem bir emir olup nesh edilmediği fikrini savunanların temellendirmede kullandıkları argümanlar bakımından üç grupta mütalaa edilmesi mümkündür.

Bir grup ilim ehli Kur'an'ın kendisinin nâsîh olduğunu ve önceki şeriatları nesh ettiğini, kendisinde mensûh âyet bulunmadığını söyleyerek, genelde nesh nazariyesine, konu özelinde ise haram aylarda savaş yasağının mensûh olduğu görüşüne karşı çıkmışlardır. Kur'an'da neshten bahsedilebilmesi için ortaya konulan şartlar açısından meseleyi analiz edenler, haram aylarda savaş yasağı konusunda bu şartların gerçekleşmediğini ortaya koymaya çalışmışlardır. Bazıları da sorunu naslar ve tarihi bağlamları açısından değerlendirmişler, savaş yasağı hükmünün devam ettiğini ifade eden rivayetleri de dikkate alarak hükmün mensûh olmadığı sonucuna ulaşmışlardır.

Bu kısımda konu, bahsedilen üç yaklaşım çerçevesinde ele alınacak ve bölümün sonunda savaş yasağı hükmünün kaldırıldığını söyleyenlerin kullandıkları dellillerin tahliline yer verilecektir.

1. Savaş Yasağının Nesh Teorisi Kapsamında Değerlendirilmesi

Bazı ilim insanları genelde nesh nazariyesine özel olarak da savaş yasağının neshi meselesine mesafeli yaklaşarak Kur'an'da nesh edilen herhangi bir âyetin olmadığı düşüncesini dile getirmişlerdir.

Dilbilimciler, “نَسَخَ يَنْسَخُ” fiilinin “نَسَخَ” masdar kalıbı olan “nesh” sözcüğünün birden fazla anlamı ihtiva ettiğinden bahsederler. Bu kelime esasında iki temel anlamı içerir. Bunlardan biri “bu kitabımı filan kimsenin kitabından yazdım”³⁴² örneğinde olduğu gibi, “bir şeyi, bir asıldan alıp, eksiksiz olarak başka bir yere nakletmek” veya “arıyı bir kovandan diğerine nakletti”³⁴³ ifadesinde olduğu gibi “bir nesneyi bir yerden diğerine aktarmak”³⁴⁴ anlamına gelir. Kelimenin bu manada kullanıldığı yerlerde, “nakledilen” veya “istinsah” edilen şeyin aslı değişmemektedir. Her ikisi de aynı şey olup varlığını devam ettirmektedir. Nesh kelimesi, “yaşlılık gençliği yok etti”³⁴⁵ ve “güneş gölgeyi yok etti”³⁴⁶ örneklerinde olduğu gibi “bir şeyin, bir şeyi iptal ederek onun yerine geçmesi” anlamında da kullanılmaktadır. Sözcük bu anlamda kullanıldığında, iki şeyden biri yok olmakta ve sonra gelen şey öncekinin yerine geçmektedir. Bu kelimenin ifade ettiği anlamdan biri de “resmi başka bir resimle değiştirdim”³⁴⁷ örneğinde kullanıldığı gibi “tebdil”dir. Sözcüğün, “rüzgâr izleri kaybetti”³⁴⁸ örneğindeki gibi “izale etmek” anlamında kullanımı da vardır.³⁴⁹

³⁴² “نسخت كتابي من كتاب فلان” bkz. Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, *Esâsü'l-Belâğâ*, I-II, thk. Muhammed Bâsil, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Baskı 1998, II, 266.

³⁴³ “نسخ النحل اذا نقله من خلية الى اخرى” bkz. Mustafa Zeyd, *en-Nesh fi'l-Kur'ani'l-Kerim*, I, 55.

³⁴⁴ “والنسخ نقل الشيء من مكان إلى مكان وهو هو” bkz. İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, IV, 61.

³⁴⁵ “نسخت الشيب الشباب” bkz. İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, IV, 61.

³⁴⁶ “نسخت الشمس الظل” bkz. İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, IV, 61.

³⁴⁷ “نسخت الرسوم: أي بدلت برسوم آخر” bkz. İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, IV, 61.

³⁴⁸ “نسخت الرياح الأثار: أي أزلتها” Serahsî, *Usulü's-Serahsî*, II, 53.

³⁴⁹ Halil b. Ahmed, *Kitâbü'l-Ayn*, “nsh” md., IV, 210.; İbn Manzur, *Lisânü'l-Arab*, “nsh” md., III, 61.; Zemahşerî, *Esâsü'l-Belâğâ*, “nsh” md., II, 266.; Mustafa Zeyd, *en-Nesh fi'l-Kur'ani'l-Kerim*, I, 55.

Dilbilimciler arasında “nesh” kelimesinin ifade ettiği anlamlardan, hangisinin gerçek anlam, hangisinin de mecaz anlam olduğu ihtilafıdır. Mustafa Zeyd, bu sözcüğün kullanımıyla ilgili üç farklı görüşten bahseder. Gazzâlî'nin de aralarında bulunduğu bir grub ulemâya göre bu sözcük “müşterek” bir lafızdır. Bazılarına göre, “izale ve tebdil” anlamında kullanımı hakikat, “nakl ve iptal” anlamında kullanımı ise mecazdır. Üçüncü bir görüşe göre ise, “nakl ve iptal” anlamı hakikat, “izale ve tebdil” anlamı mecazdır.³⁵⁰ Serahsî “nesh” kelimesinin “nakl, iptal ve izale” anlamlarında kullanılması mecazî, hakiki anlamının ise “tebdil” olduğunu söyler.³⁵¹

Birçok tanımı bulunmakla birlikte genellikle, usulcülerin ıstılâhında nesh, “Kur'an ve sünnetle sabit olmuş şer'î bir hükmün daha sonra gelen şer'î bir nasla kaldırılması, yeni bir şer'î hükümle değiştirilmesi” anlamında kullanılmıştır.³⁵²

Kur'an âyetleri arasında neshin varlığını iddia edenler, bu nazariyeyi neshe delalet ettiğini iddia ettikleri bazı kavramlarla isbata çalışmışlardır. Bu kapsamda, üç âyette geçen “آيَةً” (âyet)³⁵³ kelimesinin, “تَنْسَخُ، تُنْسِئُهَا” (nesh ve insâ)³⁵⁴ sözcüklerinin, “بَدَّلْنَا” (tebdil)³⁵⁵ sözcüğünün ve “يَمْحُو” ve “يُنْبِئُ” (mahv ve isbat)³⁵⁶ sözcüklerinin, “sabit olan şer'î bir hükmün, daha sonra gelen şer'î bir nasla kaldırılarak, yeni bir

³⁵⁰ Mustafa Zeyd, *en-Nesh fi'l-Kur'ani'l-Kerim*, I, 222.

³⁵¹ Ebû Bekr Şemsü'l-Eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Serahsî, *Usulü's-Serahsî*, I-II, thk. Ebü'l-Vefâ el-Efgânî, 1. Baskı, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1993, II, 53.

³⁵² Rağıb el-İsfahânî, *Müfredâtü Elfâzi'l-Kur'an*, s. 490.

³⁵³ “Biz herhangi bir âyetin hükmünü yürürlükten kaldırır veya onu unutturur (ya da ertelersek), yerine daha hayırlısını veya mislini getiririz. Allah'ın gücünün her şeye hakkıyla yettiğini bilmez misin?” Bakara, 2/106.

“Biz bir âyeti değiştirip yerine başka bir âyet getirdiğimiz zaman -ki Allah, neyi indireceğini gayet iyi bilir- onlar Peygamber'e, "Sen ancak uyduruyorsun" derler. Hayır, onların çoğu bilmezler.” Nahl, 16/101.

“Andolsun, senden önce de peygamberler gönderdik. Onlara da eşler ve çocuklar verdik. Allah'ın izni olmadan hiçbir peygamber bir mucize getiremez. Her ecelin (vadenin) bir yazısı vardır.” Ra'd, 13/38.

³⁵⁴ Bakara, 2/106.

³⁵⁵ Nahl, 16/101.

³⁵⁶ “Allah, dilediğini siler, dilediğini de sabit kılıp bırakır. Ana kitap (Levh-i Mahfuz) O'nun yanındadır.” Ra'd, 13/39.

şer'i hükümle değiştirilmesi" anlamındaki neshin varlığına delalet eden Kur'an'î naslar olduğunu söylemişlerdir.

Kur'an'da neshin varlığını kabul etmeyenler, klasik nesh teorisinde Kur'an'da neshin varlığına delil olarak kullanılan âyetlerde geçen "nesh" ve onu çağrıştıracak kelimelerin ıstılâhî anlamı olan "önce geçen bir âhkam âyetinin hükmünün, sonra gelen bir hükümle değiştirilmesi" manasında kullanılmasına karşı çıkmışlardır. Aynı şekilde ilgili yerlerde geçen "âyet" sözcüğünün Kur'an'daki "ahkam âyetleri" olarak anlamlandırılmasına da itiraz ederler.³⁵⁷

İki nas arasında telifi mümkün olmayacak derecede bir çelişkinin giderilmesi faaliyetinin sonucu olarak ortaya çıkan neshin, Kur'an'ın kendi âyetleri arasında mümkün olmadığı, ancak bu tür bir neshin, Kur'an ile daha önceki semavî kitaplar arasında cârî olduğu görüşü, ilk olarak Ebû Müslim el-İsfahânî tarafından dile getirildiği kabul edilir.³⁵⁸

Nesh nazariyesine karşı olanlara göre, neshin Kur'an'î isbatı olarak kullanılan âyetlerin hiçbiri, Kur'an'ın kendi içinde bir neshin varlığına delalet etmez. Söz konusu âyetlerde anlatılanlar tamamıyla, klasik nesh iddiasıyla anlatılmak istenen şeyden farklıdır.

Nahl 16/101. âyet, devamından da anlaşılacağı üzere Mekkeli müşriklerin Kur'an'ın inzâlî ve Hz. Peygamber'e onu kimin öğrettiği ile ilgili hezeyanlarını konu edinmektedir. Burada söz konusu olan ise, ahkam âyetleri değil bir bütün halinde Kur'an'ın tamamıdır. Kaldı ki, bu âyet Mekke'de inmiştir. O dönemde gelen herhangi bir şer'î-amelî hüküm bildiren âyet yoktur ki onlar arasında mevcut olan çelişkiye binaen neshi meselesi gündeme getirilmiş olsun.

³⁵⁷ Mustafa Zeyd, *en-Nesh fi'l-Kur'ani'l-Kerim*, I, 222.

³⁵⁸ Mennâu'l-Kattân, *Mebâhis fi Ulûmi'l-Kur'an*, s. 227.

Âyetin bağlamından da anlaşılacağı üzere burada “*değiştirilen âyet*” önceki semâvî kitapları,³⁵⁹ “*yerine getirilen âyet*” ise bir bütün halinde Kur’an’ın tamamını ifade eder. Bu âyet “Kur’an’da mevcut olan iki âyetten birinin, diğerinin hükmünü geçersiz kılması” anlamındaki bir neshten bahsetmemektedir.³⁶⁰

Kur’an’da neshin mevcudiyetine delil olarak kullanılan diğer bir âyet de Ra’d 13/38 ve 39. âyetlerdir. Bu âyetlerin neshin varlığına delil olamayacağını söyleyenlere göre, buradaki “âyet” kelimesi “kitap” anlamındadır. Hem bağlam hem de “*her sürenin bir kitabı vardır*” ifadesi bu anlamın doğruluğunu destekler. Ra’d 13/39. âyette anlatılan “يَمْحُو” ve “يُنْبِتُ” (mahv ve isbat) ifadeleri, “Allah’ın dilediği şeyleri ortadan kaldırdığını, dilediğini de sabit bıraktığını” anlatır. Burada anlatılan “nesh” ise, Hz. Musa dönemindeki hükümlerin Hz. İsa, onun şeriatındaki ahkâmın da Hz. Muhammed’e verilen ahkâm ile yürürlükten kaldırılması örneklerinde olduğu gibi, “sonra gelen şeriatın hükümlerinin önceki şeriatın hükümlerini nesh etmesi” demektir.³⁶¹

Duman’a göre, Bakara 2/106. âyet Kur’an’da neshin varlığına delil olamaz. Çünkü Bakara suresinin başından itibaren, bu âyetin de içinde bulunduğu bölümler bir bütün olarak, Ehl-i Kitab’ın Kur’an’a ve Hz. Peygamber’e itirazlarını ele almakta, onların iddialarına cevaplar vermektedir. Âyetin bağlamına da uygun olarak “âyet”

³⁵⁹ Sadece Kur’an’da değil mutlak anlamda Allah’ın vahyinde neshin olamayacağını, dolayısıyla Kur’an’la diğer semavî kitaplar arasında da neshin olmadığını düşünen Özdeş, bu yönüyle klasik nesh teorisine karşı olanlardan ayrılır. Ona göre, bu âyetin Mekke’de inmesi ve doğrudan müşrikleri hedef alması, öncesinde ve sonrasında gelen âyetlerin içeriği ve bağlamı dikkate alındığında klasik anlamda bir neshten söz etmek neredeyse imkansızdır. Burada doğrudan, Hz. Peygamber’in risaletinin hak olup olmadığı, Kur’an’ın Allah tarafından gönderilip gönderilmediği vb. konular ele alınmaktadır. Özdeş burada geçen “âyet” sözcüğünün “Nebî (a.s.)’a gönderilen Kur’an’ın bir âyetini veya Kur’an’ın tamamını” ifade etmesi mümkündür. “*Diğer bir âyetin yerine*” pasajı ise, Allah’ın daha önceki peygamberlere gönderdiği bir âyeti veya bir kitabı kast ediyor olabilir. Ancak hangi anlamda kullanılırsa kullanılsın buradan, aralarında çelişki olan iki âyet veya kitabın birinin diğerini ortadan kaldırdığı anlamı çıkarılamaz. Çünkü mutlak anlamda Allah’ın vahyettiği hiçbir şeyde çelişki olmaz. Bkz. Talip Özdeş, *Kur’an ve Nesh Problemi*, 1. Baskı, Fecr Yayınları, Ankara 2005, s. 134.

³⁶⁰ Ebû Abdilazîz Kutbüddîn Şah Veliyyullah Ahmed b. Abdirrahîm b. Vecîhiddîn ed-Dihlevî el-Fârûkî, *el-Fevzül-Kebîr fî Usûli’t-Tefsîr*, 1. Baskı, Dâru’l-Gavsânî, Dımeşk 2008, s. 57.

³⁶¹ Bkz. Mehmet Zeki Duman, “Kur’an’da Neshe Delil Gösterilen ve Mensûh Addedilen Âyetlerin Mâna Yönünden Yeniden Değerlendirilmeleri”, *Bilimname Düşünce Platformu*, sayı: XVII, yıl: 2009/2, s. 36, 39.

kelimesiyle, “Allah’ın dilediği topluluklardan, istediği kimseyi seçip risâletle görevlendirme iradesi”, “nesh” ile de “Allah’ın İsrailoğullarından Peygamber gönderme geleneğini, iptal ettiğini” ifade etmesi mümkündür. Yine kısmen unutturulan, kısmen tahrif edilen ve değiştirilen Tevrat ve İncil’in yürürlükten kaldırıldığını, Kur’an’ın onun yerine ikame edildiğini anlatması da mümkündür. Hangi anlamda kullanılırsa kullanılsın, söz konusu “nesh” ve “yerine yenisini getirme” eylemi Kur’an ile diğer semâî kitaplar arasında olup,³⁶² Kur’an’ın âyetleri arasında değildir.³⁶³

Kur’an’da neshi kabul etmeyenler ihtilafın menşei olarak, “nesh” kelimesine yüklenen anlam farklılığını gösterirler. Kur’an’a ait kavramların anlaşılmasında o kelimelerin nüzul döneminde ifade ettikleri anlam, dil açısından özellikleri ve Kur’an’ın bütünlüğü içerisinde sözcüğün kullanıldığı bağlam gibi birtakım temel kurallar vardır. Kur’an’daki bazı kelimelerin lügat anlamlarının yanında, sonradan yeni anlamlar kazanarak, İslâmi ilimlere ait bir terim olarak kullanılmaya başlanmıştır. Dihlevî’nin de söylediği gibi bu kelimenin kullanımındaki farklılık sebebiyle mütekaddimîn ve müteahhirîn ulemâ arasında ihtilaf vuku bulmuştur.³⁶⁴

---

³⁶² Kaynağının vahiy olması itibariyle, önceki kitaplar ve Kur’an arasında bir farklılığın olmaması ve mutlak manada Allah’ın vahyinde neshi zorunlu kılacak bir çelişkinin söz konusu olamayacağı gerçekliğinden hareket eden Özdeş, Bakara 2/106. âyetin “Kur’an’ın önceki semavî kitapları nesh etmesi” şeklinde anlaşılmasını doğru bulmaz. Ona göre böyle bir yorum, âyetin iç ve dış bağlamıyla uyumsuz. Surenin başından 141. âyete kadar olan kısım Ehl-i Kitap’la ilgilidir. Neshe delil olduğu iddia edilen 106. âyetin öncesi ve sonrası, Ehl-i Kitap’ın Hz. Peygamber ve Kur’an karşısındaki inatçı tutumlarından, geleneklerini mutlaklaştırarak sadece kendilerinin hak üzere olduklarını iddia etmelerinden ve cennete girmeye layık olanın kendilerinden başkasının olmadığından vs. bahsetmektedir. Dolayısıyla 106. âyet de bu bağlam içinde ele alınmalıdır. Özdeş’e göre bu âyet diğer semavî kitapların neshini konu edinmemektedir. Ona göre âyetin muhtevası, Allah’ın her ümmet için bir şîr’a ve minhac kılmasıyla da ilintili olarak, Kur’an’ın ve İslâm şeriatının, özü itibariyle aynı olmakla birlikte şekil ve ayrıntılarda, içerisinde birçok tahrifatın gerçekleştiği daha önceki kitaplardan ve şeriatlardan farklı bazı hükümleri ihtiva ettiği ifade edilmek istenmiş olabilir. Bkz. Özdeş, *Kur’an ve Nesh Problemi*, s. 147.

³⁶³ Bkz. Duman, “Kur’an’da Neshe Delil Gösterilen ve Mensûh Addedilen Âyetlerin Mâna Yönünden Yeniden Değerlendirilmeleri”, s. 36, 39.

³⁶⁴ Dihlevî, *el-Fevzü'l-Kebîr fî Usûli't-Tefsîr*, s. 57.

Işıcık'ın da söylediği gibi,³⁶⁵ zaman zaman ıstılâhî anlamların istilâsına uğrayarak asıl anlamdan ve bağlamdan kopmalar olabilmektedir. “Nesh” sözcüğü bu duruma örnek olarak verilebilir. Bu kelime sahâbe ve tâbiîn döneminde kullanıldığı yerdeki konuya uygun olarak lügat anlamıyla anlaşılırken, daha sonra Kur'an ilimleri içinde özel bir anlam kazanmış ve naslarda geçtiği yerlerde terimsel anlamıyla anlaşılması yaygınlaşmıştır. Nesh meselesindeki anlayış farklılığı büyük ölçüde bu nedene dayanmaktadır.³⁶⁶

Şâtübî'nin söylediğine göre ashâb ve tâbiîn, neshi sonrakilerin kast ettiğinden daha geniş bir anlamda kullanmışlardır. O, örnek olarak iki âyetten birinin diğerini nesh ettiği söylenen yirmiden fazla örnek zikreder ve hiçbirinde “şer'î bir hükmün, daha sonra gelen bir hükümle iptal edilmesi” anlamında kullanılmadığını ifade eder. Onlar neshi, “mutlakın takyidi”³⁶⁷ anlamında kullandıkları gibi, “âm lafzın tahsisi”,³⁶⁸ “mücmel bir ifadenin tafsili”,³⁶⁹ “istisna”³⁷⁰ gibi anlamlarda da kullanmışlardır.³⁷¹

³⁶⁵ Yusuf Işıcık, *Kur'an-ı Anlamada Temel Bir Problem (Te'vil)*, 1. Baskı, Esra Yayınları, Konya 1997, s. 67.

³⁶⁶ Dihlevî, *el-Fevzü'l-Kebîr fî Usûli't-Tefsîr*, s. 57.; Duman “Kur'an'da Neshe Delil Gösterilen ve Mensûh Addedilen Âyetlerin Mâna Yönünden Yeniden Değerlendirilmeleri”, s. 9.

³⁶⁷ Buhârî'nin aktardığına göre İbn Abbas, *مَنْ كَانَ يُرِيدُ الْعَاجِلَةَ عَجَلْنَا لَهُ فِيهَا مَا نَشَاءُ لِمَنْ نُرِيدُ ثُمَّ جَعَلْنَا لَهُ جَهَنَّمَ يَصَلِّيْهَا مَنْ كَانَ يُرِيدُ حَرْثَ الْآخِرَةِ نَزَدْنَا لَهُ فِي حَرْثِهِ وَمَنْ كَانَ يُرِيدُ حَرْثَ الدُّنْيَا نُؤْتِهِ مِنْهَا وَمَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ نَصِيبٍ* “Kim bu geçici dünyayı isterse orada ona, (evet) dilediğimiz kimseye dilediğimiz kadar hemen veririz. Sonra da cehennemi ona mekân yaparız. O, buraya kıranmış ve Allah'ın rahmetinden kovulmuş olarak girer.” İsrâ, 17/18. âyetin *مَنْ كَانَ يُرِيدُ حَرْثَ الْآخِرَةِ نَزَدْنَا لَهُ فِي حَرْثِهِ وَمَنْ كَانَ يُرِيدُ حَرْثَ الدُّنْيَا نُؤْتِهِ مِنْهَا وَمَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ نَصِيبٍ* “Kim âhiret kazancını isterse, onun kazancını artırırız. Kim de dünya kazancını isterse, ona da istediğinden veririz, fakat onun ahirette hiçbir payı yoktur.” Şura, 42/20. âyeti nesh ettiğini söylemiştir. Bu sözüyle iki âyet arasındaki “ıtlak takyid” ilişkisinin varlığını kast etmiştir. Yoksa iki nistan birinin, diğerinin hükmünü kaldırdığını söylememiştir. Her iki âyetin hükmü de muhkemdir. Şura, 42/20. âyette geçen, “نُؤْتِهِ مِنْهَا” ifadesi mutlaktır. Daha sonra nazil olan İsrâ, 17/18. âyetteki “لِمَنْ نُرِيدُ” kelamı, önceki mutlak hükmü sınırlamıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ebû İshâk İbrâhim b. Mûsa b. Muhammed el-Lahmî eş-Şâtübî el-Gırnâtî, *el-Muvâfakât*, I-VI, thk. Meshûr b. Hasan el-Selmân, 1. Baskı, Dâru İbn Affân, Amman 1997, III, 345.; Mustafa Zeyd, *en-Nesh fî'l-Kur'ani'l-Kerim*, I, 67-80.

³⁶⁸ Âm lafzın tahsisi anlamında kullanımı: Buhârî'nin aktardığı bir rivayete göre İbn Ömer, *وَأَنْ تَبْدُوا مَا فِي أَنْفُسِكُمْ أَوْ تَخْفَوْهُ يُحَاسِبِكُمْ بِهِ اللَّهُ فَيَغْفِرُ لِمَنْ يَشَاءُ وَيُعَذِّبُ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ* “İçinizdekini açığa vursanız da gizleseniz de Allah sizi, onunla sorguya çeker de dilediğini bağışlar, dilediğine azap eder. Allah'ın gücü her şeye hakkıyla yeter.” Bakara, 2/284. âyetinin, devamındaki *لَا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا لَهَا مَا كَسَبَتْ* “Allah, bir kimseyi ancak gücünün yettiği şeyle yükümlü kılar. Onun kazandığı iyilik kendi yararına, kötülük de kendi zararınadır.” Bakara, 2/286. âyet tarafından nesh edildiğini söylemiştir. Bu ifadesiyle birinci âyetin hükmünün kaldırıldığını değil, umumi olan hükmünü tahsis

Nesh konusunda kapsamlı bir eser telif eden Mustafa Zeyd, sahâbe ve tâbiînin neshin ne olduğuyula ilgili bir tartışmalarının varlığına dair herhangi bir işareti bulunmadığını, Şâfiî'ye kadar bu kavramın “sonra gelen âyetin, önce gelen âyetin hükmünü geçersiz kılması” anlamının dışında, daha geniş manada kullanıldığının bilindiğini, Şâfiî ile birlikte bu kelimenin kullanım alanının daraldığını ve kavramsallaştığını söyler. O, Kur'an'da neshin varlığını sınırlı da olsa kabul etmekle birlikte, konuyla ilgili yaptığı değerlendirmede, vahyin nüzuluna şahitlik eden ashâbın “nesh” ve aynı anlama gelecek benzeri kelimeleri bildiklerini, bu sözcükleri kullanırken ne anlam ifade ettiklerine vâkıf olduklarını söyler. Zeyd'in ifadesine göre, ashâb ve tâbiînin, “nesh” kelimesini birden çok manada kullandıkları bilindiğine göre, bu hususta daha sonra söylenebilecek her şeyin onların kullanımına uygun olacak şekilde inşa edilmesi zaruridir. Zeyd, doğal olarak onların kullanımında, sonradan kullanıldığı şekliyle ıstılâhî bir içeriğin bulunmadığını hatırlattıktan sonra, rivayetlerde hangi anlamda kullanıldığına dair örnekler verir. Şâtîbî'nin görüşüne de referansta bulunarak sahâbenin “nesh” kelimesini usulcülerin kullandığı anlamın dışında, daha geniş anlamda kullandıkları sonucuna ulaşır.³⁷²

---

edildiğini kastetmiştir. Buhârî, *Kitâbü'l-Megâzî*, 54, 55.; Mustafa Zeyd, *en-Nesh fi'l-Kur'ani'l-Kerim*, I, 68.

³⁶⁹ Nisa 4/8. âyetin “*Miras taksiminde (kendilerine pay düşmeyen) akrabalar, yetimler ve fakirler hazır bulunurlarsa, onlara da maldan bir şeyler verin*” kısmının, miras âyetiyle (Nisa 4/11) nesh edildiği söylenmiştir. Buradaki neshten maksat hükmün kaldırılması anlamında değil, mücmel olan 8. âyeti, miras âyeti tafsil etmiştir. Nisa 4/8. âyet mensûh olmayıp, nedb ifade eder. Bkz. Şâtîbî, *el-Muvâfakât*, III, 346. Bu konuda Buhârî'den gelen bir rivayet şöyledir:

”وَإِذَا حَضَرَ الْقِسْمَةَ أُولُو الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينُ فَارْزُقُوهُمْ مِنْهُ“

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْفَضْلِ أَبُو النَّعْمَانِ حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ عَنْ أَبِي بَشِيرٍ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ إِنَّ نَاسًا يَرْغُمُونَ أَنَّ هَذِهِ الْآيَةَ تُسَخِّتُ وَلَا وَاللَّهِ مَا تُسَخِّتُ وَلَكِنَّهَا مِمَّا تَهَاوَنَ النَّاسُ هُمَا وَالْيَتَامَىٰ وَالْإِنْسَانُ وَالَّذِي يَرْزُقُ وَالْوَالِ لَا يَرْثُ فَذَلِكَ الَّذِي يَقُولُ بِالْمَعْرُوفِ يَقُولُ لَا أَمْلِكُ لَكَ أَنْ أُعْطِيَنَّكَ Buhârî, *Kitâbü'l-Vesâyâ*, 18.

³⁷⁰ İkrime'nin rivayet ettiğine göre İbn Abbas, Şuara 26/224. âyetinin “*Şairlere ise haddi aşan azgınlar uyarlar*”, aynı surenin 227. âyeti “*Ancak iman edip salih amel işleyen, Allah'ı çok anan ve haksızlığa uğratıldıktan sonra öçlerini alanlar başka*” tarafından nesh edildiğini söylemiştir. İbn Abbas'ın neshten kastı “*istisna*”dır. Şâtîbî, *el-Muvâfakât*, III, 346.

حدثنا أحمد بن محمد المروزي قال حدثني علي بن حسين عن أبيه عن يزيد النحوي عن عكرمة عن ابن عباس قال (والشعراء يتبعهم) فنسخ من ذلك واستثنى فقال (إلا الذين آمنوا وعملوا الصالحات وذكروا الله كثيرا)

³⁷¹ Şâtîbî, *el-Muvâfakât*, III, 344, 364.

³⁷² Mustafa Zeyd, *en-Nesh fi'l-Kur'ani'l-Kerim*, I, 67.

Kur'an'da mensûh olan âyetlerin sayısı hakkında ittifakın olmaması, nesh iddiasının zayıflığını gösteren başta gelen delillerden biri olarak gösterilmiştir. Neshin önemli savunucularından biri olan Hibetullâh b. Selâme, bu sayıyı iki yüz on olarak verir. Bu sayıya Kelbî (ö. 146/763), Mukâtil, Mücâhid b. Hubeyb, İkrime b. Âmir, Muhammed b. Saîd el-Avfî ve Yahya b. Sellâm (ö. 200/815) gibi kimselerin eserlerinden derlediğini söyler.³⁷³ Suyûtî, bu konudaki ölçsüzlüğe vurgu yaparak mensûh âyetlerin sayısını yirmi bire indirir.³⁷⁴ Onun verdiği rakamı fazla bulan Dihlevî, yirmi bir âyeti tek tek inceleyerek Suyûtî'nin nesh iddiasını çürütür. Ancak bunlardan beş âyetin nesh edilmiş olabileceğini ifade eder.³⁷⁵ Konuyla ilgili bir makale kaleme alan Duman, bu beş âyetin de nesh edilmediğini isbat ederek Kur'an'ın kendisinin nâsîh olduğu, daha önceki şeriatleri nesh ettiği, ancak kendi içinde mensûh âyetin bulunmadığı, dolayısıyla da haram aylarda savaş yasağının uygulanması zorunlu olan muhkem bir hüküm olup nesh edilmediği sonucuna ulaşır.³⁷⁶

Kur'an'da nesh problemini eserinde ele alan Özdeş, Allah'ın vahyinde neshin söz konusu olamayacağı görüşündedir. O, Kur'an'ın bir kısım âyetlerinin diğerlerini veya daha önceki kitapları geçersiz kıldığına dair sarîh bir beyanın olmadığını, aksine onları tasdik ettiğini³⁷⁷ söyler. Kur'an'da nesh edilen herhangi bir şey olmadığı gibi Kur'an da herhangi bir semavî kitabı nesh etmemiştir. Bunun aksini iddia etmek, genel anlamda Allah'ın vahyettikleri arasında birtakım çelişkilerin ve

³⁷³ Ebü'l-Kâsım Hibetullâh b. Selâme b. Nasr b. Ali el-Bağdâdî, *en-Nâsîh ve'l-Mensûh*, thk. Ali b. Ahmed el-Vâhidî, b.s.y., Âlemü'l-Kütüb, Beyrut 1316, s. 339.

³⁷⁴ Suyûtî, *el-İtkân*, III, 68.

³⁷⁵ Dihlevî, *el-Fevzü'l-Kebîr fî Usûli't-Tefsîr*, s. 58.

³⁷⁶ Duman, "Kur'an'da Neshe Delil Gösterilen ve Mensûh Addedilen Âyetlerin Mâna Yönünden Yeniden Değerlendirilmeleri", s. 41-49.

³⁷⁷ وَلَمَّا جَاءَهُمْ كِتَابٌ مِّنْ عِنْدِ اللَّهِ مُصَدِّقٌ لِّمَا مَعَهُمْ وَكَانُوا مِنْ قَبْلُ يَسْتَفْتِحُونَ عَلَى الَّذِينَ كَفَرُوا فَلَمَّا جَاءَهُمْ مَا عَرَفُوا كَفَرُوا بِهِ فَلَعْنَةُ اللَّهِ عَلَى الْكَافِرِينَ "Kendilerine ellerindeki (Tevrat'ı) tasdik eden bir kitap (Kur'an) gelince onu inkâr ettiler. Oysa, daha önce (bu kitabı getirecek peygamber ile) inkârcılara (Arap müşriklerine) karşı yardım istiyorlardı. (Tevrat'tan) tanıyıp bildikleri (bu peygamber) kendilerine gelince ise onu inkâr ettiler. Allah'ın lâneti inkârcıların üzerine olsun." Bakara, 2/89. Diğer âyetler için bkz. Bakara, 2/40,41, 97.; Âl-i İmran, 3/3,4.

ihtilafların varlığını iddia etmek demektir. Kur'an, "muhkem oluşu"³⁷⁸, "önünden ve arkasından hiçbir bâtilin gelemeyeceği"³⁷⁹ ve "Allah'tan başkasından gönderilmiş olsaydı içerisinde birçok ihtilafın bulunacağı"³⁸⁰ gibi beyanlarla bu iddiayı kesin şekilde reddetmiştir. Kaynağı vahye dayanan dinlerin ve kitapların -klasik nesh anlayışında olduğu gibi- indî birtakım yorumlarla nesh edilmesi kimsenin yetkisi dahilinde olan bir husus değildir.³⁸¹

Geleneksel anlayışta "nesh" olarak tanımlanan, vahiy kaynaklı dinler ve kitaplar arasında mevcut olan bir kısım farklılıkları Özdeş, toplumların ve insanların yaşamında kaçınılmaz bir olgu olan "değişim" ve "durum" olarak görür. Ona göre Kur'an, Hz. Musa ve Hz. İsa'ya vahiy olarak gönderilen, değişikliğe uğramamış hükümleri nesh etmemiş, aksine kabul etmiştir. Bunlar İlâhî vahye dayanan, insan fitratına uygun, aslî hüküm ve prensiplerdir. Burada nesh söz konusu değildir. Ortak prensiplere sahip olan bu dinler, içerisinde doğup geliştiği toplumun coğrafî, sosyal ve kültürel özelliklerine bağlı olarak gelişen örf, âdet ve yaşayışlarında birbirinden ayrılır. Bu ayrılık ise nesh olarak nitelenemez. Toplumların âdet, alışkanlık ve ihtiyaçları, fizikî koşulları ve zihin dünyaları gibi birçok etkene bağlı olarak, onlara indirilen şeriatlarda amelî-fikhî konularda farklılık olması³⁸², bu uygulamaların mutlak ve evrensel hakikatler olmaması nedeniyledir.³⁸³

³⁷⁸ الرِّ كِتَابٌ أُحْكِمَتْ آيَاتُهُ ثُمَّ فُصِّلَتْ مِنْ لَدُنْ حَكِيمٍ خَبِيرٍ "Elif Lâm Râ. Bu Kur'an; âyetleri, hüküm ve hikmet sahibi (bulunan ve her şeyden) hakkıyla haberdar olan Allah tarafından muhkem (eksiksiz, sağlam ve açık) kılınmış, sonra da Allah'tan başkasına kulluk etmeyiniz diye ayrı ayrı açıklanmış bir kitaptır." Hûd, 11/1.

³⁷⁹ لَا يَأْتِيهِ الْبَاطِلُ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَلَا مِنْ خَلْفِهِ تَنْزِيلٌ مِّنْ حَكِيمٍ حَمِيدٍ "Ona ne önünden ne de ardından bâtil gelemez. O, hüküm ve hikmet sahibi, övülmeye lâyık olan Allah tarafından indirilmiştir." Fussilet, 41/42.

³⁸⁰ أَفَلَا يَتَذَكَّرُونَ الْقُرْآنَ وَلَوْ كَانَ مِنْ عِنْدِ غَيْرِ اللَّهِ لَوَجَدُوا فِيهِ اخْتِلَافًا كَثِيرًا "Hâlâ Kur'an'ı düşünüp anlamaya çalışmıyorlar mı? Eğer o, Allah'tan başkası tarafından (indirilmiş) olsaydı, mutlaka onda birçok çelişki bulurlardı." Nisa, 4/82.

³⁸¹ Özdeş, *Kur'an ve Nesh Problemi*, s. 27.

³⁸² İsrailoğulları'nın Sebt günü (Yedinci gün) avlanma yasağı, Müslümanlar için Cuma gününün kutsal oluşu ve özel ibadet teşrî edilmesi, aslında helal olduğu halde bazı şeylerin Yahudilere haram kılınması gibi evrensel olmayan hususlarda dinler arasında var olan farklılıklar, nesh değil, o toplumların içinde yaşadıkları şartlardan kaynaklanan durumlardır. Geniş bilgi için Bkz. Özdeş, *Kur'an ve Nesh Problemi*, s. 35, 36.

³⁸³ Özdeş, *Kur'an ve Nesh Problemi*, s. 20, 49.

Özdeş'e göre, kendi deyimiyle "değer hükümleri" olarak nitelendirdiği, bütün peygamberler tarafından tebliğ edilen, itikat, ibadet, ahlak, hukuk ve muâmelatla ilgili aslî hükümler ve prensipler mutlak evrensel gerçekler olup, zaman içinde herhangi bir değişime konu olmamıştır. Toplumların içinde yaşadıkları şartlar, özel durumlar, kültür ve geleneğe bağlı olarak, teferruat nevinden olan hususlarda değişim söz konusu olmuştur. Bu değişimin klasik tanımında ifade edilen çelişki ve tercihe dayalı bir nesh olarak nitelendirilmesi doğru değildir.³⁸⁴

Kur'an'ın âyetleri arasında neshi gerektirecek bir çelişkinin bulunmasının mümkün olmadığını söyleyen Özdeş'e göre, Kur'an'ın metin ve hüküm yönünden nesh edilen hiçbir âyeti yoktur. Kur'an Hz. Peygamber'in rehberliğinde muhataplarını toplumsal bir değişime tabi tutmuş, bu süreçte birbirine benzer veya farklı olaylarla karşılaşmış, tadrîcî olarak değişim ve yönlendirmeler gerçekleşmiştir. Teşrî döneminde Kur'an, hitap ettiği Arap toplumunun zihin dünyasını değiştirmiş, bazı kavramları yeniden tanımlamış, bir kısım yeni hükümler koymuştur. Toplum yaşamında var olan bazı olguları muhafaza etmiş, bir kısmını ilga, bir kısmını da tashih etmiştir. Ona göre nesh anlayışının altında yatan neden, olaylar ve olguların benzer ve farklı yönlerinin yeteri kadar kavranamayışı, meseleye yazılı metinle sınırlı olmak üzere lafzî bir yaklaşım sergilenmesidir. Bu durum, meseleyi ele alanların gözünde, aynı konuda birbirinden farklı iki hükmün varlığı intibâını uyandırmış, söz konusu iki hükümden birini tercih mecburiyeti ortaya çıkmıştır. Haram aylarda savaş yasağının neshi meselesi bu yaklaşımın sonucu olarak ortaya çıkmış bir konudur. Halbuki bu konuda gerçek olan savaş yasağının devam eden bir hüküm olmasıdır.³⁸⁵

Klasik nesh taraftarı olanlara göre, bir âyetin nâsîh veya mensûh olup olmadığı, konuyu ele alan kişinin bakış açısına göre değiştiğini ve son derece sübjektif bir durum arz ettiğini söyleyen Özdeş, haram aylarda savaş yasağının nesh edildiği iddiasını bu duruma örnek olarak gösterir. Söz konusu yasağı nesh eden nas

³⁸⁴ Özdeş, *Kur'an ve Nesh Problemi*, s. 38.

³⁸⁵ Özdeş, *Kur'an ve Nesh Problemi*, s. 20, 49.

konusunda ortaya çıkan ihtilaf, âyeti oluşturan cümlelerin baş tarafının savaş yasağını nesh ettiğini, aynı cümlelerin son kısmının da baş tarafını nesh ettiğini söylemeye kadar varmıştır. Ona göre bu zihin kargaşasının temelinde yatan neden, klasik nesh teorisinin mutlaklaştırılması, yorumcunun kendi mantığı açısından çelişki olduğunu düşündüğü yerlerde nesh kuralını uygulama cihetine gitmesidir. Böylece, söz konusu nesh nazariyesi mutlak doğru kabul edilmekte, âyetler nesh ve tevil yoluyla bu teoriye uygun hale sokulmaya çalışılmaktadır.³⁸⁶

Özdeş neshle ilgili nazariyesini, hiçbir dönemde Allah'ın vahyinde neshi gerektirecek bir çelişkinin olmayacağı gerçekliği üzerine bina eder. Ona göre, Kur'an'ın âyetleri arasında çelişkinin olmayacağını söylemek, kaynağı aynı vahiy olması itibariyle, diğer semavî kitaplar ve Kur'an arasında da çelişkinin mümkün olmadığı sonucunu doğurur. O ortaya koyduğu tezle, neshin Kur'an'la diğer kitaplar arasında var olduğunu söyleyenlerden ayrılıyor gibi görünmektedir. Ancak mesele dikkatle incelendiğinde “nesh” olarak adlandırılan şeyi Özdeş, “değişim” olarak nitelendirmektedir. Adına ne denilirse denilsin sonuç itibariyle ortada bir “iptal” söz konusudur. Özdeş'in Kur'an'la diğer semavî kitaplar arasında neshi kabul etmemesi, söz konusu kitapların hükmü hala baki midir? Günümüzde bu kitapların mensupları hak din üzere midir? Onlarda nesh yoksa Kur'an'ın ve İslâm'ın evrenselliğinin anlamı nedir? gibi sorulara açıklık getirmesi gerekmektedir.

Özdeş'in itirazının odak noktasını klasik nesh tanımındaki “iki nas arasında telifi kabil olmayacak derecede bir çelişkinin olması” oluşturmaktadır. Bu itirazında haklı olduğunu Kur'an'dan getirdiği delillerle isbat etmektedir. Neshi geçmiş şeriatler ve Kur'an bağlamında kabul edenlerle Özdeş arasında mevcut olan fikir ayrılığının, “çelişki” ve “tercih” zeminine oturtulan nesh tanımını, değiştirilemez mutlak bir teori olmaktan çıkartılıp yeniden tanımlanmasıyla giderilmesi mümkündür. Adına nesh veya başka bir şey de denilse sonuç itibariyle bir “iptal” vardır. Ancak her iptal, zorunlu olarak bir çelişkiyi ve yerine ikameyi

---

³⁸⁶ Özdeş, *Kur'an ve Nesh Problemi*, s. 48.

gerektirmeyebilir. Binaen aleyh, geleneksel anlamdaki neshi kabul etmeyenlerin bu kavramı yeniden ele almaları ve aradaki ihtilafları giderecek ölçüde yeni bir tanıma kavuşturmaları gerekmektedir.

Haram aylarda savaş yasağının nesh edildiği iddiası kendisine isnad edilen İbn Abbas başta olmak üzere, ilk dönemlerde neshe yüklenen anlam, sonraki dönemde kavram olarak ifade ettiği manadan çok daha geniş olduğu bilinmekteyken, haram aylarda savaş yasağının nesh edildiğini söyleyen ilk dönem âlimlerinin bundan neyi kast ettikleri, tespiti gereken yoruma açık bir beyan olduğu söylenebilir.

Kur'an'da neshin varlığını hatta gerekliliğini iddia edenler “zaman ve mekânın değişmesiyle ahkâmın değişmesi gerektiği” aklî çıkarımını dayanak olarak kullanırken, bu değişim teorisinin bütün zamanlar için geçerli olması gerektiğini göz ardı etmişler ve bu kuralı inzâl dönemine sabitlemişlerdir. Var olan her şeyin sürekli bir değişim içerisinde olduğu gerçeğinden hareket edildiği takdirde, “muhkem” olan bir hükmün zamana bağlı olarak değişmesinin gündeme gelmesi veya nesh edildiği iddia edilen hükümlerden herhangi birinin, tarihin herhangi bir döneminde yeniden uygulamaya geçirilmesi zorunluluğunun zuhur etmesi muhtemeldir. Bu durumda Kur'an'a ait bütün hükümlerin zamana bağlı olarak değişebileceği sonucunu zorunlu kılar ki bunun butlanı açıktır.

2. Savaş Yasağının Neshin Şartları Açısından Analizi

İmam Şâfiî'den itibaren kavramsal bir içerik kazanma sürecine giren “nesh”in gerçekleşmesi için gerekli şartlar belirlenmiştir. Haram aylarda savaş yasağının kaldırıldığı iddiası, Kur'an'ın âyetleri arasında neshin gerçekleşebilmesi için

belirlenen prensipler³⁸⁷ açısından değerlendirildiğinde, savaş yasağını getiren âyetlerle nâsîh olduğu söylenen âyetler arasında en azından neshin şartlarının bir kısmı bakımından neshin gerçekleşmesinin mümkün olmadığı söylenebilir.

İlke olarak nesh “nasla sabit olan şer’î-amelî ahkam”da sözkonusudur.³⁸⁸ Haber, va’d ve vaîd bildiren âyetler arasında nesh caiz değildir. İtikâdî hükümlerde de nesh olmaz. Bazılarına göre Bakara 2/217. âyeti neshe konu olacak yeni bir hüküm getirmemiştir. Görülen lüzum üzerine eskiden beri var olan haram aylarla ilgili yasakların devam ettiğini bildirmiştir.³⁸⁹

Mustafa Zeyd’in konuyla ilgili değerlendirmesine göre, mensûh olduğu düşünülen Bakara 2/217. âyet neshe konu olacak yeni bir hüküm getirmemiştir. Âyetin muhtevası öteden beri var olan ve uygulanagelen hükmün devam ettiğini hatırlatmaktan ibarettir. Âyette ifade edildiği şekliyle hükmü sorulan ve kafirlerin müminleri ayıplamasına neden olan “haram aylarda öldürme işi” büyük bir günah ve hata olup bu hatayı işleyenler dâhil olmak üzere hiç kimse, o güne kadar farklı bir düşünceye sahip olmamıştır. Ancak Yüce Yaratıcı’yı tanımayıp, O’na karşı şirkte ısrar etmek, iman edip Allah ve Resulünün yolu üzere yaşamak isteyenlerin önlerine

---

³⁸⁷ Usulcülerin genel kabulüne göre neshin şartlarından bazıları şunlardır: 1. Nesh yalnız şer’î amelî hükümlerde olur. 2. Nâsîh ile mensûh arasında her ikisiyle de aynı anda amel etmenin mümkün olmayacağı şekilde bir teâruzun bulunup, bu çelişkiyi giderecek cem’in mümkün olmaması. 3. Nâsîh nüzul zamanı olarak mensûhtan sonra olmalıdır. Aynı anda inen âyetler arasında nesh olmaz. 4. Nâsîhin hükmü mensûhtan ya daha hayırlı veya en azından ona eşit olmalıdır. 5. Neshin şâriîn hitabıyla (vahy) belirlenmesi gerekir. Çünkü hüküm koyan ve kaldıran ancak odur. Bu da risalet asrıyla sınırlıdır. Zira teşrî anlamında Allah’ın hitabına Nebî (a.s.) muhataptır. Bu şart muvacehesinde icma veya ictihadla nesh sabit olmaz. Çoğunluğun görüşüne göre sünnetle de nesh gerçekleşmez. 6. Nâsîh ve mensûh vürûd ve delalet yönünden kat’ilikte ve zannilikte denk olmalıdır. Her iki nassın hükmü ibare veya işare yoluyla zahiren veya delaleten sabit olmalıdır. 7. İki âyet arasında nesh olabilmesi için aralarında konu, olay, zaman ve mekân bakımından birlik olup, iki nassın bunlara delalet dereceleri eşit olmalıdır. 8. Nâsîh ancak hüküm koyma yetkisinin tek sahibi olan Yüce Yaratıcıdır. Neshin gerçekleştiği ancak onun hitabıyla bilinebilir. Bkz. Bağdâdî, *en-Nâsîh ve’l-Mensûh*, s. 45.; İbn Cevzî, *Nevâsihu’l-Kur’an*, I, 135.; Mustafa Zeyd, *en-Nesh fi’l-Kur’ani’l-Kerim*, I, 180-204.; Duman, “Kur’an’da Neshe Delil Gösterilen ve Mensûh Addedilen Âyetlerin Mâna Yönünden Yeniden Değerlendirilmeleri”, s. 34.; Kayhan, “Son Zaman Ayarı-I: Yıl, Aylar ve Haram Aylar”, s. 43.

³⁸⁸ Ebû Bekr Muhammed b. Müslim b. Ubeydillâh İbn Şihâb ez-Zührî, *en-Nâsîh ve’l-Mensûh*, Thk. Hâtim Sâlih ed-Dâmin, 3. Baskı, Müessesetü’r-Risâle, Beyrut 1998, s. 27.

³⁸⁹ Mustafa Zeyd, *en-Nesh fi’l-Kur’ani’l-Kerim*, II, 663.

engeller çıkararak insanları hidayet yolundan alıkoymak, insanları sırf inançları nedeniyle yurtlarını terk etmeye mecbur bırakmak suretiyle onların mal, can ve namus güvenliğini tehlikeye atmak, Allah'ın bütün canlılar için bir emniyet ve güven beldesi kıldığı Mescid-i Haram'a insanların girmelerine, orada ibadet etmelerine engel olmak gibi müşriklerin pervasızca işlemekte oldukları cürümlerin daha büyük bir günah olduğu hatırlatılarak, âyette müminler uyarılmaktadır. Müşriklerin hiçbir zaman düşmanlıktan vazgeçmeyecekleri, fırsatını buldukları anda müminleri topyekûn yok etmekten geri durmayacakları hususunda, müminlerden uyanık olmaları istenmektedir. Âyet bu konulardan bahsetmekte ve neshe konu olacak bir hüküm teşrî etmemektedir.³⁹⁰

Nitekim ikinci bölümde, soruyu kimin sorduğuyla ilgili ihtilaflar açıklanırken temas edildiği üzere, vârid olan sorudan ve ona verilen cevaptan da anlaşıldığı gibi, kelamın sevkinin “hüküm inşa etme” amacını taşımadığı açıktır. Soruyu kim sorarsa sorsun, “haram aylarda öldürme fiili”nin yasak olan bir eylem olduğunu bilmektedir. Müşrikler tarafından sorulduğu düşünüldüğünde bu soru, haram aylarda öldürme işinin İslâm'daki hükmü öğrenilmek üzere yöneltilmemiştir. Müşriklerin haram ayları sormaları, vâki olan hatayı (Hadramî'nin öldürülmesi eylemini) fırsat bilerek Hz. Peygamber ve ashâbı aleyhinde karalama kampanyası başlatmaya yönelik bir girişimdir. Nitekim cevap da o niyete uygun olarak verilmiş ve kendilerinin yaptıkları rezilliklerin bu ayda öldürme işinden daha kötü bir davranış olduğu yüzlerine vurulmuştur.

Sorunun müminler tarafından geldiğinin kabul edilmesi halinde ise kelamın bağlamından da anlaşılacağı üzere, var olduğu ve devam ettiği bilinen haram aylarda öldürme yasağının bazı müminler tarafından ihlal edildiği bilgisinin kendilerine ulaşması üzerine, bu olayın akıbetinin ne olacağının merak edilmesi sorunun sorulmasına neden olmuştur. Bu durumda da cevap, bu aylarda öldürme yasağında

---

³⁹⁰ Mustafa Zeyd, *en-Nesh fi'l-Kur'ani'l-Kerim*, II, 663.

bir değişikliğin olmadığını beyan eder. Netice olarak âyette neshe konu olacak bir fikhî-amelî hüküm yoktur.

Usul ulemâsı, Kur'an âyetleri arasında neshin nedenlerinin başında "iki nas arasında telifi kabil olmayan teâruzun³⁹¹ mevcut olması"nı gösterirler.³⁹² Mustafa Zeyd "Kur'an'ın âyetleri arasında çelişkinin olması mümkün müdür?" sorusunu sorar ve cevap olarak, Kur'an'la sabit olup gerçekleşen hükümler arasında çelişkinin olmasının mümkün olmadığını, teâruzun iki âyet arasında değil, onları anlamaya çalışanların zihinlerinde ve algılarında olduğunu söyler.³⁹³ Bunun en büyük isbatı mensûh olduğu söylenen herhangi bir âyetin nâsihi konusunda ittifakın olmaması, nesh edildiği söylenen bir âyetin hükmünün başka birine göre muhkem kabul edilmesi gösterilebilir. Neshten bahsedebilmek için iki ahkâm âyeti arasında tezatın olması, aynı anda her iki hükümle de amel etmenin mümkün olmaması gerekir. Bu şart açısından değerlendirildiğinde haram aylardan bahseden âyetlerle, nâsih olduğu düşünölen âyetler arasında bu nevi bir tearuzun olmadığı görülür. Esasen savaş ve barış dönemleri birbirinin zıddı olan iki olgudur. Her iki durumu düzenleyen naslar vardır. Savaş halinde savaş hukukunu düzenleyen naslar uygulanır. Savaşsızlık durumunda da barış hükümleri uygulanır. Bu iki hali düzenleyen hükümlerin aynı anda uygulanmasını zorunlu kılacak herhangi bir neden yoktur. Haram aylar genel anlamıyla barış dönemleridir. Haram aylarda düşmana taarruzu emreden herhangi bir nas mı var ki aynı anda hem savaş hem de barış durumu yaşansın. Söz konusu olan, savunma ve saldırıya misliyle karşılık verme mecburiyetiye onun önünde herhangi bir mâni yoktur. O halde harp zamanında savaşla ilgili hükümler uygulanacak, bütün

---

³⁹¹ Usucülerin tanımına göre teâruz: Kuvvet bakımından eşit iki delilin birinin iktiza ettiği hükmün diğerinin zorunlu kıldığı hükme zıt olmasıdır. Çelişkinin gerçekleşmesi için üç şart vardır. 1. Vürüd ve delalet yönünden iki delilin kat'iliği ve zanniliği eşit olmalıdır. 2. Hükme delaletinin kuvveti eşit olmalıdır. Her iki âyet de ibare, işare, nas ve zahir yollarından biriyle hükmü sabit kılmalıdır. 3. Nasların delalet ettiği olay, konu, zaman ve mekân aynı olmalıdır. Bkz. Mustaf Zeyd, *en-Nesh fi'l-Kur'ani'l-Kerim*, I, 168.

³⁹² Zührî, *en-Nâsih ve'l-Mensûh*, s. 27.; İbn Cevzî, *Nevâsihu'l-Kur'an*, I, 135.

³⁹³ Mustafa Zeyd, *en-Nesh fi'l-Kur'ani'l-Kerim*, I, 167.

toplumlar için barış ve güven zamanı kılınan haram aylarda da savaşızlık durumu hâkim olacaktır.³⁹⁴

Neshin şartlarından bir diğerine göre “aynı anda indirilen âyetler arasında nesh caiz değildir. Mensûh kabul edilen âyetin inzâl zamanı yönünden nâsihten önce gelmesi gerekir.”³⁹⁵ Bu kaide gereği âyetin bir kısmı diğer kısmını nesh edemez. Neshe taraf olanlarca benimsenen bu kurala göre de haram aylardaki savaş yasağının nesh edildiğini söylemek zordur. Haram ayların kutsallığını ve yasaklarına uymanın gerekliliğini anlatan naslar, Bakara 2/217’den ibaret olmayıp, konuyla ilgili başka âyetler de vardır. Söz konusu ayları konu edinen âyetlerin bir kısmının nâsih kabul edilen âyet/âyetlerden sonra veya aynı zamanda nâzil olduğu bilinmektedir. Mâide ve Tevbe surelerindeki âyetlerde geçen ifadelerde, haram ayların kutsiyetine vurgu yapılarak, o ayların saygınlığına riayet edilmesi gerektiği emredilmektedir. Bu ayların kutsallığının lâzım-ı gayr-i mufârikinin, savaş yasağı olduğu bilindiğine göre, kaldırılan bir hükme saygı duyulmasının istenmesi, abesle işgal kabilinden olur. Bazı âlimler, yasağın seyf âyetiyle (Tevbe 9/5) kaldırıldığını söylerken, âyetin devamında, malum gruplarla savaşmak için haram ayların çıkmasının beklenmesinin istenmesi, hem bu aylardaki savaş yasağının kaldırılması hem de savaşa başlamak için bu aylardan sonra izin verilmesi gibi kendi içinde çelişen bir sonucu doğuracağı endişesinden olsa gerek, aynı âyetin (Tevbe 9/5) Bakara 2/217. âyeti nesh ettikten sonra son tarafının, nâsih olan baş kısmını nesh ettiği söylenmiştir.³⁹⁶ Böylece aynı âyetin bir kısmının diğer kısmını neshettiği ve âyetin bir bölümünün hem nâsih hem de mensûh olduğu gibi savunulması zor bir durum ortaya çıkmıştır.

Nesh teorisinde var olan başka bir kurala göre, “nâsihin getirdiği hüküm mensûhun hükmünden daha hayırlı veya ona denk olmalıdır.”³⁹⁷ Kutsal aylarda savaşı yasaklayan ve nesh edildiği iddia edilen âyet kutsala riayet, bağışlama, af,

³⁹⁴ Mustafa Zeyd, *en-Nesh fi'l-Kur'ani'l-Kerim*, I, 167.

³⁹⁵ Zührî, *en-Nâsih ve'l-Mensûh*, s. 27.; Bağdâdî, *en-Nâsih ve'l-Mensûh*, s. 46.

³⁹⁶ Özdeş, *Kur'an ve Nesh Problemi*, s. 48.

³⁹⁷ İbn Cevzî, *Nevâsihu'l-Kur'an*, I, 137.

iyilik, barış gibi anlamları ihtiva eder. Nâsîh ise arızî bir hüküm olan ve ancak zorunlu durumlarda müracaat edilmesi gereken savaşı getirmektedir. Haram ayda savaşın meşru gerekçelerinin zuhur etmesi halinde savaş yapmak zaten Allah Teâlâ'nın bir emridir ve buna herhangi bir mâni yoktur. Ancak zorlayıcı bir sebep yok iken bu ayda savaş başlatmanın, mensûh olduğu düşünülen hükümden daha iyi olduğu söylenemez. Zira barış genellikle savaştan daha üstün ve değerlidir.³⁹⁸

Neshe taraf olanlardan çoğunluğun görüşüne göre Kur'an, ancak Kur'an'la nesh olur. İstisnası olmakla birlikte sünnetin Kur'an'ı nesh edemeyeceği genel kabul görmüştür.³⁹⁹ Konumuzla ilgili âyetlerin haram aylarda savaş yasağını nesh ettiği iddiası zayıf görülmüş olmalı ki, Hz. Peygamber'in uygulamalarıyla nesh edildiği fikriyle nesh iddiası desteklenmek istenmiştir. Savaş ve barış gibi büyük kitleleri yakından ilgilendiren ve birçok kimselerin canına mal olan bir olgu konusunda, Hz. Peygamber'in herhangi bir beyanı olmadan, bazı savaşlarını haram aylarda yaptığı gerekçesine dayanmanın, bu yasağın kaldırıldığını isbat etmeye yetecek nitelikte bir delil olamayacağı ifade edilmiştir. Tarihin her döneminde olduğu gibi Resulullah (a.s.)'ın hayatı boyunca yapmış olduğu birçok faâliyet, o dönemin özel koşullarından ve her bir olayın kendine has şartlarından bağımsız değildir. Allah Resulünün bazı savaşlarını bağlamından ve meşru gerekçesinden bağımsız olarak ele alarak, ilgili âyetin hükmünü kaldırdığını iddia etmek, nesh için getirilen kriterlerle de çelişen bir durumdur.

3. Savaş Yasağının Devam Ettiği Görüşünün Naslar ve Tarihi Bağlamda Temellendirilmesi

İnzal sürecinde teşrî kılınıp, belli müddet uygulandıktan sonra Kur'an'a ait bazı hükümlerin işlevsiz kılınması anlamını barındıran nesh gibi önemli bir konudan bahsedebilmek için, Kur'an ve sünnetten açık delile ihtiyacın olduğu aşikardır.

---

³⁹⁸ Duman, "Kur'an'da Neshe Delil Gösterilen ve Mensûh Addedilen Âyetlerin Mâna Yönünden Yeniden Değerlendirilmeleri", s. 87.

³⁹⁹ İbn Cevzî, *Nevâsihu'l-Kur'an*, I, 139.

Delâleti zannî olan naslarla neshin mümkün olamayacağı hususunda düşünce ayrılığı söz konusu değildir. Bu anlamda haram aylarda savaş yasağı hükmünün kaldırıldığını açıklayan hiçbir âyet ve hadisin bulunmadığı görüşü giderek daha fazla dillendirilmektedir.⁴⁰⁰

Nesh meselesini sınırlı olarak kabul etmekle birlikte savaş yasağının nesh edildiği iddiasının sağlam delile dayanmadığı görüşünde olanlar, yasağın devam ettiği tezini iki açıdan temellendirmişlerdir. Onlara göre, elimizde var olan mevcut rivayetler savaş yasağının kaldırıldığını isbat etmeye yeterli değildir. Suyûtî'nin ifadesiyle, Hz. Peygamber'in "*falan âyet falan âyetin hükmünü iptal etmiştir*" şeklinde bir sözü nakledilmemiştir.⁴⁰¹ Şimşek'in deyimiyle, böyle bir yasağın varlığından bahsedebilmek için İslâm ilim mirâsının tümüyle ele alınıp değerlendirilmesi gerekir.⁴⁰² İkinci olarak bu mesele İslâm'ın evrensel ilkeleri, savaş hukukunu düzenleyen cihad âyetleri, barış zamanında inananlarla inanmayanlar arasındaki ilişkileri düzenleyen Kur'an hükümleri, âyetlerin indiği bağlam ve tarihi şartlardan bağımsız değerlendirilemez. Haram ayların kutsallığı ve teşrî-i hikmeti nazar-ı itibara alındığında savaş yasağının devamı İslâm'ın evrensel ilkelerine daha uygundur.

Meseleye usul açısından yaklaşan muhakkik âlimler, savaş yasağının neshiyle ilgili rivayetlerin delaletinin zannî olduğunu söylerler. Onlara göre delillerin zannî olmasının nedenleri arasında hem yasağın devam etmesi konusunda hem de nâsih ve mensûh hakkında görüş birliğinin olmaması sayılabilir. Sahâbe ve tâbiîn döneminde neshe yüklenen anlam ile sonrakilerin neshten anladığı şeyin aynı olmaması, neshten neyin anlaşılması gerektiğini tartışmalı kılmaktadır. "Haber-i vahid" in Kur'an'ı ve "haber-i mütevâtir" i nesh edemeyeceği hususu ulemâ arasında genel kabul görmüş bir kuraldır. Zira biri kat'î diğeri zannîdir. Bu durumda "haber-i vahid" in Kur'an ve

⁴⁰⁰ Şâtibî *el-Muvâfakât*, III, 344.; Mustafa Zeyd, *en-Nesh fi'l-Kur'ani'l-Kerim*, II, 167.; Özdeş, *Kur'an ve Nesh Problemi*, s. 27.

⁴⁰¹ Şâtibî *el-Muvâfakât*, III, 340.; Suyûtî, *el-İtkân*, III, 71.

⁴⁰² Bkz. Mehmet Sait Şimşek, *Günümün Tefsir Problemleri*, 13. Baskı, Kitap Dünyası Yayınları, İstanbul 2016, s. 321.

mütevâtir haberle gelen bir hükmü tahsis etmesi mümkündür. Çünkü tahsiste nasları açıklama ve iki delil arasını te'lif sözkonusu iken, neshte iki hükümden birinin diğerini iptali mevzu bahistir.⁴⁰³

Mevcut naslar çerçevesinde haram aylarda harbetmenin ve her türlü katlin yasak olmasının dayandığı nasların başında İbn Cüreyc'in, tâbiînin büyüklerinden Atâb. Ebî Rebah'tan naklettiği bilgi yer alır. Rivayete göre o, Atâ'ya "*sana haram ayı, onda savaşı soruyorlar. De ki: onda savaş büyük bir günahdır*"⁴⁰⁴ âyetini okuyarak, buna göre haram aylarda savaşın yasak olduğunu, eskilerin bu kurala uymalarına rağmen (yaşadıkları dönemdeki) insanların Kur'an'ın bu hükmüne riâyeti terk ettiklerini söyler ve bu hususta Atâ'nın görüşünü öğrenmek ister. Atâ verdiği cevapta Allah'a yemin ederek, insanların haram aylarda gazâyâ çıkmalarının ve savaş başlatmalarının helal olmadığını, bu kuralın nesh de edilmediğini, ancak Müslümanların bu yasağa uymayı terk ettikleri gibi, savaş hukukunun önemli kurallarından olan savaşa başlamadan karşı tarafı Müslüman olmaya veya cizye vererek antlaşma yapmaya daveti de terk ettiklerini söyleyerek, bu konuda mevcut olan uygulamanın yanlışlığını dile getirmiştir.⁴⁰⁵

Savaş yasağının devam ettiğini gösteren bir bilgi de Câbir b. Abdullâh el-Ensârî'den gelen rivayette mevcuttur. Onun söylediğine göre Nebî (a.s.) karşı

⁴⁰³ Şâtîbî *el-Muvâfakât*, III, 339.; Mustafa Öztürk, "Şâtîbî'nin Kur'an'ı Anlamaya Yönelik Öncelikleri Üzerine Bir Çözümleme Denemesi", İslâmiyât, cilt: 3, sayı: 1, yıl: Ocak-Mart 2000, s. 87.

⁴⁰⁴ Bakara, 2/217.

⁴⁰⁵ حدثنا القاسم قال، حدثنا الحسن قال، حدثني حجاج، عن ابن جريج، قال: قلت لعطاء: "يسألونك عن الشهر الحرام قتال فيه قل قتال فيه كبير"، قلت: ما لهم! إذ ذاك لا يحل لهم أن يغزوا أهل الشرك في الشهر الحرام، ثم غزوه بعد فيه؟ فحلف لي عطاء بالله: ما يحل للناس أن يغزوا في الشهر الحرام، ولا أن يقاتلوا فيه، وما يستحب. قال: ولا يدعون إلى الإسلام قبل أن يقاتلوا، ولا إلى الجزية، تركوا ذلك. İbn Cüreyc'in, tâbiînin büyüklerinden Atâb. Ebî Rebah (ö. 114/732)'tan naklettiği irvâyete göre o, Atâ'ya "*sana haram ayı, onda savaşı soruyorlar. De ki: onda savaş büyük bir günahdır*" âyetini okuyarak, buna göre haram aylarda savaşın yasak olduğunu, eskilerin bu kurala uymalarına rağmen (yaşadıkları dönemdeki) insanların Kur'an'ın bu hükmüne riâyeti terk ettiklerini söyler ve bu hususta Atâ'nın görüşünü öğrenmek ister. Atâ cevaben Allah'a yemin ederek, insanların haram aylarda gazâyâ çıkmalarının ve savaş başlatmalarının helal olmadığını, bu kuralın nesh de edilmediğini, ancak Müslümanların bu yasağa uymayı terk ettikleri gibi, savaş hukukunun önemli kurallarından olan savaşa başlamadan karşı tarafı Müslüman olmaya veya cizye vererek antlaşma yapmaya daveti de terk ettiklerini söyler. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, III, 663.; İbn Cevzî, *Nevâsihu'l-Kur'an*, II, 270.

taraftan kendisine savaş açılmadıkça, haram aylarda savaşmamıştır. Savaş esnasında iken haram ayın girmesi durumunda harbi bırakmış ve ayın çıkmasını beklemiştir.⁴⁰⁶ Nehhâs'ın hadis ehlineca sahih kabul edilen Câbir rivayetini, herhangi bir delile istînat etmeksizin, “Resulüllah (a.s.)’ın bu davranışının âyet nesh edilmeden önceki durumlarla ilgili olmasının mümkün olabileceğine dair ifadesi”⁴⁰⁷ isbata muhtaç olan delilsiz bir beyandır. Burada haram aylarda savaş yasağının halen uyulması gereken muhkem bir hüküm olduğu görüşünde olan âlimlerden bazılarının, isbat sadedinde serdettikleri değerlendirmelere yer vereceğiz.

Cessâs, Bakara 2/194. âyeti izah ederken “haram aylarda maruz kalınacak saldırılara karşı misliyle mukabelede bulunmak caiz olsa da bu aylarda savaş başlatmak helal olmaz” diyerek savaş yasağı hükmünün devam ettiği görüşüne katılır.⁴⁰⁸ Bakara 2/217. âyetin tefsirinde de bu âyetin haram aylarda savaş yapmanın yasak olduğunu anlattığını söyler. Devamında Bakara 2/194 ve Tevbe 9/36. âyetlerin bu hükmü teyit ettiğini belirtir. Ayrıca Cabir b. Abdullah ve Atâb. Ebî Rebâh’ın konuyla ilgili rivayetlerine atıfta bulunarak bütün bunların hükmün devam ettiğini gösterdiğini söyler.⁴⁰⁹

Bağdâdî’nin anlattığına göre Câbir b. Abdullah, Mücâhid ve İbn Cüreyc haram aylarda savaş yasağının devam ettiğini söylemiştir. Hz. Peygamber bu aylarda savaşmamıştır. Bu sebepten Şafiî bu ayda hatayla öldürme diyetini artırmıştır. Bağdâdî’nin eserini tahkik eden Hilmi Kâmil, dipnota eklediği açıklamada “doğru olan bu aylarda savaş yasağının muhkem olup halen devam ettiği” görüşü olduğunu söyler. Ona göre, nâsih olduğu söylenen âyetlerdeki hüküm umumîdir. Savaş

---

⁴⁰⁶ عن جابر بن عبد الله أنه قال : لم يكن رسول الله صلى الله عليه وسلم يغزو في الشهر الحرام إلا أن يغزى أو يغزوا فإذا حضر
Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XII, 438, (14583).; Bkz.
Bağdâdî, *en-Nâsih ve'l-Mensûh*, s. 185.; Nehhâs, *en-Nâsih ve'l-Mensûh*, s. 32.; Taberî, *Câmiu'l-
Beyân*, III, 649.; Kasım b. Sellâm, *en-Nâsih ve'l-Mensûh fi'l-Kur'ani'l-Azîz*, s. 207.

⁴⁰⁷ Nehhâs, *en-Nâsih ve'l-Mensûh*, s. 34.

⁴⁰⁸ Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'an*, I, 325.

⁴⁰⁹ Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'an*, I, 401.

yasağını açıklayan hüküm ise hususîdir. Ayrıca Câbir ve Atâ'dan gelen rivayetler de hükmün sabit olduğunu desteklemektedir.⁴¹⁰

Savaş yasağının devam eden bir hüküm olduğunu söyleyen İbn Kesîr (ö. 774/1373), ilgili âyetlerin buna delil teşkil ettiğini, Hz. Peygamber'in Vedâ Hutbesi'ndeki ifadesinden dünyada yaşanacak en son güne kadar bu hükmün değişmeyeceğinin anlaşıldığını ifade eder.⁴¹¹

Teori olarak vukuunu reddetmeyen ve neshi arızî bir durum olarak değerlendiren Şâtıbî'ye göre nesh, “usulü'd-din” ile şerîatın “zarûriyât”, “hâciyât” ve “tahsîniyât”tan ibaret olan dinin küllî hüküm alanlarında gerçekleşmez. Mükelleflere sorumluluk yükleyen bir hüküm sabit olduktan sonra onun nesh edildiğini söyleyebilmek için kesin delillere ihtiyaç vardır. Halbuki ister Mekke ister Medine dönemine ait olan bir hükmün nesh edildiğine dair iddialar incelendiğinde, konuyla ilgili haberlerin ya zan ifade ettiği ya da “umum husus”, “mücmel mübeyyen” gibi durumlar olup aralarında neshi gerektirecek bir çelişkinin olmadığı ortaya çıkar. Ona göre nesh sadece fer'î cüz'î meselelerle sınırlıdır ve çok nâdiren vâki olmuştur. Müttekaddimîn ulemâsının neshi usulcülerden farklı olarak, lügat anlamına uygun şekilde, “mutlakın takyidi”, “mücmelin tafsili”, “mübhemim beyanı” ve “istisna” gibi çok geniş bir yelpazede kullandıklarını, özellikle İbn Abbâs'tan örnek⁴¹² vererek açıklayan Şâtıbî, cumhurun nâsih ve mensûh kapsamında değerlendirdiği yirmi civarında âyeti ele alarak neshin olmadığını isbat eder. Bu kapsamda haram aylarda savaş yasağı, şartları olduğu zaman me'murun bih olan savaşın, zaman bakımından

⁴¹⁰ Bağdâdî, *en-Nâsih ve'l-Mensûh*, s. 184.

⁴¹¹ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azîm*, V, 11.

⁴¹² Örn. İbn Abbâs'tan gelen bir rivayete göre جَعَلْنَا لَهُ جَهَنَّمَ مَنْ كَانَ يُرِيدُ الْعَاجِلَةَ عَجَلْنَا لَهُ فِيهَا مَا نَشَاءُ لِمَنْ نُرِيدُ ثُمَّ جَعَلْنَا لَهُ جَهَنَّمَ يَصَلِّيٰهَا مَذْمُومًا مَّنْحُورًا “Kim bu geçici dünyayı isterse orada ona, (evet) dilediğimiz kimseye dilediğimiz kadar hemen veririz. Sonra da cehennemî ona mekân yaparız. O, buraya kınanmış ve Allah'ın rahmetinden kovulmuş olarak girer.” İsrâ 17/18. âyetinin مَنْ كَانَ يُرِيدُ حَزْبَ الْآخِرَةِ نَزِدْ لَهُ فِي حَزْبِهِ وَمَنْ كَانَ يُرِيدُ حَزْبَ الدُّنْيَا نُؤْتِهِ مِنْهَا وَمَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ نَصِيبٍ “Kim âhiret kazancını isterse, onun kazancını artırırız. Kim de dünya kazancını isterse, ona da istediğinden veririz, fakat onun ahirette hiçbir payı yoktur.” Şûrâ, 42/20. âyetini nesh ettiğini söylemiştir. İbn Abbâs bu iki âyet hakkında kullandığı “nesh” kavramıyla Şûrâ, 42/20. âyetin mutlak olan (نُؤْتِهِ مِنْهَا) ifadesinin İsrâ 17/18. âyette geçen (لِمَنْ نُرِيدُ) hükmüyle sınırlandırıldığının, iki âyet arasında itlak takyit olduğunu ifade etmiştir. Bkz. Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, III, 344.

istisna edilen bir hüküm olduğunu ve nesh kapsamında düşünülmemeyeceğini söyler.⁴¹³

Âlûsî, haram aylarda savaşmanın büyük bir günah olduğunu söyledikten sonra, Hz. Peygamber'in bu aylarda savaşmayı helal kıldığı iddiasının bâtil olduğu değerlendirmesini yapar.⁴¹⁴ İbn Âşûr, Bakara 2/194. âyetinin yeni bir hüküm açıklayan ve öncesinden bağımsız olan bir cümle olduğunu söyler. Önceki âyette müşriklerle bütün mekânlarda mücadele edilmesi emredildikten sonra özel olarak Mescid-i Haram'da savaş yapılmamasının istenmesi⁴¹⁵, bu hükmü duyanların zihninde kutsallıkta Mescid-i Haram gibi olan haram aylarda da söz konusu savaş yasağının olup olmadığı sorusunun oluşma ihtimaline karşı, haram aylarla ilgili hükümü açıklamak için nâzil olmuştur. O, âyetin inzâliyle ilgili iki ihtimalden bahseder. Birinci ihtimale göre, bu âyet herhangi bir sebebe bağlı olarak inzâl olunmamıştır. Müşriklerle savaşın anlatıldığı ve Mescid-i Haram'da her türlü kavga, çatışma ve savaştan kaçınılması gerektiğinin anlatıldığı yerde, durum kutsallıkta Mescid-i Haram ile aynı olan haram aylarla ilgili hükmün izahını gerektirmiştir. Şârî Teâlâ da önemine binaen, ayrı bir âyetle haram aylarda savaşın ve her türlü çatışmanın yasak olduğu hükmünü istikmâlen ve tafsilen beyan etmiştir. İkinci ihtimale göre, eğer nüzul sebebiyle ilgili anlatılanlar doğru kabul edilirse, bu durumda âyet, haram aylarda savaş yapmanın yasak olduğunu beyan etmekle birlikte bu çatışmasızlık halinin karşılıklı olduğunu, düşmanların bu aylarda saldırması durumunda onlara misliyle karşılık vermenin meşru ve gerekli olduğunu beyan eder.⁴¹⁶

⁴¹³ Şâtîbî, *el-Muvâfakât*, III, 344.

⁴¹⁴ Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, II, 108.

⁴¹⁵ وَأَقْتُلُوهُمْ حَيْثُ تَقْتُلُوهُمْ وَأَخْرِجُوهُمْ مِنْ حَيْثُ أَخْرَجْتُمْ وَالْفِتْنَةُ أَشَدُّ مِنَ الْقَتْلِ وَلَا تُقَاتِلُوهُمْ عِنْدَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ حَتَّى يُقَاتِلُوَكُمْ فِيهِ فَإِنْ قَاتَلْتُمُوهُمْ فَاقْتُلُوهُمْ كَذَلِكَ جَزَاءُ الْكَافِرِينَ “Onları nerede yakalarsanız öldürün. Sizi çıkardıkları yerden (Mekke'den) siz de onları çıkarın. Zulüm ve baskı, adam öldürmekten daha ağırdır. Yalnız, Mescid-i Haram yanında, onlar sizinle savaşmadıkça, siz de onlarla savaşmayın. Sizinle savaşarlarsa (siz de onlarla savaşın) onları öldürün. Kâfirlerin cezası böyledir.” Bakara, 2/191.

⁴¹⁶ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, II, 210.

İslâm'da savaş yapılmasının meşru olmadığı zamanlardan bahseden Ebû Zehre (ö. 1974), iki durumda savaş yapılmasının yasak olduğunu ifade ederek, “bunlardan biri Kur’an nassıyla sabittir ki o da haram aylarda savaşmanın yasak olmasıdır” der.⁴¹⁷

Seyyid Sabık (ö. 2000), iki durumda savaşa ara verip barış yollarını aramanın vacip olduğunu söyler. Ona göre bu durumlardan biri, düşmanın barış istemesi halidir ki o anda savaş sürdürülemez. Diğeri ise, haram aylardır. Bu aylarda savaş başlatmak caiz olmaz. Savunma savaşı ise bütün zamanlarda ve mekânlarda vaciptir. O, haram aylardan önce başlayan savaşın nihayete ermeden bu ayların girmesi durumunda, düşmana ara verme teklifinin iletileceğini, düşmanın savaşmakta ısrar etmesi halinde savaşmaya devam edileceğini, aksi halde ara verileceğini söyleyerek, Tevbe 9/36. âyet ile Peygamber (s.a.v.)’in Vedâ Hutbesi’ndeki ifadelerinin buna delil teşkil ettiğini belirtir.⁴¹⁸

Mustafa Zeyd, savaş yasağının neshine dair ileri sürülen delilleri tek tek zikrederek, bütün bunların nâsih olamayacağını ifade eder. Daha sonra savaş yasağının devam etmediği düşüncesinin, maruf olan gerçeklere ters olduğunu, dolayısıyla da haram aylarda savaş yasağının devam eden bir hüküm olduğunu belirtir. Son olarak da Vedâ Hutbesi’ne dikkati çeker. Ona göre neredeyse tevâtür derecesinde aktarılan Vedâ Hutbesi’nde “*kıyamete kadar bu ayların hürmetinin devam edeceği*”ne yapılan vurgu, neshe hiçbir ihtimal bırakmayacak şekilde açıktır. Vedâ Hutbesi ise Nebî (a.s.)’ın uygulamalarından ve nâsih olarak gösterilen tüm olaylardan sonra meydana gelmiştir.⁴¹⁹

Mâide suresinde haram aylara ve ondaki yasaklara saygısızlık edilmemesi gerektiğini ihtar eden âyetlerin varlığı, bazı âlimlere göre savaş yasağının devam ettiğini gösteren bir delildir. Surenin nüzul zamanıyla ilgili rivayetler bu iddiayı

⁴¹⁷ Muhammed b. Ahmed b. Mustafâ Ebû Zehre, *el-Alâkatü'd-Devliyye fi'l-İslâm*, b.s.y., Dâru'l-Fikri'l-Arabî, Kahire 1954, s. 114.

⁴¹⁸ Seyyid Sâbık, *Fıkhu's-Sünne*, I-III, Özel Baskı, Dâru Mısır, Kahire 1356, I, 47.

⁴¹⁹ Mustafa Zeyd, *en-Nesh fi'l-Kur'ani'l-Kerim*, II, 664.

doğrular niteliktedir. İndirildiği zaman ve surenin muhtevasıyla ilgili kaynaklarda gelen bilgilerin bir kısmı burada aktarılacaktır.

Kâsım b. Sellâm (ö. 224/838)'ın anlattığına göre Hasan Basrî (ö. 110/728), kendisine yöneltilen “Mâide suresinde nesh edilen âyet var mıdır?” sorusuna “hayır yoktur” cevabını vermiştir.⁴²⁰ Cessâs da benzer bir bilgiyi aktarır ve Hasan Basrî'nin haram aylarda savaş yasağının devam ettiği görüşünde olduğunu söyler.⁴²¹

Ebû Meysere Amr b. Şurahbîl el-Kûfî, Mâide suresinde on sekiz farîzanın bulunduğunu ve hepsinin muhkem olup nesh edilmediğini söylemiştir.⁴²² Damra b. Habib (ö. 130/748)⁴²³ ve Atiyye b. Kays (ö. 121/739)⁴²⁴ Resulullah (a.s.) “*Mâide en son indirilen suredir. Onun helalini helal, haramını da haram olarak alın, onlarda değişme yoktur*”⁴²⁵ dediğini rivayet ederler.⁴²⁶

Cübeyr b. Nüfeyr, hac vazifesini ifa ettikten sonra Hz. Aişe'ye uğradığını, onun kendisine Mâide suresini okuyup okumadığını sorması üzerine, okuduğunu söylediğini, Hz. Aişe'nin bu sure hakkında, en son inen sure olduğunu ve içindeki

420 Bkz. Kâsım b. Sellâm, *en-Nâsîh ve'l-Mensûh fi'l-Kur'ani'l-Azîz*, s. 137. قَالَ: لَا

421 Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'an*, III, 294.

422 Ebû Meysere Amr b. Şurahbîl el-Kûfî: عَنْ أَبِي مَيْسَرَةَ قَالَ فِي الْمَائِدَةِ ثَمَانِيَةَ عَشْرٍ فَرِيضَةً مُحْكَمَةً لَمْ يَنْسَخْ مِنْهَا شَيْءٌ. Kâsım b. Sellâm, *en-Nâsîh ve'l-Mensûh fi'l-Kur'ani'l-Azîz*, s. 137.

423 Damrâ b. Habib b. Suhayb ez-Zebidî: Künyesi Ebû Utbe'dir. İbn Hibban sıkadır demiştir. İclî bu zatın tâbiinden hadis ilmi açısından güvenilir bir zat olduğunu ve h. 130 senesinde vefat ettiğini kaydeder. Bkz. Ebû'l-Hasen Ahmed b. Abdullâh b. Sâlih el-İclî el-Kûfî, *Marifetü's-Sikât*, I-II, thk. Abdü'l-Alîm Abdü'l-Azîm el-Bestevî, 1. Baskı, Mektebetü'd-Dâr, Medine 1985, I, 474.; Muhammed b. Hibbân b. Ahmed b. Ebî Hâtim et-Temimî, *Kitebü's-Sikât*, I-X, 1. Baskı, Dâiratü'l-Maârifî'l-Osmâniye, Haydarabad 1973, IV, 390.; Kasım b. Sellâm, *en-Nâsîh ve'l-Mensûh fi'l-Kur'ani'l-Azîz*, s. 161.

424 Atiyye b. Kays el-Kilâbî. İbn Hibbân sika olduğunu söylemiştir. Hicri 121 senesinde vefat etmiştir. Bkz. Kasım b. Sellâm, *en-Nâsîh ve'l-Mensûh fi'l-Kur'ani'l-Azîz*, s. 161.

425 عَنْ الضَّمْرَةِ بْنِ حَبِيبٍ وَعَطِيَّةِ بْنِ قَيْسٍ قَالَا: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: الْمَائِدَةُ آخِرُ الْقُرْآنِ نَزُولًا فَأَحْلُوا حلالها وحرّموا حرامها

426 Kâsım b. Sellâm, *en-Nâsîh ve'l-Mensûh fi'l-Kur'ani'l-Azîz*, s. 161.

hükümlerin muhkem olup nesh olan bir âyetin bulunmadığını söylediğini aktarır.⁴²⁷ Ali b. Ebî Talha, İbn Abbas'ın Mâide 5/2. âyeti “haram aylarda düşmana karşı savaş başlatmayı helal kabul etmeyin” diye açıkladığını söylemiştir.⁴²⁸

Bir kısım âlimler savaş yasağı meselesini İslâm'ın cihad konusuna yaklaşımı çerçevesinde değerlendirmişlerdir. İnsanların yaşatılmasının dinin teşrîindeki umumî gayeye daha uygun olması, İslâm'da asıl olanın, kılıç zoruyla Allah'a inandırmak olmayıp, tebliğde esasın ikna metodu olması gibi hususları dikkate almışlardır. Haram aylarla ilgili âyetleri anlama çabasında indiği tarihî ortamın dikkate alınması bir diğer önemli husustur.

Savaşın zıddı olan barışı anlatan sözcüklerden biri “selâm” kelimesidir. Barış, güven ve huzurun teminatı olduğu için bu kökten gelen İslâm bu dinin en büyük unvanı olmuştur. Göndermiş olduğu şeriatın ortaya koyduğu prensipler beşeriyetin iyilik, hidayet ve kurtuluş vesilesi olduğu için Hak Teâlâ'nın bir ismi de “es-Selâm”dır. Adâleti ve barışı merkeze alan İslâm dini, kendi mensupları arasında vuku bulacak anlaşmazlıkların çözüm yolunu Kur'an'da göstermiştir.⁴²⁹

İnananlarla inanmayanlar arasındaki münasebet karşılıklı tanışma,⁴³⁰ iyi işlerde yardımlaşma, iyilik ve adâlet⁴³¹ esası üzerine bina edilmiştir. İslâm gayr-i

⁴²⁷ أخبرنا أبو عبد الله الحافظ ثنا أبو العباس محمد بن يعقوب ثنا بحر بن نصر الخولاني ثنا عبد الله بن وهب حدثني معاوية بن صالح عن أبي الزاهرية عن جبير بن نفيير قال : حججت فدخلت على عائشة رضي الله عنها فقالت لي يا جبير هل تقرأ المائدة فقلت نعم Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübra*, VII, 278.; Kâsım b. Sellâm, *en-Nâsîh ve'l-Mensûh fi'l-Kur'ani'l-Azîz*, s. 161.

⁴²⁸ Hikmet b. Beşîr b. Yâsin, *et-Tefsîru's-Sahîh Mevsûatü's-Sahîh el-Mesbûr min'e-Tefsîri bi'l-Me'sûr*, I-IV, 1. Baskı, Dru'l-Maâsır, Medine 1999, II, 146.

⁴²⁹ وَإِنْ طَائِفَتَانِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ اقْتَتَلُوا فَأَصْلِحُوا بَيْنَهُمَا فَإِنْ بَغَتْ إِحْدَاهُمَا عَلَى الْأُخْرَى فَقَاتِلُوا الَّتِي تَبْغِي حَتَّى تَفِيءَ إِلَى أَمْرِ اللَّهِ فَإِنَّ عَدْلَ اللَّهِ جُلُوبُ الْمَقْسُطِينَ “Eğer inananlardan iki grup birbirleriyle savaşarlarsa aralarını düzeltin. Eğer biri ötekine karşı haddi aşarsa, Allah'ın buyruğuna dönünceye kadar haddi aşan tarafa karşı savaşın. Eğer (Allah'ın emrine) dönerse, artık aralarını adâletle düzeltin ve (onlara) adâletli davranın. Çünkü Allah, adâletli davrananları sever.” Hucurat, 49/9.

⁴³⁰ “يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَأُنْثَى وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَاكُمْ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ” *Ey insanlar! Şüphesiz Allah katında en değerli olanınız, O'na karşı gelmekten en çok sakınanınızdır. Şüphesiz Allah hakkıyla bilendir, hakkıyla haberdar olandır.*” Hucurat, 49/13.

müslimleri inançlarında özgür bırakmış, dinlerini ve inançlarını terke zorlamamıştır.⁴³² Kendi dinlerini yaşamalarına izin vermiş, kutsallarına dokunulmamasını istemiştir. Öyle ki; Müslüman bir kimsenin Yahudi veya Hıristiyan olan karısının, kendi ibadet mekânına gitmesini engellemesi kuralını koymuştur.⁴³³ Onların bâtıl inançlarına karşı şiddet ve sertlikle değil, akıl ve mantığın sınırları içinde güzellikle mücadele edilmesini tavsiye etmiştir.⁴³⁴ Bu durum “*kafirleri dost edinmeyin*”⁴³⁵ emrine muhalif değildir. Zira bu yasak Müslümanlara karşı ittifak kurup, İslâm düşmanlığında onlarla yardımlaşmayı menetmektedir.

İslâm’da toplumun barış içinde yaşaması esas, savaş ise ancak şartların zorlamasıyla başvurulması gereken istisnâî bir durumdur. Savaş ancak iki durumda meşru kılınmıştır. Bunlardan biri nefse, mala, namusa ve vatana karşı yapılan saldırıların karşısında savunma yapmak ve tehlikeyi bertaraf etmektir.⁴³⁶ Diğeri, inanan kişilere işkence yapmak, Allah’a yönelip iman etmelerine mâni olmak veya dini tebliğ eden kişilere engel çıkarmak suretiyle inanç özgürlüğünün ihlal edilmesi

⁴³¹ “Allah, sizi, din konusunda sizinle savaşmamış, sizi yurtlarınızdan da çıkarmamış kimselere iyilik etmekten, onlara âdil davranmaktan men etmez. Şüphesiz Allah, âdil davrananları sever.” Mümtehine, 60/8.

⁴³² لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ قَدْ تَبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَيِّ فَمَنْ يَكْفُرْ بِالطَّاغُوتِ وَيُؤْمِنْ بِاللَّهِ فَقَدِ اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقَىٰ لَا انْفِصَامَ لَهَا وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ “Dinde zorlama yoktur. Çünkü doğruluk sapıklıktan iyice ayrılmıştır. O hâlde, kim tâğûtu tanımayıp Allah'a inanırsa, kopmak bilmeyen sapasağlam bir kulpa yapışmıştır. Allah, hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir.” Bakara, 2/256.

⁴³³ Seyyid Sâbık, *Fıkhu's-Sünne*, s. 11.

⁴³⁴ وَلَا تُجَادِلُوا أَهْلَ الْكِتَابِ إِلَّا بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ إِلَّا الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْهُمْ وَقُولُوا آمَنَّا بِالَّذِي أُنزِلَ إِلَيْنَا وَالْهِنَا وَالْهِنَا وَالْهِنَا وَاحِدٌ وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ “İçlerinden zulmedenler hariç, Kitap ehli ile ancak en güzel bir yolla mücadele edin ve (onlara) şöyle deyin: Biz, bize indirilene de, size indirilene de inandık. Bizim ilâhımız ve sizin ilâhınız birdir (aynı ilâhtır). Biz sadece O'na teslim olmuş kimseleriz.” Ankebut, 20/46.

⁴³⁵ لَا يَتَّخِذُ الْمُؤْمِنُونَ الْكَافِرِينَ أَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِ الْمُؤْمِنِينَ وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ فَلَيْسَ مِنَ اللَّهِ فِي شَيْءٍ إِلَّا أَنْ تَتَّقُوا مِنْهُمْ تُقَاةً وَيُحَذِّرُكُمُ اللَّهُ نَفْسَهُ “Mü'minler, mü'minleri bırakıp inkârcıları dost edinmesin. Kim böyle yaparsa Allah ile bir ilişkisi kalmaz. Ancak onlardan (gelebilecek tehlikeden) korunmanız başkadır. Allah, asıl sizi kendisine karşı dikkatli olmanız hakkında uyarmaktadır. Çünkü dönüş Allah'adır.” Âl-i İmran, 3/28.

⁴³⁶ وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ الَّذِينَ يُقَاتِلُونَكُمْ وَلَا تَعْتَدُوا إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ “Sizinle savaşanlara karşı Allah yolunda siz de savaşın. Ancak aşırı gitmeyin. Çünkü Allah aşırı gidenleri sevmez.” Bakara, 2/190.

halinde⁴³⁷ kişilerin, Allah'ın hak diniyle buluşmalarının önündeki bu manileri ortadan kaldırmak için savaşırlar.⁴³⁸

Kutub'un (ö. 1966) değerlendirmesine göre, Hadramî'nin öldürülmesiyle sonuçlanan süreci, insanları Allah yolundan alıkoymak, Allah'ı inkâr etmek ve onları yurtlarından çıkmaya mecbur etmek gibi nedenlerle ilk başlatan müşriklerdir. İslâm dininin barışa verdiği değer en önemli işaretlerinden biri, haram aylarla ilgili hükümleri muhafaza etmesi ve onu düzenlemesidir. İlgili âyetlerin tamamında bu ayların kutsal zamanlar olduğu, savaşmanın büyük bir suç olduğu ve barışın korunması gerektiği vurgulanmıştır.

Kutub'a göre, Mescid-i Haram'ın bütün canlılar ve insanlar için her türlü korkudan güven ve emniyet mekânı kılındığı gibi, haram aylar da genel dokunulmazlığın ilan edildiği kutsal zamanlardır. Bu aylarda hiçbir canlıya zarar verilmez, can, mal, namus ve inanç özgürlüğünün sonuna kadar yaşaması sağlanır. Bu kutsallığı ihlal eden kimseler, o ayların sağladığı garantiden yoksun bırakılarak cezalandırılır. Ancak burada belli bir ölçüyü aşmama, saygısızlığa aynısıyla karşılık verme kuralı esas alınır.⁴³⁹

Haram aylar meselesini İslâm'ın savaşa bakışı kapsamında değerlendiren Ebû Zehre'ye göre Allah savaşı, ancak zulmü ortadan kaldırmak, fitneyi def etmek ve tebliğin önündeki engelleri kaldırmak için meşru kılmıştır. O, âyete⁴⁴⁰ de atıfta bulunarak hâlis müminlerin savaşı kerih gördüklerini, hiçbir zaman yeryüzünde kan dökmeyi istemeyeceklerini, mukaddes zaman ve mekânlarda savaşmayı hiçbir surette

---

⁴³⁷ وَقَاتِلُوهُمْ حَتَّى لَا تَكُونَ فِتْنَةً وَيَكُونَ الدِّينُ لِلَّهِ فَإِنِ انْتَهَوْا فَلَا عُدْوَانَ إِلَّا عَلَى الظَّالِمِينَ “Hiçbir zulüm ve baskı kalmayınca ve din yalnız Allah'ın oluncaya kadar onlarla savaşın. Onlar savaşmaya son verecek olurlarsa, artık düşmanlık yalnız zalimlere karşıdır.” Bakara, 2/193.

⁴³⁸ Seyyid Sabik, *Fıkhu's-Sünne*, s. 16.

⁴³⁹ Seyyid Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'an*, I-XII, ter. Yakup Çiçek ve diğ., 1. Baskı, Hikmet Yayınları, İstanbul 2001, I, 311, 370.

⁴⁴⁰ كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِتَالُ وَهُوَ كُرْهُ لَكُمْ وَعَسَى أَنْ تَكْرَهُوا شَيْئًا وَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْ وَعَسَى أَنْ تُحِبُّوا شَيْئًا وَهُوَ شَرٌّ لَكُمْ وَاللَّهُ يَعْلَمُ وَأَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ “Savaş, hoşunuza gitmediği hâlde, size farz kalındı. Olur ki, bir şey sizin için hayırlı iken, siz onu hoş görmezsiniz. Yine olur ki, bir şey sizin için kötü iken, siz onu seversiniz. Allah bilir, siz bilmezsiniz.” Bakara, 2/216.

caiz görmediklerini söyler. Haram aylarda savaş yasağı devam eden şer'î bir hükümdür. Bir kısmı en son nâzil olan Mâide suresinde olmak üzere Kur'an'da, savaş yasağını anlatan birden fazla âyet vardır. Savaşı yasaklayan bu naslarla çelişen ve neshe yönelmeyi gerektiren hiçbir âyet yoktur.⁴⁴¹

Savaş yasağının hikmetini hac yollarının güvenliğinin sağlanmasıyla sınırlayan ve bu yasağı tarihsel şartlara bağlayanlara göre, Nebî (a.s.) irtihal etmeden köyleri ve kentleriyle bütün Arap yarımadası İslâm'ın sultanı altına girmiş, hacı adaylarının güven içinde Beytullah'a ulaşmalarının önünde herhangi bir engel kalmamıştır. Böylece savaş yasağının amacı olan yol emniyetinin sağlanması devamlı olarak temin edilmiş ve bu yasağın sürdürülmesini zorunlu kılan tarihî şartlar ortadan kalkmıştır. Arap coğrafyasının dışında cereyan edecek savaşlar hac ibadetiyle ilgili gerekli olan şartları etkilemeyeceği için, haram aylarda savaş yasağının sürdürülmesine ihtiyaç kalmamış ve nesh edilmiştir. Bu görüşü reddeden Ebû Zehre'ye göre, savaş yasağı sadece hac ibadetiyle ilintili değildir. Bu yasak, İslâm'ın evrensel ilkeleriyle doğrudan bağlantılı olup bu ayların kutsallığı da evrenseldir. Şöyle ki: İslâm savaşı ve insan öldürmeyi ancak mecbur kaldığı hallerde başvurulacak kötü ve kaçınılması gereken bir davranış olarak görmüştür. Kur'an, savaşın insan fitratına uygun olmadığını açıkça beyan etmiş ve savaşın meşru gerekçesini oldukça sınırlı tutmuştur. Haram aylarda savaşın yasaklanmasının hikmetleri arasında insan fitratına daha uygun olan sükûnet, barış ve çatışmasızlık haline insanları alıştırmak ve zafiyetlerle malül olan insanda kabaran kin ve öfke hislerinin köreltilmesi ve insanların barış içinde yaşamasının sağlanması önemli bir yer tutar.⁴⁴²

Şimşek, konuyla ilgili yaptığı analizde, Allah'ın yeri ve göğü yarattığı zamanda onlara hâkim kıldığı tabiat kanununda, ayların sayısını on iki olarak düzenlediğini ve bunlardan dördünün kutsal olmasını dilediğini söyler. Bu kanuna

---

⁴⁴¹ Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsir*, II, 586, 578, 684.

⁴⁴² Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsir*, II, 586.

riâyet etmek Yüce Yaratanın emirlerine uymak demektir. Müminlerin haram aylara saygı göstermeleri ve bu aylarda savaş yapmaktan geri durmaları gerekmektedir.⁴⁴³

Haram aylar meselesini Cihad âyetleri kapsamında değerlendiren Öztürk'e göre, Cihad ve kıtalle ilgili âyetler, insanları hayat boyu bağlayıcı bir şekilde ilgilendiren ve onlara yön veren "ed-dîn"e ait taabbudî hükümler değil, daha çok zamanın siyâsî şartlarına bağlı olarak, illetli hükümler ihtiva eder. İslâm'da Cihad'ın sebebi bazı klasik dönem ilim erbabının söylediği gibi "şirk" değil, esas itibariyle, inanç, akıl, can, nesil ve maldan oluşan beş evrensel değeri korumaya yönelik arzî bir olgudur. Haram aylarda savaşmanın açık naslarla yasaklanmasına rağmen, Müslümanlar nüzul döneminden sonraki süreçte, Öztürk'ün ifadesiyle "savaş yasağını umursamayarak" "fetih" ve "î'lâ-yı kelimetullah" ideali uğruna, müesses İslâm'ı bütün dünyaya hâkim kılma adına, Kur'an'ın bir emri olan haram aylarda savaş yasağını mensûh saymışlardır.⁴⁴⁴

Bu itibarla haram aylarda savaş yasağı İslâm'ın gayesiyle daha uyumludur. Kutub'un da ifade ettiği gibi, Hz. Peygamber Tevbe suresinde sözü edilen müşrik gruplara karşı barışın şartlarını sonuna kadar zorlamış, ancak savaştan başka seçeneğin kalmadığının anlaşılması üzerine, onlar hakkında söz konusu ilâhî hükümler indirilmiştir. İslâm barışçıl yüzünü bütün bu gruplara da göstermiş ve düşünüp doğruyu bulabilmeleri için onlara zaman tanımıştır. Nitekim bu kesin sürelerin ilan edilip süre bitiminde hiçbir müşrik grupla yeni antlaşmanın yapılmayacağına ilan edilmesi üzerine, kabilelerin büyük çoğunluğu Müslüman olmuştur. Antlaşmalarına sadık kalanlar, kendilerine tanınan antlaşma süresinin dolmasını beklemeden İslâm'ı kabul etmişlerdir. Antlaşmalarını bozan gruplar da kendilerine tanınan dört aylık süre dolmadan İslâm dinine katıldılar. Böylece Tevbe

⁴⁴³ Mehmet Sait Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*, II, 447.

⁴⁴⁴ Mustafa Öztürk, *Cihad Âyetleri: Tefsir Birikimine, İslâm Geleneğine ve Günümüze Yansımaları*, 1. Baskı, Kuramer, İstanbul 2016, s. 152, 157.

suretinin ilgili âyetlerinde anlatılan gruplardan hiçbiriyle haram aylarda veya başka zamanlarda bir çatışma yaşanmamıştır.⁴⁴⁵

III. Neshe Mesned Olan Delillerin Tahlili

Savaş yasağının nesh edildiği görüşünde olan âlimler bu iddialarını Kur'an'dan nâsih olduğunu ileri sürdükleri âyetlerden ve Hz. Peygamber'in hayatında gerçekleştirdiği bazı faaliyetlerden olmak üzere iki türlü delile dayandırmışlardır. Bu bölümde yasağın muhkem olduğunu söyleyenlerin bu delillere yönelik eleştirilerine yer verilecektir.

1. Kur'an'ın Nesh Ettiği İddiasına Verilen Cevaplar

Haram ayları konu edinen âyetlerin sayısı altıdır. Savaş yasağının nesh edildiğini söyleyenler umumiyetle Bakara 2/217. âyette geçen “*o ayda savaşmak büyük bir günahdır*” ifadesinin mensûh olduğunu söylerler. Ancak haram aylardan bahseden diğer âyetler de hem ifade ettikleri anlam hem de bağlam bakımından bu ayların kutsallığına ve ona saygının gerekliliğine vurgu yapar. Nitekim Bakara 2/217. âyetin ilgili kısmının nesh edildiğini söyleyen bazı müfessirler, bu sureden daha sonra nâzil olan ve haram aylardan bahseden Mâide 5/2. ve Tevbe 9/5, 36. âyetleri izah ederken, “savaş yasağı da dahil o aylardaki yasakların çiğnenmemesi gerektiğini” haram aylara saygının gerekliliği kapsamında zikrederler.⁴⁴⁶ Bir taraftan savaş yasağının kaldırıldığını söyleyip, diğer taraftan haram ayların kutsallığından bahseden âyetleri “savaş yasağına riayet etmenin gerektiği” şeklinde yorumlamak, nesh iddiasının tutarsızlığını gösterir.

Savaş yasağını neshettiği söylenen bazı âyetler nesh nazariyesinin tekniği bakımından nâsih olmaya elverişli olmadığı şeklinde eleştirilmiştir. Neshin şartlarından biri olan “zaman bakımından mensûh âyetin önce, nâsihin ise sonra nâzil

⁴⁴⁵ Seyyid Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'an*, V, 436, 441.

⁴⁴⁶ Mukâtil, *Tefsiru Mukatil b. Süleymân*, II, 169.; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XI, 443.; İbn Ebî Hâtim, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azîm*, VI, 1792.

olmuş olması gerekir” kuralına göre, Tevbe 9/5. 29. ve 36. âyetlerin nâsîh olduğu iddiası tutarsız görülmüştür. Zira Mâide 5/2. âyet haram ayların yasaklarının helal sayılmaması konusunda müminleri ihtar etmektedir. Bazılarına göre Mâide suresi Tevbe suresinden sonra nâzil olmuştur. Ayrıca nâsîh olduğu söylenen Tevbe 9/36. âyette haram ayların kutsiyeti anlatılmaktadır.⁴⁴⁷ Savaş yasağının Tevbe 9/5. ve 29. âyetle nesh edildiğinin kabul edilmesi durumunda, Tevbe 9/36. âyette daha önce iptal edilen bir hükmün yeniden emredilmesi gibi bir durumla karşılaşmış olacaktır. Tevbe 9/36. âyetle nesh edildiğinin kabul edilmesi durumunda ise aynı âyetle hüküm hem nesh edilmiş hem de isbat edilmiş olur.

Savaş yasağının mensûh olduğunu iddia edenler nâsîh olduğunu söyledikleri ayetlerde geçen (فَإِذَا انْسَلَخَ الْأَشْهُرُ الْحُرْمُ فَاقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ) “*Haram aylar çıkınca müşrikleri bulduğunuz yerde öldürün*”⁴⁴⁸ ve (وَقَاتِلُوا الْمُشْرِكِينَ كَافَّةً كَمَا يُقَاتِلُونَكُمْ كَافَّةً) “*müşrikler nasıl sizinle topyekûn savaşıyorlarsa siz de onlara karşı topyekûn savaşın*”⁴⁴⁹ ifadelerinin Bakara 2/217. âyetteki (فَلْ قَاتِلْ فِيهِ كَبِيرٌ) “*o ayda savaşmak büyük bir günahdır*” kısmını neshettiğini söylerler. Bu iddiaya göre birinci âyette müşriklerin yakalandıkları yerde öldürülmesi istenmiş olup “umumî emkine, umumî ezmineyi tazammun eder” kuralı gereği bu emir müşriklerin haram aylarda da öldürülmesini meşru kılmış ve bu aylarda savaş yasağını neshetmiştir. İkinci âyette de bütün kafirlerle savaşılması emredilmekte olup, “umumî eşhas, umumî ezmanı tazammun eder” kaidesine göre bu âyet haram aylarda müşriklerle savaşı da kapsamaktadır.⁴⁵⁰

Haram aylarda savaş yasağının neshine delil olarak kullanılan âyetlerin, nâsîh olmaya elverişli olmadığı çeşitli şekillerde isbat edilmiştir. Şöyle ki:

⁴⁴⁷ Kâsım b. Sellâm, *en-Nâsîh ve'l-Mensûh fi'l-Kur'ani'l-Azîz*, s. 137.; Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'an*, III, 294.;

⁴⁴⁸ Tevbe, 9/5.

⁴⁴⁹ Tevbe, 9/36.

⁴⁵⁰ İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'an*, I, 206.; Zürkânî, *Menâhilü'l-İrfân*, II, 206.; Sayis, *Tefsiru Âyâtü'l-Ahkâm*, s. 451-455.

Nâsîh olduğu iddia edilen Tevbe 9/29. âyetle, haram aylarda savaş yasağından bahseden âyetler arasında nesh ilişkisi sôzkonusu olamaz. Zira her iki âyetin nüzul sebebinden de açıkça anlaşılacağı üzere, nâsîh olduğu söylenen âyet ehl-i kitapla savaşı konu edinmekte, mensûh olduğu söylenen âyet ise haram aylarda müşriklerle savaşmaktan bahsetmekte olup aralarında tearuz oluşturacak şekilde konu birliği yoktur.⁴⁵¹

Bakara 2/217. âyetin Tevbe 9/5. âyetle nesh edildiği iddiası da tutarsızdır. Zira seyf âyetinde, ilgili sürelerin dolmasıyla birlikte müşriklere karşı yakalandıkları yerde savaşılması emredilmiş olup, bütün mekânları kapsayan genel bir ifade kullanılmıştır. Haram aylarda savaş yasağını bildiren âyet ise, kıtalden kaçınılması gereken zamanı bildirmektedir.⁴⁵² İki âyetin biri mekânla, diğeri zamanla ilgilidir. “Umumî emkine, umumî ezmanı tazammun eder” ifadesi usul açısından geçerliliği olmayan bir çıkarımdır. Netice olarak bu iki nas biri zamandan diğeri mekândan bahseden ve aralarında konu birliği bulunmayan ve ayrı ayrı hükümler inşa eden iki âyettir.

Heykel’in ifadesine göre, Tevbe 9/36’da Allah Teâlâ bütün mü’minlerden, topyekûn olarak kâfirlere karşı savaşmayı veya kâfirlerin tamamıyla savaşmalarını istemektedir. Burada savaşma emri verilmiş ve mü’minlerden savaş talep edilmiştir. Savaşın yapılacağı zamandan söz edilmemektedir. Bakar 2/217’de ise, Mü’minlerin belirlenen özel bir zamanda savaşı başlatmamaları istenmektedir. Burada konu savaşın yapılıp yapılamayacağı zamandır. Ayrıca nâsîh kabul edilen Tevbe 9/5. ve 36. âyetler genel bir hüküm anlatmaktadır. Bakara 2/217. âyette ise genel hükümden istisna mahiyetinde bir tahsis söz konusudur. Bu âyetler arasında neshten ziyade umum-husus ilişkisinden bahsedilebilir. Sonuç olarak Bakara 2/217 ve Tevbe 9/36 beraber değerlendirildiğinde, mü’minlerden hep birlikte kâfirlere karşı savaşmaları,

---

⁴⁵¹ Mustafa Zeyd, *en-Nesh fi’l-Kur’ani’l-Kerim*, II, 664.

⁴⁵² Mustafa Zeyd, *en-Nesh fi’l-Kur’ani’l-Kerim*, II, 664.

ancak haram aylarda onlar saldırmadıkları sürece müşriklere karşı savaş başlatmaktan kaçınmaları istenmektedir.⁴⁵³

Kaynaklar dikkatli bir şekilde incelendiğinde bazı müelliflerin haram aylardan bahseden âyetlerle nâsîh olduğu söylenen nasları açıklarken nesh iddiasını zayıflatacak nitelikte birtakım çelişkiler sergiledikleri müşahede edilmektedir. Örnek olması bakımından burada bunlardan bazılarına yer verilecektir.

Mukâtil'in ilgili âyetlere getirdiği izahat takip edildiğinde savaş yasağının neshiyle ilgili geleneksel söyleme katıldığını, ancak âyetlerin izahını yaparken bu iddiayı geçersiz kılacak şekilde açıklamalar yaptığını müşahede etmek mümkündür. Haram aylardan bahseden âyetlerle ilgili açıklamaları ile nâsîh olduğu söylenen âyetlere getirdiği yorumlar karşılaştırıldığında, şöyle bir manzarayla karşılaşmaktadır. Bakara 2/217. âyetin tefsirinde "Allah bu ayda savaş yapmaya izin vermedi" der ve neshten hiç bahsetmez.⁴⁵⁴ Mâde 5/2. âyetle ilgili olarak "Allah haram aylarda savaşmayı helal kılmamıştır" dedikten sonra devamında "seyf âyetiyle bu âyetin tamamı nesh edilmiştir" der.⁴⁵⁵ Tevbe 9/5. âyetinde geçen "*haram aylar çıkınca*" pasajını izah ederken, burada kastedilen haram ayların savaş yapılması yasaklanan aylar olduğunu dolayısıyla ilgili gruplarla savaşmak için bu kutsal zamanın çıkmasının beklenmesi gerektiğini söyler. Âyetin "*müşrikleri nerede bulursanız öldürün*" kısmını "harem bölgesinde ve onun dışında" diye açıklar ve herhangi bir şekilde haram aylardan söz etmez. Tevbe 9/36. âyetin "*haram aylarda kendinize zulmetmeyin*" kısmını "haram ayı fırsat bilerek müşriklerin size saldırması halinde onlarla savaşmaktan geri durarak kendinize kötülük etmeyin. Aynı şekilde savaşın yasak olduğu bu aylarda savaş başlatmak suretiyle de kendinize zulmetmeyin" diyerek yorumlar.⁴⁵⁶

⁴⁵³ Heykel, *el-Cihâdu ve'l-Kitâlu fi's-Siyâseti 'ş-Ser'iyye*, III, 1519.

⁴⁵⁴ Mukâtil, *Tefsiru Mukatil b. Süleymân*, I, 186.

⁴⁵⁵ Mukâtil, *Tefsiru Mukatil b. Süleymân*, I, 448, 449.

⁴⁵⁶ Mukâtil, *Tefsiru Mukatil b. Süleymân*, II, 157, 169.

Mukâtil'in bu açıklamaları birlikte değerlendirildiğinde, geleneksel anlayışa uygun olarak haram aylarda savaş yasağının nesh edildiğini söylemesine rağmen, sözkonusu âyetlerin açıklamalarında savaş yasağının önemine defalarca vurgu yaptığı görülmektedir. Bu durum savaş yasağının neshi iddiasının zayıflığını göstermesi bakımından manidardır. Nitekim muhakkik Şehhâte, Mukâtil'in Mâide 5/2. âyetin seyf âyetiyle nesh edildiğine dair görüşüne karşı çıkmış ve dipnotta “doğrusu burada nesh ve tearuz yoktur” demiştir.⁴⁵⁷

Bakara 2/217. âyetin herhangi bir yorum yapmadan Taberî'nin Atâ b. Meysere'den naklettiği rivayete dayanarak mensûh olduğunu söyleyen Suyûtî, konunun sonunda “tenbih” (uyarı) adıyla açtığı başlıkta İbn Hassân'dan naklen, ancak Hz. Peygamber veya ashâbından “*falan âyet falan âyetin hükmünü nesh ederek eski hükmü yeni bir hükümle değiştirdi*” şeklinde sarih ifadeyle kesin rivayetin bulunması halinde neshten bahsedilebileceğini söyler. Bu hususta müfessirlerin sözüne ve müctehidlerin içtihadına itibar edilmeyip sadece kesin naklî delilin geçerli olduğunu ifade ederken gerekçe olarak, neshte Resulullah (a.s.) döneminde sabit olmuş ve uygulanmış bir hükmün iptali ve değiştirilmesinin söz konusu olduğunu, burada re'y ve içtihadta açık bir alanın bulunmadığını İbn Hassân'dan naklen kaydeder.⁴⁵⁸

Suyûtî'nin indî bir görüşe dayanarak savaş yasağının nesh edildiğini söylemesinin ardından, yukarıda serdedilen ifadeleri onaylayarak aktarması kendi içinde tutarsızdır. Ayrıca savaş yasağının nesh edildiği iddiasının ne kadar zayıf ve çelişkili delillere dayandığını anlatması bakımından da önemlidir.

Yine Suyûtî Bakara 2/217 âyette anlatılan savaş yasağının mensûh olduğunu iddia ederken, bu sureden daha sonra nâzil olduğu herkes tarafından bilinen Mâide

---

⁴⁵⁷ Mukâtil, *Tefsiru Mukatil b. Süleymân*, I, 449.

⁴⁵⁸ Suyûtî, *el-İtkân*, III, 71.

5/2. âyetin tefsirinde, “*haram ayları helal saymayın*” cümlesini “o aylarda savaş yapmayı helal olarak kabul etmeyin”⁴⁵⁹ şeklinde açıklayarak tenakuza düşmektedir.

Tefsirle ilgili yazılmış olan yetmiş beş adet kitaptan nâsîh ve mensûh olan âyetleri derlediğini söyleyen Hibetullah b. Selâme, haram aylarla ilgili âyetler hakkındaki değerlendirmesinde, Bakara suresinde 30 adet âyetin nesh edildiğini ifade ederken, Bakara 2/194. âyeti mensûh âyet olarak değerlendirmez. Bakara 2/217. âyetin seyf âyetiyle nesh edildiğini söyler. Haram aylardan bahseden Mâide 5/2. âyetin (وَلَا أَمِينَ الْبَيْتِ الْحَرَامِ يَنْتَعُونَ فَضْلًا مِنْ رَبِّهِمْ وَرِضْوَانًا) kısmının seyf âyetiyle nesh edildiğini, içinde haram ayların da konu edildiği diğer kısımlarının muhkem olduğunu belirtir. Tevbe suresinde 11 âyetin hükmünün nesh edildiğini ifade eder. Tevbe 9/1. âyetle birlikte 2. âyetin (فَسَيُحِوُوا فِي الْأَرْضِ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ) kısmının seyf âyeti tarafından nesh edildiğini anlatır. Seyf âyetinin 124 adet âyeti nesh ettikten sonra, bu surenin baş kısmının son tarafı olan (فَإِنْ تَابُوا وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتَوُا الزَّكَاةَ فَخَلُّوا سَبِيلَهُمْ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ) ile nesh edildiğini belirtir. Haram aylardan bahseden Tevbe 9/36. âyetin ise muhkem olduğuna vurgu yapar.⁴⁶⁰

Hibetullah’ın bu âyetlere getirdiği yorumlar, aynı konudan bahseden âyetlerin bir kısmının mensûh, bir kısmının ise muhkem olması, aynı âyetin hem nâsîh hem mensûh olması, aynı âyetin bir kısmının muhkem bir kısmının mensûh olması ve bir âyetin son kısmının baş kısmını neshetmesi gibi bir dizi çelişkiyi barındırmaktadır. Savaş ve barış gibi çok önemli bir konuda bu kadar çelişkiyle dolu, delaleti zannî olan delillere istinaden neshten bahsedilemez.

Kurtubî’nin haram aylardan bahseden âyetlerle ilgili açıklamaları incelendiğinde, hem savaş yasağının nesh edildiği düşüncesinde olduğu izlenimi veren hem de devam ettiği anlamını ihtiva eden açıklamalara rastlanır. Nitekim Bakara 2/217. âyette “cumhura göre âyet nesh edilmiştir” dedikten sonra âyetin, “o

⁴⁵⁹ Suyûtî, *ed-Dürrü’l-Mensûr*, V, 164.

⁴⁶⁰ Hibetullâh b. Selâme, *en-Nâsîh ve’l-Mensûh*, s. 71, 146, 184.

ayda katl büyük bir günahdır” kısmını açıklarken “henüz o zaman haram ayda savaş yasağı nesh edilmemişti” diyerek nesh iddiasına katılır.⁴⁶¹

Kurtubî, Tevbe 5. ve 37. âyetin izahında da aynı tutumu sergiler. Bir taraftan savaş yasağının mensûh olduğunu söylerken diğer taraftan Mâide suresinin ilgili âyetini, “o ayda savaşı, saldırıyı ve haram ayların savaş yasağından kurtulmak için yerlerini değiştirmeyi helal saymayın” diyerek açıklar.⁴⁶² Mâide suresinin baş kısmında, bu surenin en son nâzil olan surelerden olduğu ve içerisinde emredilen haram ve helallerden, hükmü iptal edilen bir şeyin mevcut olmadığıyla ilgili rivayetlere yer verdikten sonra, Mâide 5/2’yi izah ederken âyetin anlamının, “haram aylarda savaşı ve düşmana karşı saldırıya geçmeyi helal saymayın. O ayların yerlerini de değiştirmeyin. Çünkü haram ayların yerlerinin değiştirilmesi onun kutsiyetini ihlal anlamına gelir” demek olduğunu söyler ve Tevbe 9/37. âyette bahsi geçen nesîye atıfta bulunur.⁴⁶³ Mâide suresinin iniş zamanıyla ilgili ihtilafların varlığı dikkate alınsa bile, Bakara suresinden sonra nâzil olduğu kesindir. Kurtubî Bakara 2/217’de neshten yana görüş beyan ederken, bu âyette açıkça savaş yasağının devam ettiğini söyler. Tevbe 9/37. âyetin “*o aylarda kendinize zulmetmeyiniz*” cümlesinin izahında ise tercihini neshten yana kullanır. Hz. Peygamber’in Huneyn gazvesini, Tâif seferini ve Evtas seferini haram aylarda savaş yasağını nesh eden delil olarak sunar.⁴⁶⁴ Müfessirlerin düşüncelerinin oluşmasında, içinde yaşadıkları zamanın şartlarından tamamen bağımsız olamayacağı gerçeğinden hareketle, Kurtubî’nin haram aylar ve savaş meselesiyle ilgili fikrinin teşekkülünde yaşadığı coğrafyada meydana gelen çetin mücadele ve savaşların ilim ve kültür dünyasına yansımalarının etkili olduğu düşünülebilir.

---

⁴⁶¹ Kurtubî, *el-Câmi’ li Ahkâmi’l-Kur’an*, III, 45.

⁴⁶² Kurtubî, *el-Câmi’ li Ahkâmi’l-Kur’an*, VII, 257.

⁴⁶³ Kurtubî, *el-Câmi’ li Ahkâmi’l-Kur’an*, VI, 39.

⁴⁶⁴ Kurtubî, *el-Câmi’ li Ahkâmi’l-Kur’an*, VIII, 134.

Bazı ilim ehli kimseler savaş yasağının neshi meselesinde nâsih olduğu söylenen âyetlerin çeşitli nedenlerden dolayı delil olamayacağını eserlerinde açıkça beyan etmişlerdir. Bu âlimlerden bazılarında ait ifadeler bu kısımda yer verilecektir.

Suyûtî'nin mensûh âyetlerin sayısını yirmiye kadar indirdiğini⁴⁶⁵ hatırlattıktan sonra onun nesh edilen âyetler kapsamında değerlendirdiği birçok yerde yanlış olduğunu söyleyen Dihlevî, Suyûtî'nin mensûh olarak kabul ettiği ve kendi görüşüne göre neshin bulunmadığı âyetleri anlatırken, haram aylarda savaş meselesinden bahseden Bakara 2/217. âyetin mensûh olmadığını söyler. Ona göre âyet savaş yasağıyla ilgili eskiden beri var olan hükmün dışında yeni bir şey getirmemiştir. Âyet haram aylarda savaş yasağına hangi şartlarda uymamanın caiz olduğunu beyan etmektedir. Âyette anlatılan durumlar söz konusu olduğu zaman bunlar kutsal ayda savaşmaktan daha büyük bir suçtur ve bu durum meydana geldiği zaman o ayda savaşmak caizdir. Bu ise mutlak bir cevaz değil, şartlara bağlıdır. Âyet bu şartları açıklamaktadır. Âyetin amacı konu hakkında hüküm koymak değildir.⁴⁶⁶ Dihlevî haram ayları konu edinen âyetlerin neshten bahsedilebilecek şekilde bir hüküm getirmediğini, “nesh ahkam âyetleri arasında caridir” kuralına göre haram aylardan bahseden âyetlerde neshin söz konusu olamayacağını beyan etmektedir.⁴⁶⁷

Dihlevî'ye göre Mâide 5/2. âyetin nesh edildiği iddiası da yanlıştır. Ona göre bu âyetin nesh edilerek haram aylarda savaşmanın caiz olduğuna dair ne Kur'an'da ne de sahih sünnette hiçbir delil yoktur. Aksine âyet haram aylarda savaşmanın büyük bir günah olduğunu açıkça anlatmaktadır.⁴⁶⁸

Atâ b. Meysere el-Horasânî'den nakledilen Bakara 2/217. âyetin Tevbe 9/36. âyet tarafından nesh edildiği görüşünü yanlış bulan Mustafa Zeyd'in

---

⁴⁶⁵ Suyûtî, *el-İtkân*, III, 68.

⁴⁶⁶ Dihlevî, *el-Fevzü'l-Kebîr fî Usûli't-Tefsîr*, s. 61.

⁴⁶⁷ Dihlevî, *el-Fevzü'l-Kebîr fî Usûli't-Tefsîr*, s. 61.

⁴⁶⁸ Dihlevî, *el-Fevzü'l-Kebîr fî Usûli't-Tefsîr*, s. 63.

değerlendirmesine göre, nâsîh olduğu iddia edilen âyetteki ifade, ilgili âyetlerde özellikleri sayılan müşriklerin tamamını kapsayan umumi bir emirdir. Haram aylarda kıtali yasaklayan âyet ise savaş zamanıyla ilgili olup savaşılacak kişileri kapsamamaktadır.⁴⁶⁹ Biri zamanla diğeri kişilerle ilgili olduğu için aralarında konu birliği yoktur.

Seyf âyetinin nâsîh olduğunu söyleyenler aynı âyetin son kısmının baş kısmını nesh ettiğini söylerler. Bunun mümkün olmadığını söyleyen Mustafa Zeyd, kişi şirkten tevbe edip, namazı kılıp zekâtı verdikten sonra o kimsede küfürden eserin kalmayacağını, dolayısıyla da ortada savaşılması gereken bir müşrik bulunmayacağı için de haram aylarda savaşı helal kılacak bir neshin söz konusu edilemeyeceğini söyler.⁴⁷⁰ Âyet, müşriklerin fırsatını bulduğu anda müminleri katletmekten çekinmeyecekleri hususunda ashâbı uyarmakta ve uyanık olmalarını tenbih etmektedir. Yasak olan iki eylem karşılaştırılmaktadır. Haram aylarda katil günah olmakla birlikte, iman etmek isteyenlere engel olmanın, Allah'ı inkarın, insanların mescid-i haramı ziyaret etmelerine engel olmanın ve müminleri zorla yurtlarından çıkarmanın daha büyük bir günah olduğunu ihtar vardır. Yoksa haram ayların hükmü herkes tarafından bilinmektedir. Bilinen hükmün tekrar teşrîi malumun ilamı kabilinden olur. Âyetin devamındaki ifadeler bu durumu açıkça ifade etmektedir.⁴⁷¹

Metinde geçen sorunun üslubu Mustafa Zeyd'i destekler niteliktedir. Zira müfessirlerin de beyan ettikleri gibi soruyu ister müşrikler sormuş olsun ister müminler sorsun, âyetin dış bağlamından da anlaşılacağı üzere, öğrenilmek istenen haram aylarda savaş yapmanın İslâm dinindeki hükmü değil, o ayda vuku bulan öldürme işinin akibeti öğrenilmek istenmektedir. İkrime'nin âyetin "elif"siz masdar kalıbıyla (يسألونك عن الشهر الحرام قتل فيه قتل) şeklinde okuduğuyla ilgili rivayet⁴⁷² de burada öğrenilmek istenen şeyin, haram ayların hükmünün ne olduğu değil, bu ayda

⁴⁶⁹ Mustafa Zeyd, *en-Nesh fi'l-Kur'ani'l-Kerim*, II, 664.

⁴⁷⁰ Mustafa Zeyd, *en-Nesh fi'l-Kur'ani'l-Kerim*, II, 508.

⁴⁷¹ Mustafa Zeyd, *en-Nesh fi'l-Kur'ani'l-Kerim*, II, 663.

⁴⁷² Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*, III, 44.

meydana gelen öldürme fiilinin sonucunun merak edilmesi üzerine sorunun sorulduğu izlenimini vermektedir.

Zürkânî (ö. 1367/1948) konuyla ilgili yaptığı açıklamada savaş yasağının nesh edildiğini iddia edenlerin nâsîh olduğunu söyledikleri âyetlerde geçen umumi emkine (Tevbe 9/5) ve umumi eşhasın (Tevbe, 9/36) umumi ezmineyi müstelzimdir görüşlerinin doğru olmadığını, emredilen bu mücadelenin pekâlâ haram ayların dışındaki herhangi bir zaman diliminde yapılmasının mümkün olduğunu, binaen aleyh âyetler arasında bir tearuz bulunmadığı gibi neshe ihtiyacın da olmadığını, nitekim haram aylarda savaş yasağının hala devam eden muhkem bir emir olduğunu söyler. Ona göre savunma savaşının yanında, Bakara 2/217. âyette ifade edildiği şekliyle⁴⁷³ haram aylarda müşrikleri cezalandırmanın, o ayda savaşmanın haramlığı hükmünden daha büyük bir zorunluluk haline geldiği durumlarda bu aylarda savaşın caiz olacağı görüşünü beyan eder. Kur'an'da mensûh olduğu söylenen âyetleri anlatırken haram ayların kutsiyetinin ihlal edilmemesini emreden Mâide 5/2 âyetiyle ilgili “bu âyetin Tevbe 9/36. âyetle nesh edildiği söylene de doğrusu âyette neshin olmamasıdır” diyerek, haram ayların kutsiyetinin en büyük tezahürlerinden biri olan savaş yasağının devam ettiğini ifade eder.⁴⁷⁴

Eserinde haram aylara ayrı bir fasıl ayıran Heykel'in, haram aylarda savaş yasağı konusuyla ilgili görüşleri şöyledir: “İslâm dininin kendisinden önce var olan haram aylarda savaş yasağını devam ettirdiği bilinmektedir. Haram ayların içinde düşman tarafından maruz kalınacak bir saldırıya misliyle karşılık vermenin lüzumu hususunda hiçbir tereddüt yoktur. Aynı şekilde bu ayların dışında vuku bulacak bir tehdidin yok edilme zamanı haram ayların içine sarksa bile yine savunma savaşını sürdürülür. İhtilaf, ‘haram aylarda savaş yapmak âyet ve hadislerle açık bir şekilde yasaklandıktan sonra, acaba bu aylar da dahil, bütün zamanlarda müşriklerle savaş

---

⁴⁷³ “Sana haram ayı, yani onda savaşmayı soruyorlar. De ki: O ayda savaşmak büyük bir günahdır. (İnsanları) Allah yolundan çevirmek, Allah'ı inkâr etmek, Mescid-i Haram'ın ziyaretine mâni olmak ve halkını oradan çıkarmak ise Allah katında daha büyük günahdır...” Bakara, 2/217.

⁴⁷⁴ Zürkânî, *Menâhilü'l-İrfân*, II, 260.

yapmak serbest bırakılmış mıdır?’ sorusu üzerinde cereyan etmektedir. Bu konudaki benim görüşüm ve tercihim şu şekildedir: Savaş yasağını nesh ettiği söylenen Tevbe 9/5. ve 36. âyetlerde geçen ifadelerde, Zürkânî’nin de dediği gibi, iki âyet kendi arasında konu bütünlüğüne sahiptir ve birbirini izah eder. (كَافَّةً) bütün müşrikleri ifade eder ve (حَيْثُ) de bütün mekânları anlatır. Bu durumda ‘nerede yakalarsanız yakalayın müşriklerin tamamıyla savaşın’ demektir. Bu tabirler zamanda genellemeyi kapsamayıp, bütün vakitlerde müşriklerle savaşmanın cevazına delil olamayacağı için Bakara 2/217. âyetle arasında bir tearuz oluşmaz. Bu âyetlere göre Tevbe suresinde bahsedilen müşrik Arap kabilelerle, bütün mekânlarda savaşmak meşru olduğu gibi, Bakara 2/217. âyetin bâki olan hükmü gereğince de haram aylarda savaş başlatmak memnudur.⁴⁷⁵

Bakara 2/217. âyet ile Tevbe 9/5. ve 36. âyetler arasında neshe başvurmayı zorunlu kılacak bir tearuzdan bahsetmek gerekirse, bu bazılarının dediği gibi, her zaman ve mekânda savaşın meşruiyetini anlatan umumi şahıslar ve tüm mekânlarla ilgili ifadelerle haram ayda savaşmayı yasaklayan emir arasında değil, olsa olsa haram ayda savaşmanın büyük bir günah olduğunu anlatan (فُلٌ قِتَالٌ فِيهِ كَبِيرٌ) ifadesi ile herhangi bir zaman sınırlaması getirilmeden müşriklerle savaşma ve onları öldürme talimatı veren (فَأَقْتُلُوا) ve (وَقَاتِلُوا) emr-i ilâhîsi arasında olabilir. Burada müşriklere karşı herhangi bir sınırlama getirilmeden savaşmayı emreden nasla, savaşa haram ayların dışında izin veren nas arasında sınırlı bir tearuzdan bahsetmek mümkündür. Şu hâlde yapılması gereken şey, cumhurun kabul ettiği ‘iki delilin ikisiyle de amel etmek, birini hükümsüz kılıp diğeriyle amel etmekten daha iyidir’ usul kaidesi gereğince, iki nassın arasını cem etmenin mümkün olup olmadığına bakmak gerekir. Bu tearuzun ilim ehline makbul olan yollardan biriyle izale edilip her iki nasla amel etmek, ikisinden birinin hükmünü geçersiz kılmaktan evladır.⁴⁷⁶

Gerçekte bu âyetler arasında zannedildiği gibi bir çelişki yoktur. Şöyle ki: Tevbe suresinde geçen ve bütün zamanlarda savaşın meşruiyetini ifade eden anlam,

⁴⁷⁵ Heykel, *el-Cihâdu ve'l-Kitâlu fi's-Siyâseti's-Şer'iyye*, III, 1522-1524.

⁴⁷⁶ Heykel, *el-Cihâdu ve'l-Kitâlu fi's-Siyâseti's-Şer'iyye*, III, 1522-1524.

âyetin “zahirî delaleti” itibariyledir. Bakara 2/217. âyet ise nastan “sarahatan” anlaşılın bir mana ile haram aylarda savaşı yasaklamaktadır. Usulcüler tarafından kabul edilen “sarih nas ile zahir arasında tearuz vuku bulduğu zaman sarih nas tercih edilir” kaidesine göre bu çelişkinin izalesi mümkün olur. Bütün bu izahlardan da anlaşılacağı üzere bazılarının dediği gibi haram aylarda savaş yasağı mensûh değil muhkem olan ve devam eden bir İlâhî hükümdür.”⁴⁷⁷

Sâvis’in görüşüne göre, “bütün insanlar” manasına gelen (كَافَّةً) kelimesi âyette geçtiği iki yerde de fâilin veya mef’ulün halidir. Fâilden hal olması durumunda, “Ey mü’minler, kâfirlerin sizinle topyekûn olarak savaştıkları gibi siz de onlarla topluca yardımlaşarak, zaafa düşmeden savaşın” demektir. Mef’ulün hali olduğunda ise “kâfirlerin, içinizden hiçbir grubu ayırmadan size karşı savaştıkları gibi, siz de onlarla onlardan hiçbirini ayırmaksızın hepsiyle topyekûn savaşın” manasınadır. Her iki durumda da bu âyet ile haram aylarda savaşı yasaklayan âyetler arasında neshi gerekli kılacak bir çelişki yoktur.⁴⁷⁸

Sonuç olarak, haram aylarda düşman tarafından gelen bir saldırının veya saldırı tehlikesinin bulunması halinde ya da haram aylardan önce başlayan düşman tehlikesinin ortadan kaldırılması çabaları devam ederken, haram aylara girilmiş olması durumunda, tehdidi yok etmek için haram ay içinde de olsa savaşa devam edilmesi konusunda bir ihtilaf yoktur. İslâm’dan önce de var olan haram aylarda savaş başlatma yasağı İslâm’ın gelişiyle de devam etmiştir. Bu yasağın nesh edililiğine dair görüşler, umumiyetle neshe delaleti cihetinden zannî delillere bağlı olarak, indî bir kısım değerlendirmeler olduğu düşüncesiyle bazı âlimler tarafından itibara layık görülmemiştir.

⁴⁷⁷ Heykel, *el-Cihâdu ve'l-Kitâlu fi's-Siyâseti's-Şer'iyye*, III, 1522-1524.

⁴⁷⁸ Sâvis, *Tefsiru Âyâti'l-Ahkâm*, III- 29.

2. Hz. Peygamber'in Uygulamalarıyla Nesh Edildiği İddiasının Analizi

Kaynaklarda haram aylarda savaş yasağının Hudeybiye Antlaşması, Huneyn gazvesi, Tâif seferi ve Evtas gazvesi gibi daha Hz. Peygamber hayattayken gerçekleşen bazı olaylarla fiilen uygulamadan kalktığını, dolayısıyla da bu hükmün mensûh olduğunu söylemiştir. Tarihte meydana gelen her olayın kendi hususi şartları içerisinde değerlendirmenin gerekliliği aşıkardır. Nebî (a.s.)'ın hayatı boyunca yapmış olduğu savaşların ve seferlerin her birisinin özel nedenleri vardır. Bu sebepler üzerinde duran İslâm tarihçileri Resulullah (a.s.)'ın, çoğunlukla savaş başlatan taraf olmadığını, barış ortamının bozulmaması ve kan dökülmemesi hususunda çok titiz davrandığını, ancak savaştan başka hiçbir alternatifin kalmaması halinde bu yola başvurduğunu özellikle belirtirler.⁴⁷⁹

Savaş yasağının neshine delil olarak ileri sürülen söz konusu olayların gerçekleşmesini zorunlu kılan sebepleri ve o günün Arap coğrafyasındaki siyasi ortamı dikkate alarak konuyu değerlendiren ilim erbabı, bu olayların Kur'an'da açıkça ifade edilen haram aylarda kan dökmenin yasaklanması hükmünü ortadan kaldıramayacağını beyan ederler. Önceki bölümlerde bu olayların nedenleri ve tarihî seyrine temas edilmişti. Burada sözkonusu hadiselerin savaş yasağını nesh etmeye elverişli olmadığını düşünen âlimlerin görüşlerine yer verilecektir.

Haram aylar konusunu eserinde detaylı bir şekilde inceleyen Mustafa Zeyd'e göre, Hicretin 6. senesi Zilkâde ayında gerçekleşen Rıdvân Biati'nin, hicrî 8. senede düzenlenen Tâif Seferi'nin ve Huneyn Gazvesi'nin haram aylarda savaş yasağının nesh edildiğine delil olması mümkün değildir. Çünkü rivayeti neredeyse tevâtür derecesine ulaşan ve "*Rabbimize ulaşınca kadar*" ifadesiyle, kutsallığı ve yasaklarına riayetin lüzumu teyit edilen Nebevî beyan, yasağın muhkem olduğunu açıkça gösterir. Vedâ Hutbesi bahse konu olayların hepsinden sonra gerçekleşmiştir. Hz. Pegamber'in uygulamaları haram aylarda, savunma savaşının ve düşmanın saldırılarına ayniyle karşılık vermenin haricinde mukâtelenin caiz olmadığını

---

⁴⁷⁹ Mustafa Zeyd, *en-Nesh fi'l-Kur'ani'l-Kerim*, II, 664.

gösterir. Rıdvân Biati'nin düşmanın haddi aşarak elçi olarak gönderilen Hz. Osman'ı öldürdükleri şayiasının yayılması üzerine misliyle karşılık verilmek üzere gerçekleştirilmiş olması bunu göstermektedir.⁴⁸⁰

İbnü'l-Arabî, haram aylarda savaş yasağının söz konusu savaşlarla nesh edildiği görüşünün delil olmaya elverişli olmayan zayıf bir haberden ibaret olduğunu, Rıdvân Biati'yle nesh iddiasının ise Hz. Osman'ın öldürüldüğü haberinin gelmesi üzerine bu belayı defetmek üzere biatın gerçekleştirilmiş olduğu gerekçesiyle asılsız olduğunu belirtir.⁴⁸¹ Kurtubî, İbnü'l-Arabî'den naklen aynı görüşü paylaşır.⁴⁸²

İbn Kesîr, Cabir b. Abdullâh'tan nakledilen Nebî (a.s.)'in haram aylarda savaş yapmadığıyla ilgili rivayeti aktardıktan sonra şu değerlendirmeyi yapar: “Bu sahîh bir bilgidir. Haram aylarda savaşın yasak olmasından dolayıdır ki Hudeybiye günü ashâbından savaşmak üzere biat almasına rağmen Hz. Osman olayının aslını öğrendikten sonra savaş yapmamış sulhu tercih etmiştir. Aynı şekilde Tâif kuşatması esnasında Zilkâde ayının girmesi üzerine kuşatmayı kaldırmış ve haram ayda çatışmaktan kaçınmıştır.”⁴⁸³

Haram aylarda savaş yasağının nesh edilmediğini söyleyen İbn Kesîr, Resulüllah (a.s.)'in yapmış olduğu savaşlarla nesh edildiğini söyleyenlere cevap sadedinde şunları söyler: “Nebî (a.s.)'in Tâif kuşatması Hevâzin gazvesinin devamı niteliğinde olup, Hz. Peygamber savaşı başlatan taraf olmamıştır. Nitekim Sakifliler Müslümanlara karşı savaş hazırlığı içerisine girmişler, civar kabilelerden güç toplamışlar ve Hz. Peygamber ve ashâbına karşı savaş açmışlardır. Bu savaşın devamı olarak Nebî (a.s.), haram ayların dışında Tâif'i kuşatmış ve haram aylardan olan Zilkâde'nin girmesiyle kuşatmayı kaldırmıştır. Binaen aleyh bütün bu savaşlar saldırı savaşı değil, saldırıya misliyle mukabele kabilinden olup haram aylardaki

⁴⁸⁰ Mustafa Zeyd, *en-Nesh fi'l-Kur'ani'l-Kerim*, II, 664.

⁴⁸¹ İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'an*, I, 206.; Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*, III, 422.

⁴⁸² Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*, III, 422.

⁴⁸³ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azîm*, II, 219.

savaş yasağının ihlali niteliğinde değildir.”⁴⁸⁴ Heykel de bu savaşların haram aylarda savaş yasağını nesh ettiği düşüncesinin, cumhurun görüşüne uymayan, zayıf ve itibar edilmeyecek bir iddia olduğunu söyler.⁴⁸⁵

Ebû Zehre'nin bildirdiğine göre, Nebî (a.s.)'in hayatı boyunca haram aylarda savaş başlatmadığı konusunda âlimler ittifak halindedir. Hz. Peygamber'in bu aylarda savaşmadığına dair birden fazla rivayetin varlığına dikkati çeker ve Vedâ Hutbesi'yle bu yasağın kıyamete kadar devam edeceğinin bildirildiğini söyler. Ancak Allah Resulü bu aylarda saldırıya maruz kalması durumunda İslâm'ın insanlar, toplumlar ve devletlerin birbirleriyle ilişkilerini tanzim eden evrensel kuralı olan “saygı karşılıklıdır” kuralına göre mukabelede bulunmuştur. Bir de haram aylardan önce başlayan savaşlar sona ermeden bu ayların girmesi halinde, düşmandan gelecek yakın tehlikeden emin olmadığı sürece savaşı sonlandırmamıştır.⁴⁸⁶

Ebû Zehre Hz. Peygamber'in haram aylarda, biri Hudeybiye günü Hz. Osman'ın öldürüldüğüyle ilgili haberin duyulması, diğeri Kaza Umresi esnasında müşriklerin saldırıda bulunacaklarına dair ihtimalin belirmesi üzerine olmak üzere, iki defa savaşmaya niyetlendiğini ve iki olayın da Zilkâde ayına tesadüf ettiğini söyler. Ancak bu iki durum da saldırı savaşı değil, yapılması muhtemel bir saldırıyı defetmeye yönelik girişimler olup, iki olay da savaşa lüzum kalmadan barışla sonuçlanmıştır. Onun değerlendirmesine göre, Nebî (a.s.)'in haram aylarda Huneyn ve Tâif'te savaştığı iddiası doğru değildir. Bu iki savaşla birlikte Evtâs seferi birbirinin devamı olup haram ayların dışında başlamıştır. Tâif'te muhasaranın devam ettiği sırada Zilkâde ayının girmesiyle, gerekli tedbirleri almak için bu ayda kuşatma birkaç gün daha devam etse de sonuçta Resulullah (s.a.v.), haram ayda savaş yasağına uymuş ve kuşatmayı kaldırmıştır.⁴⁸⁷

⁴⁸⁴ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azîm*, VII, 199.

⁴⁸⁵ Heykel, *el-Cihâdu ve'l-Kutâlu fi's-Siyâseti's-Şer'iyye*, II, 1522.

⁴⁸⁶ Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsir*, II, 586.

⁴⁸⁷ Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsir*, II, 586.

Haram aylarda savaşmanın mübah kılındığını söyleyenler Ebû Zehre'ye göre, yaşadıkları dönemde meydana gelen olaylardan etkilenmişler ve savaş yasağının tarihsel bir olgu olduğu zehabına kapılarak, haram aylar da dahil her zaman savaş yapılabileceği düşüncesine sahip olmuşlardır. Fikirlerine mesned olacak herhangi bir nas bulamadıkları için de nesh nazariyesine başvurmuşlardır. Hz. Ömer dönemi de dahil olmak üzere İslâm'ın kuvvet bulup Müslümanların galip oldukları zamanlarda Müslümanlara karşı saldırılar azalmış, bu dönemlerde haram aylarda savaş yasağına riayet edilmiştir. Ancak Hz. Osman döneminden itibaren mücadele yeniden şiddetlenmiş ve art arda uzun süre devam eden savaşlar yaşanmıştır. Bu zamanlarda önceden başlayan savaşlar haram aylarda da devam etmiştir. Ancak bu aylarda savaşın devam etmesi, tehlikenin devam etmesi nedeniyle önceden başlayan savaşın haram aylarda da devam etmesi kabilindedir. Ne var ki, o dönemin ulemâsı, savunma savaşı olan ve cevaz verilen bu durumu, yanlış bir değerlendirmeye, haram aylarda savaş yasağının nesh edildiği şeklinde yorumlamışlardır. Halbuki haram aylarda yasak olanın saldırı savaşı olduğu, düşman saldırısına karşılık vermenin ve başlamış olan savaşı haram aylarda da devam ettirmenin yasak olmadığı, bilhassa emredilen bir durum olduğu gerçeği dikkate alındığında, açık naslara ve Hz. Peygamber'in uygulamalarına muhalif bir şekilde savaş yasağının nesh edildiğini iddia etmeye ve zorlama yorumlarla nesh nazariyesine başvurmaya gerek kalmayacağı açıktır.⁴⁸⁸

---

⁴⁸⁸ Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsir*, II, 588.

SONUÇ

Kaynaklar haram aylarla ilgili bilgileri Hz. İbrâhim'e kadar götürürler. Bu durum muhtemelen, Arapların soyunun Hz. İsmâil kanalıyla İbrâhim (a.s.)'a dayanmasından ve Allah'ın emriyle Kâbe'yi inşa ederek hac ibadetini başlatmasından kaynaklanmaktadır.

Haram ayların kutsiyetinin İbrâhim peygamberden beri biliniyor olması, ondan önce bu ayların kutsal olmadığını göstermez. Aynı şekilde bu aylarla ilgili bilgilerin Araplar kanalıyla gelmiş olması ve zaman içinde bu aylara saygı göstermenin onların bir geleneği haline dönüşmüş olması da bu aylarla ilgili hükümlerin Araplara ait bir ibâdet/gelenek olduğunu ifade etmez.

Haram ayların üçü (Zilkâde, Zilhicce, Muharrem) hac mevsimine denk gelmektedir. Bu ibâdetin huzur ve güven içinde ifa edilebilmesi açısından haram ayların önemi ortadadır. Hac ibadetinin yapıldığı mekânın (Kâbe) ve bu vecibenin dini bir yükümlülük olarak kendi şeriatında teşrî kılınması nedeniyle Hz. İbrâhim'le olan irtibatı haram ayların kutsallığının Araplara ait bir örf olduğu algısının oluşmasına neden olmuştur.

Şu ana kadar elde mevcut olan tarihî veriler, bu aylara saygının Araplara ait bir gelenek olduğu izlenimini verse de biri Kur'an'ın ifadesi diğeri de Hz. Peygamber'in beyanı olmak üzere elimizde mevcut olan iki adet delil, inananlar açısından, bu ayların kutsallığının ve ondaki yasakların bölgesel veya ulusal bir gelenek olmadığını, bilakis evrensel bir hakikat olduğunu gösterir niteliktedir. İnananlar açısından haram ayların kutsiyetinin bütün zaman ve mekânları kapsayan bir değer olduğu hususundaki Kur'an'î ve Nebevî beyan ikna edici olsa da bu ayların kutsallığının ve savaş yaşağının evrensel bir hakikat olduğu iddiasının isbatı için, Arap geleneği ve İslâmî kaynakların dışında, diğeri dinler ve kültürlerde de haram aylara benzer uygulamanın olup olmadığının tespitinin gerekliliği âşikardır.

Allah Teâlâ Tevbe 9/36. âyette “*Allah'ın gökleri ve yeri yarattığı günden beri geçerli olan evrensel yasına göre O'nun katında ayların sayısı on iki*” olduğunu ve

“*bunlardan dördü haram aylar*” olduğunu açıkça beyan etmiştir. Âyetin devamında “*işte Allah’ın her zaman geçerli sapasağlam yarası budur*” denilerek ezelde zamanla ilgili olarak, İlâhî kaderin böyle tecelli ettiği ifade edilmiştir. Hz. Peygamber de Vedâ Hutbesi’nde bu dört ayın, haram aylar olarak bilinen Muharrem, Receb, Zilkâde ve Zilhicce olduğunu açıklamıştır.

Resulüllah (s.a.v.) Vedâ Hutbesi’nde haram ayların kutsiyetini anlatırken, “*Rabbimize kavuşacağımız güne kadar*” diyerek kutsallığın devam eden evrensel bir kural olduğunu açıklamıştır.

Allah Teâlâ’nın haram ayların mübarek oluşuyla ilgili olarak “*ilk yaratılış*”a işaret etmesi, Hz. Peygamber’in de “*dünya hayatının sonuna*” vurgu yapması, bu ayların kutsallığının ârîzî olmadığını, Yüce Yaratıcı’nın takdiriyle kıyamete kadar devam edecek olan aslî bir hüküm olduğunu gösterir.

İslâm öncesi Cahiliye Araplarındaki tevhid inancından sapmalara paralel olarak haram aylar, dinî hüviyetini büyük ölçüde yitirmiş, Araplara ait bir gelenek halini alarak varlığını sürdürmüştür.

İslâm haram ayların kutsallığını ikrar etmiş, Müslümanlar bu aylara saygıyı ve yasaklarına riâyeti sürdürmüşlerdir. Hz. Peygamber’den bu ayların kutsallığının iptal edildiği ve savaş yasağının kaldırıldığını açıkça belirten, herhangi bir bilgi veya uygulama nakledilmemiştir. Bu aylarda yaptığı söylenen savaşların veya savaş kararlarının bir kısmı, Kur’an’ın, haram aylar da dâhil her yer ve zamanda yapılmasına izin verdiği savunma savaşı niteliğindedir. Bazıları da haram aylardan önce başlamış ve yakın tehdidin devam etmesi sebebiyle, haram ayların ilk günlerine sarkmıştır. Nebî (a.s.)’ın bu savaşları haram aylarda yapılması yasaklanan “saldırı savaşı” kapsamında değerlendirilemez.

Ashâb, haram ayların kutsiyetine saygıda kusur etmemiştir. Hz. Peygamber’in vefatından sonra da bu durum değişmemiş, şu ana kadar, dört halife döneminde haram aylarda savaşmanın helal kılındığı düşüncesiyle düşmana savaş açıldığıyla ilgili bir bilgi nakledilmemiştir.

Daha sonraki dönemlerde “Kur’an’da nesh nazariyesi”ne paralel olarak haram aylarda savaş yasağının neshi meselesi gündeme gelmiştir.

Yasağın neshine kâni olanlar, meseleyi hac ibadeti özelinde ele almışlar, yasağın, zamanın şartları gereği bu ibadetin icrasında ortaya çıkabilecek tehlikelerin bertaraf edilmesi için alınan bir tedbir gibi değerlendirmişlerdir. Bunun bir sonucu olarak da Arabistan coğrafyasının tamamen Müslümanların eline geçmesiyle, hac ve umre ibadetlerinin güven içinde eda edilebilmesi maksadının hasıl olduğuna, bölge dışında yapılacak savaşların, hac ve umreyi etkilemeyeceğine, binâen aleyh haram aylarda savaş yasağına gerek kalmadığına kâil olmuşlardır.

Savaş yasağının illetinin hac ve umre ibadetlerinin emniyetinin sağlanmasından ibaret olmadığı kaynaklarda açıklanan bir husustur. Kaldı ki hac ve umre ibadetinin mekânı olan Mekke ve Kâbe bölgesinin Müslümanların kontrolünde bulunuyor olması, hiçbir zaman buraların kaybedilmeyeceği anlamına gelmez. Geçmişte olduğu gibi tarihin herhangi bir diliminde, buralar tekrar inananların elinden çıkabilir. Bu durumda hac ve umre ibadetini yapmak isteyen inananlar, tekrar haram aylarda savaş yasağının sağlayacağı, emniyet ve güven ortamına muhtaç duruma düşebilirler.

Haram aylarda savaş yasağının nesh edildiği düşüncesi, genellikle tabînden bazı kimselerden mursel olarak naklolunan bilgilere dayandırılır. İlk dönem müfessirleri başta olmak üzere ulemâ, bu bilgileri eserlerinde zikretmişler, daha sonra gelen âlimler de onlardan naklen haram aylarda savaş yasağının nesh edildiğiyle ilgili görüşü aktarmayı sürdürmüşlerdir. Böylece geleneksel dönemde pek az kimse hariç olmak üzere bu aylarda savaş yasağı hükmünün neshi konusunda söz birliği oluşmuştur.

Savaş yasağının nesh edildiğini söyleyenler, nâsih konusunda birbirlerinden farklı düşünmüşlerdir. Bazılarına göre savaş yasağı Kur’an tarafından nesh edilmiştir. Ancak hangi âyet/âyetlerle nesh edildiği hususunda da farklı düşünceler söz konusudur. Savaş yasağını sünnetin kaldırdığını söyleyenler olduğu gibi, az da olsa icma ile nesh edildiğini iddia edenler bile çıkmıştır.

Haram aylarda savaş yasağının mensûh olmayıp devam eden Kur'an'î bir hüküm olduğu düşüncesi, nesh iddiası kadar eski, hatta bu iddiadan daha da önce dile getirilen bir husustur. Nitekim bu konuda Resulullah (s.a.v.)'in bu aylarda saldırı savaşı yapmadığıyla ilgili ilk bilgi Abdullah b. Câbir kanalıyla gelmiştir. Atâ b. Ebî Rabah'a nispet edilen bu yasağın devam ettiği görüşü de kaynaklarda tekraren zikredilir. Haram aylarda savaş yasağının neshi iddiası, nesh teorisi açısından, nâsîh olduğu söylenen âyetler bakımından ve tarihî gelişmeler yönünden incelendiğinde tutarsız görünmektedir.

Tefsir geleneğinde, haram aylarla ilgili âyetlerin izahı yapılırken, daha çok bu aylarda savaş yasağının neshi meselesi ön plana çıkmış olsa da haram ayların hikmet-i teşrîi, söz konusu yasaktan ibaret değildir. Bu ayların haram kılınmasının nedenleri arasında, hac ve umre ibadetinin güven ve huzur içinde eda edilmesinin sağlanması, bu ibadetle bağlantılı olarak, ticârî faaliyetlerin emniyet içinde yapılmasını temin edilmesi de vardır. Bunlara ek olarak haram ayların kutsal oluşunun hikmetleri arasında, uzun zaman savaş yapmak zorunda olan askerlerin bu mübarek zamanlarda kendilerine zaman ayırma fırsatının verilmesi, savaşın olumsuz etkilerinin telâfi edilebilmesi, insanları birbirleriyle çatışmadan, beraber yaşamaya alıştırma ve kalıcı barışın temin edilmesinin hedeflenmesi gibi hususlar da sayılabilir.

Bu aylar, manevî terakkileri için inanan insanlara bir fırsat olarak sunulmuş, insanlar haram aylarda daha fazla ibadet etmeye ve iyilik yapmaya teşvik edilmiştir. Yapılan iyi ve kötü işlerin mükafaat ve günahının kat kat fazla verileceğinin ümit edilmesi de bu ayların manevî değerini ifade etmesi bakımından önemlidir.

Buna ilave olarak haram aylarda insanların daha dikkatli davranmaya, her türlü zulüm, çatışma, haksızlık ve günahlardan kaçınmaya davet edilmesi, daha fazla ibadet ve itaatın önerilmesi, toplumsal huzurun temini, nefis terbiyesi ve salih kul olma yolunda insanları cesaretlendirmesi yönünden çok değerlidir.

Bütün bu anlatılanlar bilinmekle beraber Kur'an'da saygınlığının korunması istenen ve yerlerinin değiştirilmesi uygulamasının (nesî), küfrün artmasına vesile olan hallerden olarak ifade edilen haram ayların kişisel ve toplumsal faydaları ikinci

plana atılmış ve yılın önemli bir bölümünün manevî ikliminden faydalanma fırsatı, nesh tartışmasının gölgesinde unutulmuştur.

İslâm'ın adâlet dini olmasının bir gereği olarak, insanların barış içinde yaşamaları esastır. Savaş ise ancak zarûrî durumlarda söz konusudur. Tarih boyunca savaş ve çatışmanın kaçınılmaz bir olgu olduğu gerçeği göz önüne alındığında, senenin üçte biri gibi önemli bir zaman dilimine tekabül eden haram aylarda savaşın ve her türlü kargaşanın yasaklanması, uygulamaya konulduğu takdirde, insanlara barışın güzelliklerini yaşama fırsatını vermesi ve çatışmasızlık halinin kalıcı olmasının temin edilmesi bakımından önemli bir etkiye sahip olacağı söylenebilir.

Dünya üzerinde savaşın yıkıcı etkisinin artarak devam ettiği bir dönemde, İslâm âleminin Allah'ın insanlığa bahşetmiş olduğu haram ayları ve onun barışa katkısını yeniden hatırlamaları, insanlığın kurtuluşuna bir çözüm yolu olabilir. Bu husustan olarak İslâm ülkeleri kendi aralarında oluşturmuş oldukları cemiyetlerde bu konuyu gündemlerine alabilirler. İnsan Hakları ve Savaş Hukuku gibi konuları düzenleyen uluslararası örgütler nezdinde girişimde bulunabilir, haram aylarda savaşmayı, inanca ve kutsala saygı çerçevesinde, insan hakkının ve inanca saygının ihlâli olarak değerlendirilmesini sağlayabilirler. Böylece Kur'an'ın evrensel bir prensibi olan "haram aylarda savaş yasağı" hükmünün dünya ölçeğinde uygulanmasına katkı sağlamış olurlar. Hiç kuşku yok ki, böyle bir icraatın gerçekleşmesi halinde bundan en çok yararlanacak olan İslâm âlemi ve Müslümanlar olacaktır.

KAYNAKÇA

A. Klasik Kaynaklar

ABDÜRREZZÂK es-SAN'ÂNÎ, Ebû Bekr Abürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi' es-San'ânî el-Himyerî, *el-Musannef*, I-XI, thk. Habîburrahman el-A'zamî, 1. Baskı, el-Meclisü'l-İlmî, Beyrut 1972.

ABDÜLBER en-NEMRÎ, Ebû Ömer Yusuf b. Abdullâh b. Abdülber en-Nemrî, *et-Temhîd limâfi'l-Muvatta mine'l-Meânî ve'l-Esânid*, I-XXII, thk. Mustafa b. Ahmed el-Ulvî ve Muhammed Abdülkebir el-Bekrî, b.s.y., Vüzerati Umumi'l-Evkaf ve Şuuni'l-İslâmî, Mağrib 1387.

AHMED b. HANBEL, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî, *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, I-L, thk. Şuayb el-Araût ve diğ., 1. Baskı, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 2001.

ÂLÛSÎ, Ebü's-Senâ Şihâbüddîn Mahmûd b. Abdillâh b. Mahmûd el-Hüseynî, *Rûhu'l-Meânî fi Tefsîri'l-Kur'ani'l-Azîm*, I-XXX, bsy., İhyâü't-Türâsü'l-Arabî, Beyrut 1997.

ASKALÂNÎ, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed, *el-İsâbe fi Temyîzi's-Sahâbe*, I-VIII, thk. Şeyh Âdil Ahmed Adü'l-Mevcûd ve diğ., 1. Baskı, Dâru'l-Kürûbi'l-İlmiyye, Beyrut 1995.

BAĞDÂDÎ, Ebû Mansûr Abdülkâhir b. Tâhir b. Muhammed et-Temîmî el-Bağdâdî, *en-Nâsih ve'l-Mensûh*, thk. Es'ad Abdülhâdî, bsy., Dâru'l-Advâ, Amman.

BELÂZÜRÎ, Ebü'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd el-Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşraf*, I-XIII, thk. Süheyl Zekkâr ve Riyâd Zirikli, 1. Baskı, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1996.

BEYHAKÎ, Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin b. Ali el-Beyhakî, *Delâilü'n-Nübüvve*, I-VII, thk. Abdülmü'tî Kal'acî, 1. Baskı, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1988.

BEYHAKÎ, Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin b. Ali, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, I-XI, thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ, 3. Baskı, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2003.

BİRÛNÎ, Ebü'r-Reyhan Muhammed b. Ahmed, *el-Âsârü'l-Bâkiye ani'l-Kurûnî'l-Hâliye*, Chronologie Orientalischer Völker von Al-Berunî, nşr: C. Edvard Sachau, Leipzig 1878.

BUHÂRÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, 1. Baskı, Dâru İbn Kesîr, Beyrut 2002.

CÂHİZ, Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Câhiz el-Kinânî, *el-Beyân ve't-Tebyîn*, I-IV, thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn, 7. Baskı, Mektebetü Hâncî, Kahire 1990.

CESSÂS, Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî, *Ahkâmü'l-Kur'an*, I-V, thk. Muhammed es-Sâdık Kamhâvî, 1. Baskı, Dâru İhyâü't-Türâsü'l-Arabî, Beyrut 1992.

CESSÂS, Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî el-Cessâs, *el-Fusûl fî'l-Usûl*, I-IV, thk. Uceyl Câsim en-Neşemî, 2. Baskı, et-Türâsü'l-Arabî, Kuveyt 1994

CEVHERÎ, Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd, *es-Sihâh*, thk. Muhammed Muhammed Tâmir, bsy., Dâru'l-Hadîs, Kahire 2009.

EBÛ DÂVÛD, Süleyman b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî, *Sünen-i Ebî Dâvûd*, I-VII, thk. Şuayb el-Arnaûd, 1. Baskı, Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiye, Hicaz 2009.

EZRAKÎ, Ebü'l-Velîd Muhammed b. Abdillâh b. Ahmed b. Muhammed el-Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, I-II, 1. Baskı, Mektebetü'l-Esedî, Beyrut 2003.

FERRÂ, Ebû Zekeriyya Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ, *Meâni'l-Kur'an*, I-III, 3. Baskı, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut 1983.

HALİL b. AHMED, Ebû Abdirrahmân el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm el-Ferâhîdî, *Kitâbü'l-Ayn*, I-IV, thk. Abdülhamid Hendâvî, 1. Baskı, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2003.

HÎBETULLÂH b. SELÂME, Ebü'l-Kâsım Hibetullâh b. Selâme b. Nasr b. Ali el-Bağdâdî, *en-Nâsîh ve'l-Mensûh*, thk. Ali b. Ahmed el-Vâhidî, bsy., Âlemü'l-Kütüb, Beyrut 1316.

İBN ABBÂS, Abdullah b. el-Abbâs b. Abdilmuttalib el-Kureşî, *Tenvîru'l-Mikbâs min Tefsîr-i İbn Abbâs*, 1. Baskı, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1992.

İBN ABDİSSELÂM, Ebû Muhammed İzzüddîn Abdülazîz b. Abdisselâm b. Ebi'l-Kâsım es-Sülemî ed-Dımaşkî, *Kavâidü'l-Ahkâm fî Mesâlihi'l-Enâm*, I-II, thk. Tâhâ Abdurraûf Sa'd, bsy., Mektebetü'l-Külliyati'l-Ezheriyye, Kahire 1991.

İBNÜ'L-ARABÎ, Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Meâfirî, *Ahkâmü'l-Kur'an*, I-IV, thk. Muhmmmed Abdülkâdir Atâ, 3. Baskı, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2003.

İBN ATIYYE, Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib b. Abdirrahmân b. Gâlib el-Muhâribî el-Girnâfî el-Endelüsî, *el-Muharriru'l-Vecîz fî Tefriri'l-Kitâbi'l-Azîz*, I-VIII, 2. Baskı, Dâru'l-Hayr, Doha 2007.

İBN CEVZÎ, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed el-Bağdâdî, *el-Muntazam fî Târîhi'l-Mülûki ve'l-Ümem*, I-XIX, thk. Muhammed Abdülkadir Ata, 2. Baskı, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1995.

İBN CEVZÎ, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrâhman b. Ali b. Muhammed el-Bağdâdî, *Nevâsihu'l-Kur'an*, I-II, thk. Muhammed Eşref Ali el-Milbârî, 2. Baskı, el-Câmiatü'l-İslâmiyye, Medine 2003.

İBN CEVZÎ, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed el-Bağdâdî, *Zâdü'l-Mesîr*, I-IX, 3. Baskı, el-Mektebetü'l-İslâmî, Beyrut 1984.

İBN EBÎ HÂTİM, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azîm*, I-X, thk. Es'ad Muhammed et-Tayyib, 1. Baskı, Mektebetü Nezar Mustafa el-Bâz, Mekke 1997.

İBNÜ'L-ESÎR, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Ali b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî, *el-Kâmil fi't-Târih*, I-XI, thk. Ebü'l-Fidâ Abdullah el-Kâdî, 1. Baskı, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1987.

İBN ESÎR el-CEZERÎ, Ebü's-Seâdât Mecdüddîn el-Mübârek b. Esîrüddîn Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî, *Câmiu'l-Usûl fi Ahâdîsi'r-Resûl*, I-XII, thk. Abdülkâdir el-Arnaût, 1. Baskı, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1969.

İBN HABÎB, Ebû Ca'fer Muhammed b. Habîb b. Ümeyye b. Amr el-Hâşimî, *el-Muhabber*, nşr. Ilse Lichtenstadter, bsy., Dâru'l-Âfâki'l-Cedîde, Beyrut bty.

İBN HAZM, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Saîd b. Hazm el-Endelüsî el-Kurtubî, *Cevâmiu's-Sîreti'n-Nebeviyye*, thk. Abdülkerîm Sâmi el-Cündî, 1. Baskı, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2002.

İBN HAZM, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Saîd b. Hazm el-Endelüsî el-Kurtubî, *el-Muhallâ*, I-XI, 1. Baskı, İdâretü't-Tıbâati'l-Müniriyye, Kahire 1352.

İBN HÂZİN, Ebü'l-Hasen Alâüddîn Ali b. Muhammed b. İbrâhîm el-Hâzin el-Bağdâdî, *Lübâbü't-Te'vîl fi Meâni't-Tenzîl*, I-VI, thk. Abdüsselâm Muhammed Ali Şahin, 1. Baskı, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1995.

İBN HİBBÂN, Muhammed b. Hibbân b. Ahmed b. Ebî Hâtim et-Temimî, *Kitebü's-Sikât*, I-X, 1. Baskı, Dâiratü'l-Maârifî'l-Osmâniye, Haydarabad 1973.

İBN HİŞÂM, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Himyerî el-Meâfirî el-Basrî el-Mısırî, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, I-IV, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî, 3. Baskı, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut 1990.

İBNÜ'L-HÜMÂM, Kemâlüddîn Muhammed b. Abdilvâhid b. Abdilhamîd es-Sivâsî el-İskenderî, *Şerhu Fethi'l-Kadîr*, I-X, thk. Abdürrezzâk Gâlib el-Mehdî, 1. Baskı, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2003.

İBN İSHÂK, Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Yesâr b. Hıyâr el-Muttalibî el-Kureşî el-Medenî, *es-Sîretü'n-Nebeviyye.*, I-II, thk. Ahmed Ferîd, 1. Baskı, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2004.

İBN KAYYIM, el-Cevziyye Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Züraî ed-Dımaşkî el-Hanbelî, *Zâdü'l-Meâd*, I-V, thk. Şuayb el-Arnaût-Abdülkâdir el-Arnaût, 27. Baskı, Mektebetü'l-Menâru'l-İslâmî, Kuveyt 1994.

İBN KESÎR, Ebü'l-Fida' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busravî ed-Dımaşkî eş-Şâfiî, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azîm*, I-XV, thk. Mustafa es-Seyyid Muhammed ve diğ., 1. Baskı, Müessesetü Kurtuba, Kahire 2000.

İBN KUDÂME, Ebû Muhammed Muvaffaküddîn Abdullah b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme el-Cemmâîlî el-Makdisî, *el-Muğnî*, I-XV, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, Abdülfettâh Muhammed el-Hulv, 1. Baskı, Dâru Âlemi'l-Kütüb, Kahire 1986.

İBN KUTEYBE, Ebû Muhammd Abdillâh b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî, *Tefsîru Garibi'l-Kur'an*, thk. Seyyid Ahmed Sakr, bsy., Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1978.

İBN MÂCE, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî, *Sünen-i İbn Mâce*, I-VI, thk. Beşşâr Avvâd Marûf, 1. Baskı, Dâru'l-Ciyel, Beyrut 1998.

İBN MANZÛR, Ebü'l-Fazl Cemâluddîn Muhammed b. Mükerrerem b. Ali b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî, *Lisânü'l-Arab*, I-XV, thk. Ahmed Fâris, 1. Baskı, Dâr-u Sadr, Beyrut 1881.

İBN RECEB, Ebü'l-Ferec Zeynüddîn Abdurrahmân b. Ahmed b. Abdirrahmân Receb el-Bağdâdî ed-Dımaşkî, *Letâifü'l-Meârif*, thk. Âmir b. Ali Yâsin, 1. Baskı, Dâr-u İbn Huzeyme, Riyad 2007.

İBN RÛŞD, Ebü'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Ahmed el-Kurtubî el-Endelüsî, *el-Beyân ve't-Tahsîl*, I-XX, thk. Muhammed Hacci, 2. Baskı, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut 1988.

İBN S'AD, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, I-XI, thk. Ali Muhammed Ömer, 1. Baskı, Mektebetü'l-Hânci, Kahire 2001.

İBN TEYMİYYE, Ebü'l-Abbâs Takıyyüddin İbn Teymiyye Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdiddîn Abdisselâm el-Harrânî, *Mecmûatü'l-Fatâvâ*, I-XXXVII, thk. Âmir el-Cezzâr, Enver el-Bâz, 1. Baskı, Dâru'l-Vefâ, Riyad 1997.

İCLÎ, Ebü'l-Hasen Ahmed b. Abdullâh b. Sâlih el-İclî el-Kûfî, *Marifetü's-Sikât*, I-II, thk. Abdü'l-Alîm Abdü'l-Azîm el-Bestevî, 1. Baskı, Mektebetü'd-Dâr, Medine 1985.

KÂSİM b. SELLÂM, Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm el-Herevî, *en-Nâsîh ve'l-Mensûh fi'l-Kur'ani'l-Azîz*, b.s.y., thk. Muhammed b. Sâlih el-Müdeyfir, Şeriketü'r-Riyâd 1997.

KATÂDE b. DÎÂME, Ebü'l-Hattâb Katâde b. Diâme b. Katâde es-Sedûsî el-Basrî, *en-Nâsîhve'l-Mensûh fi Kitâbillâh*, thk. Hâtim Sâlih ed-Dâmin, bsy., Müessesetü'r-Risâle, Bağdat 1985.

KURTUBÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*, I-XXIV, thk. Abdullâh b. Abdulmuhsin et-Türkî, 1. Baskı, Müessesetü'r-Risale, Beyrut 2006.

MÂVERDÎ, Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Habîb el-Basrî, *el-Hâvi'l-Kebîr*, I-XVIII, thk. Ali Muhammed Muavvaz, Âdil Ahmed Abdü'l-Mevcud, 1. Baskı, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1994.

MESÛDÎ, Ebü'l-Hasen Ali b. El-Hüseyn b. Ali el-Mesûdî el-Hüzelî, *Mürücü'z-Zeheb ve Meâdinü'l-Cevher*, I-IV, thk. Kemâl Hasan Mer'î, 1. Baskı, el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut 2005.

MEZRÛKÎ, Ebû Ali Ahmed b. Muhammed b. El-Hasen, *el-Ezmine ve'l-Emkine*, thk. Halil el-Mansûr, 1. Baskı, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1996.

MUKÂTİL, Ebü'l-Hasen Mukâtîl b. Süleymân b. Beşîr el-Ezdî el-Belhî, *Tefsiru Mukatîl b. Süleymân*, I-V, thk. Abdullâh Mahmûd Şehhâte, 1. Baskı, Müessesetü't-Târihi'l-Arabî, Beyrut 2002.

MÜSLİM, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *Sahîh-i Müslim*, bsy., Beytül'Efkarî'd-Devliyye, Riyad 1998.

NEHHÂS, Ebü Ca'fer en-Nehhâs Ahmed b. Muhammed b. İsmâîl el-Murâdî el-Mısırî, *İ'râbü'l-Kur'an*, I-V, thk. Züheyr Gâzî Zâhid, 2. Baskı, Âlemü'l-Kütüb, Kahire 1985.

NEHHÂS, Ebü Ca'fer en-Nehhâs Ahmed b. Muhammed b. İsmâîl el-Murâdî el-Mısırî, *Meâni'l-Kur'ani'l-Kerim*, I-VI, thk. Muhammed Ali es-Sâbûnî, 1. Baskı, et-Turâsü'-İslâmî, Mekke 1988.

NEHHÂS, Ebü Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. İsmâîl el-Murâdî el-Mısırî, *en-Nâsîh ve'l-Mensûh fi'l-Kur'an-ı Kerim*, 1. Baskı, el-Mektebetü'l-Allâmiye, Kahire 1938.

NESÂÎ, Ebü Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Ali en-Nesâî, *Sünenü'n-Nesâî*, I-IX, thk. Abdulfettâh Ebü Gudde, 4. Baskı, Mektebetü'l-Matbuâtî'l-İslâmiye, Beyrut 1994.

RÂĞIB el-İSFAHÂNÎ, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. El-Mufaddal, *Müfredâtü Elfâzi'l-Kur'an*, thk. Safvân Adnan Dâvûdî, 4. Baskı, ed-Dâru'ş-Şâmmiye, Beyrut 2009.

RÂZÎ, Ebü Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî et-Taberistânî, *Mefâtihu'l-Gayb*, I-XXXII, 1. Baskı, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1981.

SERAHSÎ, Ebü Bekr Şemsü'l-Eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Serahsî, *Şerhu's-Siyeri'l-Kebîr*, I-V, thk. Kemal Abdülazîm el-Anânî, 1. Baskı, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1997.

SERAHSÎ, Ebü Bekr Şemsü'l-Eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Serahsî, *Usulü's-Serahsî*, I-II, thk. Ebü'l-Vefâ el-Efgânî, 1. Baskı, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1993.

SÜHEYLÎ, Ebü'l-Kâsım Abdurrahman b. Abdillâh b. Ahmed el-Has'amî es-Süheylî el-Mâlekî, *er-Ravzü'l-Ünüf fi Şerhi Sîreti'n-Nebeviyye li'bni Hişâm*, I-IV, 1. Baskı, Dâru'l-Mektebetü'l-İlmiyye, Beyrut 1996.

SÜYÛTÎ, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr fi't-Tefsîri bi'l-Me'sûr*, I-XVII, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, 1. Baskı, Dâr-ı Hicr, Kahire 2003.

SÜYÛTÎ, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî eş-Şafîî, *el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'an*, I-IV, Thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhim, 1. Baskı, el-Hey'etü'l-Mısriyye el-Âmmetü li'l-Kütüb, Kahire 1974.

ŞÂTİBÎ, Ebü İshâk İbrâhim b. Mûsa b. Muhammed el-Lahmî eş-Şâtîbî el-Girnâtî, *el-Muvâfakât*, I-VI, thk. Meşhûr b. Hasan el-Selmân, 1. Baskı, Dâru İbn Affân, Amman 1997.

TABERÎ, Ebü Ca'fer Muhammad b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî Taberî el-Bağdâdî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'an*, I-XXVI, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, 1. Baskı, Dâr-ı Hicr, Kahire 2001.

TAHÂVÎ, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî el-Hacrî el-Mısırî, *Şerhu Meâni'l-Âsâr*, I-IV, thk. Muhammed Zührî en-Neccâr, Muhammed Seyyid Câd el-Hak, 1. Baskı, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut 1994.

VAHİDÎ, Ebü'l-Hasen Ali b. Ahmed b. Muhammed en-Nîsâbü'rî, *el-Vasît fî Tefsiri'l-Kur'ani'l-Mecîd*, I-IV, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd, 1. Baskı, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1994.

VÂKİDÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Vâkîd el-Vâkîdî el-Eslemî el-Medenî, *Megâzî*, I-III, thk. Marsden Jones, 3. Baskı, Oxford Unıversty Press, London 1984.

ZEBİDÎ, Ebü'l-Feyz Muhammed el-Murtezâ b. Muhammed b. Muhammed b. Abdirrezzâk ez-Zebîdî el-Hüseynî, *Tâcü'l-Arûs*, I-XL, thk. Abdüsettar Ahmed Ferrâc, et-Türâsü'l-Arabî, Kuveyt 1965.

ZECCÂC, Ebû İshâkİbrâhîm b. Es-Serî b. Sehl ez-Zeccâc el-Bağdâdî, *Meâni'l-Kur'an ve İ'râbuh*, I-V, thk. Abdü'l-Celîl Abdüh Şelebî, 1. Baskı, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut 1988.

ZEMAŞERÎ, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemaşerî, *Tefsîru'l-Keşşâf*, thk. Halil Me'mûn Şeyhâ, 3. Baskı, Dâru'l-Ma'rîfet, Beyrut 2009.

ZEMAŞERÎ, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemaşerî, *Esâsü'l-Belâğa*, I-II, thk. Muhammed Bâsil, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Baskı 1998.

ZEYD b. ALÎ, Ebü'l-Hüseyn Zeyd b. Ali Zeynilâbidîn b. El-Hüseyn b. Ali b. Ebî Tâlib, *Tefsîru Garîbi'l-Kur'an*, thk. Muhammed Cevâd el-Hüseynî el-Celâlî, 2. Baskı, Mektebü'l-İ'lâmî'l-İslâmî, Kum 1956.

ZÜHRÎ, Ebû Bekr Muhammed b. Müslim b. Ubeydillâh İbn Şihâb ez-Zührî, *en-Nâsîh ve'l-Mensûh*, Thk. Hâtim Sâlih ed-Dâmin, 3. Baskı, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1998.

B. Çağdaş Kaynaklar

AKAY, Ali, "Söz-Metin Bağlamında Bakara Suresi'nin 217. Ayeti Üzerine Bir Değerlendirme", *Dini Araştırmalar*, Cilt: 10, Sayı: 28, Mayıs-Ağustos 2007.

AYCAN, İrfan, "Rebîa (Benî Rebîa)" md., *DİA*, XXXIV.

BAŞAR, Kevser, *Câhiliye Dönemi Arap Takviminde Nesî*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2006.

CÂDELMEVLÂ, Muhammed Ahmed ve diğ., *Eyyâmü'l-Arab fî'l-Câhiliyye*, bsy, el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut 1961.

CASNAZÂNÎ, Şeyh Muhammed el-Casnazânî el-Hüseynî ve diğ., "Hz. Peygamber Devri Kronolojisinin Miladî Karşılığı ile İlgili Bir Araştırma", çev: Kasım Şulul, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Şanlıurfa 2001, sayı: 7.

CENGİL, Muammer, Dilâ Baran Tekin, “Kutsal Zaman, Algılanış Biçimi ve İbadet Hayatına Etkisi”, Hitit niversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, cilt: 15, sayı: 29, Ocak 2016.

CERCÂVÎ, Ali Ahmed, *Hikmetü't-Teşri' ve Felsefetüh*, I-II, thk. Hâlid el-Attâr, 2. Baskı, Dâru'l-Fikr, Beyrut 2003.

CEVÂD, Ali, *el-Mufassal fî Târihi'l-Arab Kable'l-İslâm*, I-X, 1. Baskı, Dâru'l-İlm, Beyrut 1971.

DERVEZE, Muhammed İzzet b. Abdilhâdî b. Dervîş, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, I-X, 2. Baskı, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut 2000.

DİHLEVÎ, Ebû Abdilazîz Kutbüddîn Şah Veliyyullâh Ahmed b. Abdirrahîm b. Vecîhiddîn ed-Dihlevî el-Fârûkî, *el-Fevzü'l-Kebîr fî Usûli't-Tefsîr*, 1. Baskı, Dâru'l-Gavsânî, Dımışk 2008.

DÜİSENOV, Nurgissa, *Sebeb ve Sonuçlarıyla Huneyn Gazvesi*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2011.

DUMAN, Mehmet Zeki, “Kur'an'da Neshe Delil Gösterilen ve Mensûh Addedilen Âyetlerin Mâna Yönünden Yeniden Değerlendirilmeleri”, Bilimname Düşünce Platformu, sayı, XVII, 2009/2.

EBÛ ZEHRE, Muhammed b. Ahmed b. Mustafa, *el-Alâkatü'd-Devliyye fî'l-İslâm*, bsy., Dâru'l-Fikri'l-Arabî, Kahire 1954.

EBÛ ZEHRE, Muhammed b. Ahmed b. Mustafa, *Zehretü't-Tefâsir*, b.s.y., I-X, Dâru'l-Fikri'l-Arabî, Kahire.

ELBÂNÎ, Nâsiruddîn, *Muhtasarü Sahîhi'l-İmâmi'l-Buhârî*, I-IV, 1. Baskı, Mektebetü'l-Meârif, Riyad 2002.

ERTURHAN, Sabri, “Haram Ayların Fıkhî Okunuşu”, İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi, sayı: 13, Nisan 2009.

ERUL, Bünyamin, DİA, “Vedâ Haccı” md., XLII.

FUÂD ABDULBÂKÎ, Muhammed, *el-Mu'cemü'l-Müfehres li Elfâzi'l-Kur'ani'l-Kerim*, bsy., Çağrı Yayınları, İstanbul 1986.

GÜÇ, Ahmet, “Kur'an'da Kutsallık Anlayışı”, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Cilt:9, sayı: 9, 2000.

GÜNDÜZ, Şinasi, “Kutsal Hakkında Konuşmak: Dinsel Söylemde Mitos”, Milel ve Nihal İnanc, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi, cilt: 6, sayı: 1, Ocak-Nisan 2009.

HAMİDULLAH, Muhammed, “Hicrî Takvim ve Tarihî Arka Planı”, çev. Kasım Şulul, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 2000, cilt. 9, sayı. 9.

HAMİDULLAH, Muhammed, *İslâm Peygamberi*, I-II, 5. Baskı, Beyan Yayınları, İstanbul 2017.

HALİFÎ, Nâsır Ali Nâsır, *ez-Zurufu'l-Müşeddede ve'l-Muhaffefe fî Ukubeti't-Ta'zîz fî'l-Fıkhü'l-İslâmî*, 1. Baskı, Matbaatü'l-Medenî, Kahire 1996.

HEYKEL, Muhammed Hayr, *el-Cihâdu ve'l-Kitâlu fî's-Siyâseti's-Şer'iyye*, I-III, 2. Baskı, Dâr-u İbn Hazm, Beyrut 1996.

HURÇ, Ramazan, “Hz. Muhammed’in Müşrikler ile Yaptığı Anlaşmalara Siyasal Bağlamda bir Bakış”, Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı: 6, 2001.

İŞİCİK, Yusuf, *Kur’an-ı Anlamada Temel Bir Problem (Te’vil)*, 1. Baskı, Esra Yayınları, Konya 1997.

İBN ÂŞÛR, Muhammed et-Tâhir b. Muhammed b. Muhammed et-Tâhir et-Tûnisî, *et-Tahrîr ve ’t-Tenvîr*, I-XXX, 2. Baskı, et-Dirâsetü’t-Tûnisiyye, Tunus 1984.

KARADÂVÎ, Yusuf, *el-Cedel Havle Âyeti’s-Seyf*, <http://www.islamonline.net/Arabic/contemporary/2003/07/article04c.shtml>.

KAYHAN, Veli, “Son Zaman Ayarı-I: Yıl, Aylar ve Haram Aylar”, Erciye Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi Bilimname, sayı: 27, Şubat 2014.

KAYHAN, Veli, “Son Zaman Ayarı-II: “Nesî” Ya Da Haram Aylara Müdahale”, Bilimname Düşünce Platformu, Erciyes niversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, yıl 2015/1, sayı, 28.

KUTUB, Seyyid, *Fî Zılâli’l-Kur’an*, I-XII, ter. Yakup Çiçek ve diğ., 1. Baskı, Hikmet Yayınları, İstanbul 2001.

KÜÇÜKAŞÇI, Mustafa Sabri, “Kinde (Benî Kinde)”, DİA, XXVI.

MENNÂU’L-KATTÂN, *Mebâhis fî Ulûmi’l-Kur’an*, 7. Baskı, Mektebetü Vehbe, Kahire 1995.

MEVDÛDÎ, Ebü’l-A’lâ, *Tefhîmü’l-Kur’an*, I-VII, b.s.y., İnsan Yayınları, İstanbul b.t.y.

MUHAMMED et-TAYYİB, el-İbrâhîm, *İ’rabu’l-Kur’ani’l-Kerim el-Müyesser*, 5. Baskı, Dâru’n-Nefâis, Beyrut 2011.

MUSTAFA ZEYD, es-Seyyid Bedr Zeyd, *en-Nesh fî’l-Kur’ani’l-Kerim*, I-II, 3. Baskı, Dâru’l-Vefa, Beyrut 1987.

ÖZDEŞ, Talip, *Kur’an ve Nesh Problemi*, 1. Baskı, Fecr Yayınları, Ankara 2005.

ÖZTÜRK, Mustafa, “Şâtıbî’nin Kur’an’ı Anlamaya Yönelik Öncelikleri Üzerine Bir Çözümleme Denemesi”, İslâmiyât, cilt: 3, sayı: 1, Ocak-Mart 2000.

ÖZTÜRK, Mustafa, *Cihad Âyetleri: Tefsir Birikimine, İslâm Geleneğine ve Günümüze Yansımaları*, 1. Baskı, Kuramer, İstanbul 2016.

PARLATIR, İsmail ve diğ.leri, *Türkçe Sözlük*, I-II, 9. Baskı, Türk Dil Kurumu, Ankara 1998.

SÂBIK, Seyyid, *Fıkhu’s-Sünne*, I-III, Özel Baskı, Dâru Mısır, Kahire 1356.

SARICIK, Murat, “Cahiliye Döneminde Arap Yarımadası Panayırıları”, Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, yıl: 2013/2, sayı: 31.

SÂYİS, Muhammed Ali, *Tefsiru Âyâti’l-Ahkâm*, Thk. Nâci Süveydân, bsy, Mektebetü’l-Asriyye, Beyrut 2002.

ŞERÎF, Ahmed İbrâhîm, *Mekke ve Medine fi'l-Câhiliyyeti ve Ahdi'r-Rasül*, bsy, Dâru'l-Fikri'l-Arabî, Kahire 1965.

ŞEŞEN, Ramazan, "Câhiz" md., DİA, VII.

ŞİMŞEK, Mehmet Sait, *Günümün Tefsir Problemleri*, 13. Baskı, Kitap Dünyası Yayınları, İstanbul 2016.

ŞİMŞEK, Mehmet Sait, *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*, I-V, bsy, Beyan Yayınları, İstanbul 2012.

ŞÜKRÎ ÂLÛSÎ, Ebü'l-Meâlî Cemâlüddîn Mahmûd Şükrî b. Abdillâh b. Mahmûd el-Âlûsî, *Bülûğu'l-Ereb fi Ma'rifeti Ahvâli'l-Arab*, I-III, 2. Baskı, yey., Bağdat 1314.

YÂSİN, Hikmet b. Beşîr b. Yâsin, *et-Tefsiru's-Sahîh Mevsûatü's-Sahîh el-Mesbûr min'e-Tefsiri bi'l-Me'sûr*, I-IV, 1. Baskı, Dru'l-Maâsır, Medine 1999.

YAVUZ, Ömer Faruk, "Kur'an'da Kutsal Mekân, Zaman ve Eşya Kavramlarının Sembolik Değeri", Milel ve Nihal İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi, yıl: 3, sayı: 1-2, Aralık 2005-Hziran 2006.

YAZIR, Elmalılı Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, I-X, bsy., sad. Sıtkı Güllü, Huzur Yayınevi, İstanbul 2008.

ZÜRKÂNÎ, Muhammed Abdülazîm, *Menâhilü'l-İrfân fi Ulûmi'l-Kur'an*, I-II, 3. Baskı, Matbaatü İsâ el-Bâbî, Kahire 1980.

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ KONYA SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
---	--	--

ÖZGEÇMİŞ

Adı Soyadı:	İrfan KÖSE		
Doğum Yeri:	Mut/Mersin		
Doğum Tarihi:	06.01.1972		
Medeni Durumu:	Evli		
Öğrenim Durumu			
Derece	Okulun Adı	Program	Yer
İlköğretim	Esenköy İlkokulu		Esenköy/Mut
Ortaöğretim	Temel Eğitim Orta Okulu		Mut/Mersin
Lise	Karaman Lisesi	Edebiyat	Karaman
Lisans	Ankara Üniv.	İlahiyat	Ankara
Yüksek Lisans			
Becerileri			
İlgi Alanları:			
İş Deneyimi:	Cezaevi Vaizi		
Aldığı Ödüller:			
Hakkımda bilgi almak için önerebileceğim şahıslar:			
E-posta	irfkose@gmail.com		
Tel:	0532 4183059		
Adres	Gebizli Mah. Yunus Emre Cd. Şelale Sitesi B Blok No:112 Kat: 9 Daire: 17 Muratpaşa / Antalya		